

Вікторія Баденкова

**ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського**

Вікторія Баденкова

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів

Миколаїв – 2018

УДК 811.163'01
ББК 81Укр
Б 15

Рецензенти: доктор філологічних наук, професор, кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара *А. М. Поповський*;
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського національного університету імені Петра Могили *Г. С. Косарева*.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського
(протокол №.. від _____201 р.)*

Баденкова В. М.

Історія української літературної мови: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Вікторія Баденкова. Миколаїв, 2017. 148 с.

У посібнику охоплено матеріал курсу «Історія української літературної мови» від найдавнішого періоду фіксації писемно-літературної мови до наших днів. Поданий матеріал допоможе опрацювати, глибоко засвоїти та практично закріпити найскладніші мовні процеси, створюючи необхідну вихідну лінгвістичну базу, найважливішим компонентом якої є свідчення про особливості пам'яток на різних етапах розвитку української літературної мови, отримані в процесі порівняльно-історичних досліджень. Пропонується основна та додаткова література для самостійного опрацювання, термінологічний словник, у якому подано вичерпне тлумачення понять, із якими студенти, можливо, зустрічаються вперше. Кожна тема включає теоретичне викладення матеріалу, контрольні питання та завдання для самопідготовки, відомості про методи й засоби діагностики успішності навчання. Навчально-методичне видання укладено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра філології.

Для студентів вищих навчальних закладів, учителів-словесників та усіх зацікавлених походженням, розвитком, взаємозв'язками старослов'янської, української та інших слов'янських мов.

УДК 811.163'01
ББК 81Укр

© Баденкова В. М., 2018

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА.....	6
ТЕМА № 1. ВСТУП	10
Навчальні матеріали до теми №1.....	13
ТЕМА №2. ЛІТЕРАТУРНО–ПИСЕМНА МОВА КИЇВСЬКОЇ РУСИ /УКРАЇНИ–РУСИ/ (КІНЕЦЬ ІХ– СЕРЕДИНА ХІІІ СТ.) ТА ЇЇ ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНЕ БАГАТСТВО.....	27
Навчальні матеріали до теми №2	33
Завдання для самостійної роботи тем №1-2.....	44
<i>Рекомендації та вимоги до підготовки презентацій.....</i>	49
ТЕМА № 3. ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. ЛІТЕРАТУРНО-ПИСЕМНА МОВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОСТІ ХІV – ПОЧАТКУ ХVІІ СТ.	51
Навчальні матеріали до теми №3.....	56
Завдання для самостійної роботи теми №3.....	63
ТЕМА №4. РОЗКВІТ ТА ЗАНЕПАД ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ З СЕРЕДИНИ ХVІІ ДО КІНЦЯ ХVІІІ СТ.....	66
Навчальні матеріали до теми №4.....	70
Завдання для самостійної роботи теми №4.....	74
РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ДО СУЧАСНОГО ЕТАПУ	
ТЕМА 5. ФОРМУВАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – СЕРЕДИНА ХІХ СТ.)	77
Навчальні матеріали до теми №5.....	83
Завдання для самостійної роботи теми №5.....	88
ТЕМА №6. РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ДРУГІЙ ПОЛ. ХІХ СТ. – НА ПОЧАТОКУ ХХ СТ.)	91
Навчальні матеріали до теми №6.....	97
Завдання для самостійної роботи теми №6.....	101
Тема 7. РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	

<i>(З 10 РР. ХХ СТ. ДО НАШИХ ДНІВ)</i>	103
Навчальні матеріали до теми №7.....	107
Завдання для самостійної роботи теми №7.....	114
Індивідуальне навчально-дослідне завдання	117
Зразки контрольної роботи № 1	118
<i>ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ</i>	120
Форми роботи та критерії оцінювання	125
СЛОВНИК –ДОВІДНИК	127
Джерела вивчення історії української мови	143
<i>Словники</i>	
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА	145

ПЕРЕДМОВА

«Історія української літературної мови» як перша навчальна дисципліна історико–лінгвістичного циклу, що вивчається студентами гуманітарних спеціальностей педінститутів та університетів, посідає важливе місце у загальній системі підготовки філологів. Відбір змісту та організації навчально–методичного матеріалу обумовлений потребою враховувати необхідні спадкоємні зв'язки з курсами історичної граматики української мови, історії української літературної мови, дати теоретичні та практичні знання про внутрішні загальні та часткові закономірності, що діяли в найдавнішу епоху в слов'янських мовах. Курс «Історія української літературної мови» дає теоретичні знання і практичні уміння, без яких неможливе наукове розуміння основних фонетико–граматичних категорій і форм сучасної української мови і споріднених із нею мов, вивчення пам'яток писемності давніх слов'ян як джерела для вивчення історії мови з другої половини IX – XI ст.); для порівняльно–історичного висвітлення походження і розвитку звукової та морфологічної системи, лексичного складу української мови. Особливість, складність цього курсу за змістом та в методичному плані полягає в тому, що об'єднує матеріал таких дисциплін: старослов'янська мова як першої літературної мови слов'ян, історична граматика української мови та історії української літератури.

Із вивчення слов'янських пам'яток – писемної фіксації найдавнішої слов'янської мови – починається вивчення будь–якої сучасної слов'янської мови. Тому важливо не тільки повно та всебічно навчити вчителя–словесника рідній мові, а й показати її місце в системі світових мов, а також споріднених слов'янських мов. Корекція соціолінгвістичних та загальнокультурних підходів до вивчення державної мови зумовлює посилення уваги до фахової підготовки майбутніх філологів.

Основна мета курсу: дати знання про основні процеси виникнення і формування української літературної мови, уявлення про закономірності та основні тенденції її розвитку, удосконалення й збагачення, вироблення її

структурно–функціональних стилів, фонетичних, граматичних, лексичних і правописних норм.

Основним завданням вивчення дисципліни «Історія української літературної мови» є засвоєння студентами теоретичних знань про походження української мови, про розвиток і збагачення літературної мови з урахуванням історичних та соціальних процесів.

Завдання курсу:

- визначити місце дисципліни в системі підготовки студентів–філологів, її узагальнений характер та практичне значення;
- з'ясувати провідні тенденції в розвитку української літературної мови від IX ст. до наших днів;
- простежити, як на різних історичних етапах змінювалося поняття «літературна мова», уточнивши основні періоди розвитку літературної мови;
- виділити ті твори і тих письменників, діячів науки, культури, які зробили значний внесок у розвиток української літературної мови;
- охарактеризувати етапи формування українського правопису;
- проаналізувати основні лексикографічні джерела в різні періоди історії української літературної мови [далі ІУЛМ];
- активізувати знання про функціональні стилі української мови та жанри літератури;
- поглибити загальну лінгвістичну підготовку студентів, показати історичну перспективу розвитку системи української мови в її зв'язку з іншими слов'янськими та індоєвропейськими мовами.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими *компетентностями*:

I. . Загальнопредметні:

Дослідницькі навички й уміння.

Здатність до системного наукового мислення, володіння навичками наукової організації праці.

Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями, аналізувати інформацію з різних джерел (довідкової літератури, різнотипних словників, електронних баз даних, систем інформаційного пошуку).

Уміння системно-ситуативно застосовувати базові знання на практиці.

Навички самостійного опанування нових знань.

II. Фахові компетентності:

Набуття міцних знань із професійних дисциплін: орієнтується в провідних тенденціях, проблемних питаннях розвитку української літературної мови в діяхронічному та синхронічному аспектах від IX ст. до наших днів.

Здатність розуміти процеси розвитку мовних і літературних процесів, їх зв'язку з суспільством, уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями.

Навички аналізу та інтерпретації гуманітарних текстів у діяхронічному та синхронічному аспектах, розрізнення їхніх жанрових, стилістичних особливостей на різних історичних етапах розвитку української літературної мови, української мови.

Уміння використовувати систему основних понять і мовознавчих термінів; критично оцінювати набутий досвід із позицій останніх досягнень філологічної науки.

Усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії українського народу, національно-культурної специфіки української мови в той чи інший період її розвитку.

Отже, завдання цього посібника – ознайомити студентів із історією становлення та розвитку української літературної мови в контексті історії слов'янських мов, допомогти їм краще організувати самостійну роботу над оволодінням основами курсу, сприяти глибокому засвоєнню теоретичного матеріалу і його практичному закріпленню.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS. Зміст курсу розподіляється на *аудиторну і самостійну роботу* студента над теоретичним та практичним матеріалом та поєднує різні форми навчання – лекційні, практичні, семінарські та індивідуальні заняття, консультації, контрольні заходи (контрольні роботи, екзамен), виконання самостійних завдань студентів та інші форми і види навчальної та науково-дослідницької діяльності студентів.

Більшість спеціальних завдань, вправ та розбір текстів студенти виконують самостійно в позааудиторний час. Це дає їм можливість опрацювати питання, які викликали певні труднощі в їх вирішенні. Під час підготовки до практичних занять рекомендуємо студентам після ознайомлення з темою та планом заняття, опрацювати текст лекції, навчальні матеріали, основну (список

підручників та словників міститься в кінці посібника) та додаткову (подану до кожної теми) літературу, дати відповіді на питання. Література використовується і як орієнтовна при підготовці рефератів.

У додатку до посібника для допомоги студентам в освоєнні важливих понять, назв, із якими вони, можливо, зустрічаються вперше, наведено словник, де подано їх мовознавче значення, етимологічна довідка. Відсилання до словника виділяються курсивом. Перелік основних термінів та понять відображає основні напрями дослідження старослов'янської мови, допомагає в самостійній підготовці студентів. Ступінь адекватного сприйняття цих назв й міра орієнтованості в них засвідчує рівень засвоєння курсу.

Перевірка якості засвоєння знань протягом семестра проводиться в усній та письмовій формі. Також вимірювання навчальних досягнень можна проводити за допомогою комп'ютерних опитувань, тестів, зразки яких до кожної теми вміщено у посібнику. Комплексна діагностика знань, умінь та навичок студентів із курсу здійснюється на основі результатів проведення підсумкового контролю знань – екзамену.

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Вступ. Давня українська літературна мова (кінець IX– середина XIII ст.)		
1	Вступ	2
2	Літературно–писемна мова Київської Русі (IX – середина XIII ст.) та її жанрово–стилістичне багатство.	2
Кредит 2. Давня українська літературна мова (XIV–XVIII ст.)		
3	Літературно–писемна мова української народності XIV – початку XVII ст.	4
4	Розквіт та занепад давньоукраїнської літературної мови з середини XVII до сер. XVIII ст.	4
5	КР №1	1
Кредит 3. Розвиток нової української літературної мови до сучасного етапу		
	Формування нової української літературної мови (кінець XVIII – середина XIX ст.).	2
6	Розвиток нової української літературної мови (друга половина XIX ст. – початок XX ст.).	2
7	Розвиток нової української літературної мови (з 10 рр. XX ст. до наших днів).	2
	КР №2	1
	Разом:	20

ТЕМА № 1.1 ВСТУП

Зміст теми

1. Предмет і завдання курсу, зв'язок із іншими науковими дисциплінами.
2. Поняття літературної мови.
3. Риси, властиві українській мові.
4. Походження української мови. Періодизація історії української літературної мови. Питання походження української мови в українських лінгвістів.
5. Найголовніші наукові праці для вивчення розвитку української літературної мови.

Ключові поняття теми : джерела вивчення української літературної мови, літературна мова, літературно писемна мова, мова художньої літератури, писемно-літературна мова.

Проблемні запитання та проблемні завдання

- ✓ Розкрийте зміст мовної генези, представлений у монографії В. Г. Таранця «Українці: етнос і мова» такою деривацією: *діалекти* → *прамова* → *діалекти* [31, с. 16].
- ✓ Доведіть на конкретних прикладах, що існує органічний зв'язок між історією мови та історією народу – носія мови.

Література до теми №1.1

Основна література

Вузівські підручники та посібники

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства : історія вивчення української мови: Навчальний посібник для студ. пед. ін-тів спец.02.19.00 «Українська мова і література». К. : Вища школа, 1991. С. 13–20, 151–168, 193–206.
2. Найрулін А. О., І. О. Ніколаєнко. Історія української літературної мови : матеріали до вивчення курсу для студ. філол. фак.-тів пед. ун-тів. 2-е вид., переробл. і доп. Луганськ, 2004.

3. Огієнко І. І. Історія української літературної мови (Митрополит Іларіон). 2-ге вид., випр. К. : Наша культура і наука, 2004. 436 с.

4. Плющ П. П. Історія української літературної мови: підручник. К. : Вища школа, 1971. С. 31–81.

Додаткова література

5. Білецький А. Коріння нашої мови // Вітчизна. – 1992. – № 4. – С. 143–147.

6. Блик О. П. Історія української літературної мови. Практичні заняття [Текст] : навчальний посібник / О. П. Блик. – К. : Вища школа, 1987. – С. 6–14.

7. Булаховський Л. А. Походження української мови / Л. А. Булаховський. – К., 1977. – 220 с.

8. Видайчук Т. Значення історико-лінгвістичних дисциплін у системі підготовки вчителя-філолога / Педагогічний процес : теорія і практика. Зб. наук. праць / ред. колегія: С. Сисоєва, Л. Хоружа, Г. Балл, О. Безпалько [та ін.] – К.: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – Вип. 1-2. – С. 67 – 71.

9. Глущенко В. А. Моделювання історії східнослов'янських мов у компаративістиці 70-х рр. ХІХ ст. / В. А. Глущенко, В. М. Овчаренко // Мовознавство. – 2006. – № 1. – С. 17 – 28.

10. Гнатюк Л. Елементи історії української мови в загальноосвітніх навчальних закладах як чинник формування мовної свідомості учнів / Лідія Гнатюк // Українська освіта у світовому часопросторі : матеріали Третього Міжнародного конгресу (21–22 жовтня 2009 р., м. Київ). – С. 92–93.

11. Гнатюк Л. Українська мова та її історія очима західноєвропейських лінгвістів ХХІ ст., або міфи і правда про українську мову в Європі / Лідія Гнатюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2009. – Вип. 26. – Ч. 1. – С. 222–226.

12. Горбач О. Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських / Олекса Горбач // Історія української мови. – Мюнхен, 1993. Ч. I – II. – С. 4 – 30.

13. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку / // Мовознавство: доповіді і повідомлення Другого міжнародного конгресу українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. / АН України. – Львів., 1993. – С. 7–12.

14. Давньоруський період в історії східних слов'ян і їх мов : матеріали Ніженського симпозіуму // Мовознавство. — 1993. — № 2. — С. 3 – 38. Доля мови – доля народу : метод.-бібліогр. матеріал / уклад. Т. Буряк ; ДЗ «Держ. Б-ка України для юнацтва». – Київ, 2009. – 59 с.

15. Жовтобрюх М. А. Зауваження до періодизації української літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Українська мова в школі. – 1959. – № 2. – С. 55–59.

16. Залізник Л. Походження українців : між наукою та ідеологією : популярне видання / Леонід Залізник. – К. : Темпора, 2008. – 104 с.

17. Зинякова А.А. Джерела вивчення історії української мови / А.А. Зинякова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Серія “Філологічні науки”: зб. наук. пр. – Миколаїв : МДУ, 2009. – Вип. 26. – С. 25–29.

18. Єрмоленко С. Я. Лінгвісти про походження української мови // Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – С. 369–382.

19. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 3–8.

20. Корнієнко С. І. Лексичні старослов'янізми в українській літературній мові ХІХ століття (семантичний і стилістичний аспекти): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Корнієнко Світлана Іванівна; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2008. – 185 с.
21. Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася / А. Кримський // Історія української мови : хрестоматія. – К., 1996.
22. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. / Іван Матвіяс // Культура слова. – К. – 1996. – Вип. 46–47. – С. 3–22.
23. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови в кінці ХVІІІ і в ХІХ ст. / Іван Матвіяс // Культура слова. – К. – 1996. – Вип. 48–49. – С. 11–28.
24. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. – К., 1990. – С. 7–12.
25. Мацюк Г. П., Панько Т. І. Питання української мови в системі поглядів М. Грушевського / Г. П. Мацюк, Т. І. Панько // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 3–11.
26. Момрик А. Значення Михайла Максимовича в дослідженні етногенезу українців [Текст] / А. Момрик // Нар. творчість та етнографія. – 1994. – № 5–6. – С. 67–69.
27. Найрулін А. О. Ретроспективний огляд української літературної мови (жива розмовна українська мова як джерело мови книжно-писемної) / А. О. Найрулін // Слов'яни: історія, мова, культура : матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. – Т.1. – Д. : Наука і освіта, 2005. – С. 81 – 84.
28. Німчук В. В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 3–15.
29. Новітні міфи та фальшивки про походження українців ; [зб. ст.] / [ред. Юлія Олійник]: Популярне видання. – К. : Темпора, 2008. – 136 с.: іл..
30. Огієнко І. І. Історія української літературної мови (Митрополит Іларіон) / І. Огієнко. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
31. Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців ХІХ – ХХ століття / Г. Онуфрієнко // Персонал. – 2006. – № 11. – С. 40–46. (початок) ; № 12. – С. 36–42. (закінч.)
32. Панько Т. І. До проблеми формування й уніфікації української мови / Т. І. Панько // Мовознавство. – 1990. – № 1. – С. 42–50.
33. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К., 1976. – С. 3 – 30, 174, 203.
34. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Григорій Півторак. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 152 с.
35. Півторак Г. П. Українсько-південнослов'янські лексичні паралелі як джерело реконструкції ранньої історії слов'янських племен / Г. П. Півторак // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. – 2008. – № 2–3. – С. 13–23.
36. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Григорій Півторак. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.
37. Печерна Г. С. Етногенез та антропология українців / Г. С. Печерна // Укр. мова і літ в шк.. – 1992. – № 2 (звернути увагу на сумнівність представлених тут гіпотез).
38. Полюга Л. Деформоване висвітлення історії української літературної мови в часи радянського тоталітаризму / Лев Полюга // Другий Міжнар. конгр. україністів : доп. і повідомл. Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 36–41.

39. Поповський А.М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературної національної мови / А. М. Поповський. – Д., 1989.
40. Степаненко М. З історії дослідження витоків української мови // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 17–19.
41. Степаненко М. І. Історія, граматики, поетика українського слова / М. І. Степаненко. – Полтава, 2008. – 341 с.
42. Таранець В. Походження етносу українці та їхньої мови / Валентин Таранець // Український глотогенез: Матеріали Міжнародної наукової конференції «Походження й розвиток української мови та її говорів»; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир : Полісся, 2015. – С. 118–129.
43. Таранець В. Г. Українці: етнос і мова : монографія / В. Г. Таранець. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
44. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – 1924. – № 3. С.9
45. Фельчак О. О. Питання походження української мови в мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. // Лінгвістика № 1 (22), 2011. – С.76– 87.
46. Фельчак, О. О. Питання походження української мови: лінгвістичноісторіографічний аспект [Текст] : автореферат... канд. філол. наук, спец.: 10.02.01 – українська мова. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2011. – 20 с.
47. Хваткова С. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців ХІХ–ХХ століть / С. Хваткова, Г. Онуфрієнко // Персонал. – 2006. – № 11. – С. 40–45.
48. Худаш Михайло. Як, чому і відколи Русь стала Україною? (до питання генези хороніма Україна та етноніма українці) // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5–6. – С. 653–681.
49. Цвілюк С. А. Духовний код нації (з історії української мови і писемності): іст.-лінгв. етюди / С. А. Цвілюк. – Одеса : Друк, 2007. – 397 с.
50. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія / Олександр Царук. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. – 324 с.
51. Шевельов Ю. У довгій черзі: проблеми реабілітацій / Ю. Шевельов // Сучасність. – 1990. – Ч.12(356). – С. 69–79.
52. Шевченко Л. Біблія і становлення української літературної мови / Л. Шевченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 56–61.
53. Українська мова: Енциклопедія. К.: Укр. енциклопедія, 2000. 752 с.
54. Ющук І. П. Про походження української мови / І. П. Ющук // Мова наша українська : статті, виступи, роздуми. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2003. – С. 9–34.
55. Яковенко О. В. Етапи становлення української писемності : наукова подорож : (до Дня української писемності) / О. В. Яковенко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – № 27 (вересень). – С. 30 – 38.

Навчальні матеріали до теми №1

I. При опрацюванні питання слід виходити з того, що більшість сучасних лінгвістів першочерговим завданням у дослідженні історії будь-якої мови вважають установлення її прадавнього коріння, її зв'язку з іншими близько та

далеко спорідненими мовами, вивчення її етнічних рис. Історія української мови – це не лише вузькофахові питання звукових змін, переходів від однієї фонемі до іншої, не лише пошук лексичних відповідників у слов'янських та неслов'янських мовах, а й вивчення зв'язків історії мови з розвитком форм державності. Історія української літературної мови – це мовно-історичний процес, що дає уявлення про характер засобів спілкування як системи функціонально-мовленнєвих стилів на різних етапах історії народу.

Предметом вивчення курсу є вивчення історичного розвитку української літературної мови від найдавніших часів і по сьогодні. Пояснити, у чому полягає лінгвістичне, історико-культурне та педагогічне значення вивчення історії мови. Відзначити, що українська мова на сьогодні є предметом наукового вивчення й фахової підготовки вчителя-філолога. З'ясувати зміст, обсяг, завдання курсу, зв'язок зі шкільним курсом української мови. Потрібно звернути увагу на його узагальнюючий характер в системі філологічних дисциплін та на його практичне значення.

Курс «Історія української літературної мови» як навчальна дисципліна присвячений вивченню основних процесів становлення, удосконалення й збагачення української мови, вироблення її структурно-функціональних стилів, фонетичних, граматичних (морфологічних та синтаксичних), лексичних і правописних норм протягом усього її історичного розвитку, у взаємозв'язках із живою українською народною мовою, її місцевими та соціальними діалектами, у взаємозв'язках із іншими слов'янськими мовами.

Історія української мови складається з двох дисциплін: історична граматики та історія української літературної мови. Історична граматики вивчає розвиток та зміни систем української мови – фонетичної, морфологічної, синтаксичної, лексичної; вихідними при цьому є процеси ще дописемної доби, живомовні явища. В історії української літературної мови предметом вивчення є сама літературна мова, яка починається з фіксації народнорозмовної мови на письмі. Свідомому сприйманню та глибокому розумінню процесу формування української літературної мови сприяють також курси лінгвостилістики (яка

відокремилась від історії української літературної мови, але постачає їй фактичний матеріал), української діалектології, сучасної української літературної мови (яка є результатом складного й тривалого історичного розвитку), історії України та історії української літератури.

ІУЛМ виникла у II половині XIX ст. і вивчає мову писаних творів, передусім літературних різних видів і жанрів. Як навчальна дисципліна історія української літературної мови сформувалася в 40-х – 50-х рр. XX ст. Коло проблем, що становлять предмет її вивчення, охоплює періодизацію історії української літературної мови, визначення загальних тенденцій розвитку літературної мови, відображених у граматиках, словниках, а також у текстах, що репрезентують різні стилі; визначення ролі стилів індивідуальних у загальному процесі стильової диференціації літературної мови, нормалізацію й кодифікацію літературних мов. Різні періоди в історії української літературної мови й відповідні літературно-писемні пам'ятки вимагають особливих методів аналізу, різного наукового інструментарію в описі досліджуваного історичного процесу. Порівняльно-історичний метод переважає при аналізі мовних пам'яток XI – XVII ст. Лінгвостилістичні методи застосовуються при вивченні сучасної літературної мови. Наукова база історії української літературної мови потребує значної кількості словників як загальномовних, так і мови письменників словників. Історія української літературної мови як соціолінгвістична дисципліна ґрунтується на фактах соціології, історії, зокрема історії національної культури.

Курс історії української літературної мови має показати не лише, як розвивалася мова, а й чому вона саме так розвивалась. Буде звернута увага на те, які були можливості, що забезпечували розвиток мови /коли вони були/, і які були обмеження у її розвитку /коли вони були, чому вони були/ – законодавчі, суспільно-історичні. Саме через те в курсі будуть розглядатися і мовне законодавство, і політичні та соціальні зміни, що впливали і впливають на вживання і розвиток мови.

II. Літературну мову визначаємо як форму і фактор національної культури. Розмежування понять «літературна мова», «мова художньої літератури», «народнорозмовна мова», «книжна мова» [див. *Словник*].

Національна мова складається з двох самостійних гілок: спільної для всієї *національної літературної мови*, що відшліфована майстрами художнього слова, і *народної мови*, що відчутно відрізняється в різних діалектних ареалах. В епоху середньовіччя в ролі літературної мови могла виступати не тільки своя, але й зовсім чужа мова, як, наприклад, латинська в народів Середньої та Західної Європи.

Історія *народно-діалектного мовлення* складалася зовсім по-іншому. Воно розвивалося за своїми внутрішніми законами і майже не залежало від державного чи релігійного життя суспільства, оскільки саме в народному мовленні виникли ті специфічні фонетичні, граматичні й лексичні риси, що стали характерними особливостями української мови.

Літературна мова є найвищою формою функціонування української мови й характеризується такими ознаками:

- ✓ має писемно книжний і усно-розмовний різновиди /писемну й усну форму/;
- ✓ є обробленою, впорядкованою (переважно класиками літератури);
- ✓ є нормативною, що узаконено суспільством (ця ознака /нормативність/ відрізняє літературну мову і від діалектної, і від писемної мови, тому вона є *наддіалектною*);
- ✓ є стилістично диференційованою (становить складну й розгалужену систему структурно-функціональних та емоційно-експресивних стилів);
- ✓ вирізняється універсальністю сфер обслуговування – *поліфункціональна* (політика, культура, освіта, побут тощо);
- ✓ має стабільність, непереривність традицій;
- ✓ визначається обов'язковістю для всіх членів етнічної спільності, колективу.

Розрізняємо також *поняття літературної мови та мови художньої літератури*. Перше значно ширше, оскільки літературною мовою пишуться не тільки твори художньої літератури, а й наукові праці, публіцистичні та офіційно-ділові, твори. Звернути увагу також на нетотожні поняття *загальнонародна* (у т.ч. й усно-розмовна) і *літературна мова* на різних етапах історії народу. Поряд із термінами *писемна мова* і *літературна мова* в сучасних лінгвістичних працях вживаються ще терміни *писемно літературна мова* і *літературно писемна мова*.

Термін *літературна мова* багатозначний. Він може вживатись і в значенні «писемна мова», і в значенні «вищий унормований тип фіксації загальнонародної мови». Літературна мова – це «мова сучасних засобів масової інформації, ділового спілкування, науки, освіти, художньої творчості, розмовного стилю» [УМЕ 2000: 619]. У широкому розумінні – це кодифікована мова (відбита граматиками, словниками). У вузькому – літературна мова трьох останніх поколінь (60 років), особливо середнього покоління. Вважається, що в мові старшого покоління зберігаються залишки старих норм, а в нового – більше інновацій. Поняття „сучасна українська літературна мова” слід розуміти як унормовану літературну форму загальнонародної української мови від часів І.Котляревського та Т.Шевченка й до нашого часу.

III. Є.Тимченко виділив 25 фонетичних ознак української мови (послідовна рефлексія *ě* (*ѣ*) як *i*, злиття двох звуків *и* та *i* в одному *и*, чергування етимологічних *о,е* з *i* у нових закритих складах, тверда вимова приголосних перед *е* тощо) і зіставив їх з фонетичними рисами праслов'янської мови, з одного боку, та з фонетичними рисами інших слов'янських мов – із другого [Тимченко Є.,9].

Риси УЛМ на фонетичному рівні:

- **о** не випадне перейшло в **і** у новозакритому складі, а в діалектах **і** в інші звуки : *стіл, кінь*;
- **е** не випадне перейшло в **і** у новозакритому складі, а в діалектах **і** в інші звуки: *ніч, [нїеч]*;

• Ъ переходить у і або іѣ : *ліс, ліѣс*; так званий «ять» (тобто специфічний дифтонг *ie*, який на письмі позначався літерою *ѣ*) на більшій частині української етнічної території перетворився на *i*, унаслідок чого замість [*віѣче*], [*зріѣх*], [*діѣти*], [*лесѣк*], [*дедѣк*] стали вимовляти [*віче*], [*зріх*], [*діти*], [*лісѣк*], [*дідѣк*] (X — перша половина XI ст.) та ін.

• давні **и** та **ы** злилися в одному специфічно українському звукові **и** (від IX–X до XII ст.): *тихо, мило*;

• відбулося взаємне зближення ненаголошених голосних *e–u*: [*вѣ^исна*], [*сѣ^ило*], [*з е^илѣний*], [*ожи^евѣ*];

• приголосні перед колишніми **е** та **і** стверділи: *нива, село*;

• колишнє **е** лабіалізувалося після шиплячих та **ј** : *щока, жона, чоло*; голосний *e* після *ж, ч, ш, ѣ* перед наступним споконвічно твердим приголосним перейшов в *о*: *женѣтый – жонѣтий, челѣвѣк – чоловік, єгѣ – йогѣ, пшеѣнѣ – пшеѣнѣ* (IX–X ст.):

• наявність фрикативного **г (h)** : *могти, гусак*; Протягом другої половини I тис. н. е. виникли такі фонетичні особливості: 1) вибуховий задньоязиковий приголосний *g* перетворився у фрикативний *ɣ* (кінець VI — перша половина VII ст.), і замість *голова, нога, городѣти* стали вимовляти *γолова, ноγа, γородѣти*;

• поширеність м'якого /**ц'**/, зокрема в кінці слова та в середині перед голосними: *вулиця, палець*;

• наявність приставних приголосних **в і г** перед початковими голосними: *вухѣ, вузькій; гострий, говѣс* — та приставних голосних перед початковими приголосними: *імла, іржа*;

• випадні голосні на початку слова: *голка* (пор. рос. *иголка*);

• відсутність акання : *вода* (пор. рос. /*вада*/, білор. *вада*);

• наявність африкат /**дж**/, /**дз**/: *ходжу* (пор. рос. *хожу*, білор. *хаджу*);

• пом'якшення /**з'**/, /**с'**/, /**ц'**/ у суфіксах *–зьк–*, *–ськ–*, *–цьк–* : *днецький* (пор. рос. *днецький*, білор. *данецкі*) тощо.

Найважливіші риси УЛМ на морфологічному рівні:

- наявність кличного відмінка: *мамо, пісне, княже, брате*;
- наявність 4 форм відмін у іменника;
- закінчення *-у* в род. відмінку однини іменників чоловічого роду з давньою основою на *и*: *солоду, меду, дому, верху, полу*;
- поширення закінчень *-ові, -еві (-єві)* в іменників чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках однини: *братові* (або *брату*), *учителеві*;
- давні закінчення *-ою, -єю* в орудному відмінкові іменників, прикметників, займенників жіночого роду : *вишнею* (пор. рос. *вишней*), *моєю* (рос. *моей*, білор. *маєю*);
- чергування приголосних *г, к, х* зі свистячими *з, с, ц* у дав. та місц. відмінках однини іменників: *дѣвцѣ, на березѣ, на рѣцѣ*;
- закінчення *-ої* в род. відмінку однини прикметників жін. роду: *великої, доброї, святої, пугубної*;
- закінчення *-мо* в дієсловах 1-ї особи множини теперішнього і майбутнього часів: *даємо, поставимо, не питаємо, помагаємо* та ін.;
- у складних числівників на означення десятків невідмінювана форма в першій складовій частині: *шістдесяти, сімдесятьма* ;
- поширеність інфінітива на *-ти* : *бігти, просити* ;
- синтетичні форми дієслів майбутнього часу недоконаного виду з сучасними закінченнями *-му* : *ходитиму, співатиму* та ін. .

4. Історія літературної мови починається з фіксації народної розмовної на письмі. Літературно-писемна мова існує відтоді, відколи існують твори, написані нею. При цьому можна, не порушуючи цієї істини, зробити її на одне-два століття старшою, пам'ятаючи про те, що найперші пам'ятки могли й не зберегтися. Проблему походження української мови не можна розглядати лише як походження сучасної української літературної мови. Два різновиди літ мови розгалужуються на різні стилі і жанри і розвивається в тісних взаємозв'язках та

взаємовпливові. Національна мова складається з двох самостійних гілок: спільної для всієї нації літературної мови, відшліфованої майстрами художнього слова, і мови народної, яка досить відрізняється в різних діалектних ареалах [Матвіяс І. Г., 7–12].

Під час аналізу особливостей мови певного періоду та мови пам'яток маємо спиратися на знання історичних обставин, умов появи і розвитку писемності та літературно-писемної мови, оцінки мовної ситуації в літературно-писемних жанрах періоду.

Отже, дослідити походження української мови – це означає з'ясувати послідовність, місце та час виникнення окремих українських діалектних рис, що поступово склали специфічну мовну систему, середньонаддніпрянський варіант якої став основою сучасної української літературної мови. Безперервність етноісторичного розвитку на українських етнічних землях від середини I тис. н. е. до нашого часу свідчить про те, що після розпаду праслов'янської етномовної спільності в цьому ареалі, як було вже сказано, почав формуватися український етнос і відповідно – українська мова.

Розглядається питання періодизації української літературної мови у зв'язку з історією українського народу та її варіанти у П. П. Плюща, П. Д. Тимошенка, А. А. Москаленка, І. К. Білодіда.

Видатні історики й мовознавці XIX та XX століть неоднозначно розв'язували питання про час формування ознак української мови. М. Грушевський, С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, Є. Тимченко, Ю. Шевельов початки української мови пов'язували з V–VI ст.. Такі вчені, як А. Кримський, М. Максимович, І. Огієнко, О. Потебня, К. Михальчук, Л. Булаховський, С. Бевзенко становлення української мови відносили до часів Київської Русі, хоча А. Кримський і визнавав існування спільнослов'янського періоду, але до XI ст., коли в мові населення можна побачити «величезну частину сьогочасних малоруських особливостей». Сучасні лінгвісти, спираючись на досвід попередників, на думки яких заборонялося зважати в радянський час, уточнюють ці твердження. Відповідаючи на питання «Звідки ми (українці) та

наша мова?», Г. Півторак розглянув історичні процеси на землях сучасної України, залучаючи лінгвістичні, археологічні, історичні, антропологічні, етнографічні, фольклорні джерела.

При опрацюванні цього питання слід виходити з того, що на сьогодні відомі різні підходи до класифікації слов'янських мов. Традиційно слов'янські мови поділяють на три підгрупи.

Окремі дослідники взагалі відмовилися від спроб класифікації мов. Так, І. І. Огієнко в праці «Історія української літературної мови» /1950/ взагалі заперечує будь-який груповий поділ мов, бо «кожна мова – це окреме ціле, в собі самому самостійне. Поділ мов на групи завжди буде штучний, а значення має хіба тільки практичне, але не наукове». Він слушно зазначає, що мовні явища ніколи не протікають однаково в одній мові, вони перетинаються й перехрещуються в різних мовах. Тому можна запропонувати зовсім інші поділи слов'янських мов «і це певно незабаром буде зроблене» [І. І. Огієнко, 54, 67].

Загалом етапні віхи в історії української літературної мови та в її унормуванні, окресленому науковцями, логічно співвідносяться із періодизацією історії українського народу. Однак по-різному, неоднозначно визначається роль соціолінгвістичних факторів у формуванні норм української літературної мови. Дослідники детально, із глибоким історико-культурним коментарем визначили етапні віхи розвитку української літературної мови. Так, унормування УЛМ у ХХ ст. із врахуванням здійснених хронологічних періодизацій відбувалося в таких специфічних, умовно визначених нами хронологічних межах: роки 1900–1917.

Хронологія історії української мови, що її викладено нижче, поєднує два підходи: історичний (розвиток української мови у рамках тих держав, де нею послуговувалися) та «джерельний» (кожному періоду притаманні певні джерела, із яких можна зробити висновок про різні зміни насамперед у фонетиці мови, за Ю. Шевельовим).

У радянські часи мовознавці, як правило, використовували таку періодизацію та відповідну термінологію: 1) (давньосхіднослов'янський

2) давньоруський період (XI–XIII ст.); 3) староукраїнський період (XIV–XVIII ст.); 4) новоукраїнський період (XIX–XX ст.). Наведемо одну з найпоширеніших періодизацій середини XX століття, розроблену М. Жовтобрюхом:

I. Давня українська літературна мова (XIV–XVIII ст.): 1. Літературна мова XIV–першої половини XVI ст. (до Люблінської унії 1569 р.).

2. Літературна мова другої половини XVI–першої половини XVII ст. (від Люблінської унії 1569 р. до возз'єднання України з Росією).

3. Літературна мова другої половини XVII–до кінця XVIII ст. (після возз'єднання України з Росією до формування нової української літературної мови).

II. Нова українська літературна мова (кінець XVIII ст. й до наших днів):

4. Літературна мова з кінця XVIII ст. – до 60–х років XIX ст. (творення літературної мови на народній основі та діяльність Т. Г. Шевченка).

5. Літературна мова від 60–х років XIX ст. і до Великої Жовтневої соціалістичної революції. III. Літературна мова радянської доби (всебічний розвиток літературної мови) [Жовтобрюх М. А, 56].

П. Плющ виділяє два основні періоди: 1. Стара українська літературна мова. 2. Нова українська літературна мова; отже автор у своїй періодизації пішов не від історії українського народу.

У дусі радянської науки свого часу чітко періодизував історію української мови Ф. Медведєв за такими етапами:

1) давньоруська мова – приблизно від початку VII – до XIV ст.;

2) мова російської, української, білоруської народностей від XIV до XVII ст.;

3) російська, українська і білоруська національні мови від XVIII ст. до нашого часу [Медведєв Ф. П.].

У цілому вони зводяться до виділення таких основних етапів:

I. Літературно–писемна мова Давньої Русі та часів феодальної роздробленості (X – XIV).

II. Стара українська літературна мова /літературна мова української народності XIV – XVII ст./.

III. Нова українська літературна мова часів формування буржуазної нації.

IV. Українська літературна мова радянського періоду.

V. Новітня українська літературна мова (з 80-х рр. XX ст. і до сьогодні).

1985 року Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні прийнято такі хронологічні межі етапів становлення історії української літературної мови:

I. Українська літературна мова XIV–поч. XVIII ст.: 1. Українська літературна мова XIV–першої половини XVI ст. 2. Українська літературна мова середини XVI–середини XVII ст. 3. Українська літературна мова другої половини XVII–початку XVIII ст.

II. Українська літературна мова середини XVIII ст.

III. Нова українська літературна мова. Початковий період її розвитку (кінець XVIII–40-і роки XIX ст.).

IV. Українська літературна мова 40-х років XIX до початку XX ст.

V. Українська літературна мова 20–90-х років XX ст.: 1. 20–30-ті роки (довоєнна доба). 2. Літературна мова 40–50-х років. 3. Сучасна українська літературна мова.

Твердження про походження української мови безпосередньо від праслов'янської ці дослідники вважають необґрунтованим і непереконливим. З огляду на це, В.Німчук пропонує таку періодизацію історії української мови як лінгвальної системи (системи систем):

I. Праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі (до VI/VII ст.);

II. Прасхіднослов'янська мовна єдність із протиукраїнськими діалектами (VII/VIII–X ст.);

III. Давньоруськоукраїнська мова (XI–XIII ст.);

IV. Середньоукраїнська мова, або середньоукраїноруська мова (XIV/XV–кін. XVII ст.): а) рання середньоукраїнська мова – XIV/XV –

перша пол. XVI ст.; б) пізня середньоукраїнська мова – др. пол. XVI– кінець XVII ст.). V. Новоукраїнська мова (від кінця XVIII ст.) [Німчук В. В. Періодизація ..., 3].

Нові принципи періодизації в працях І. І. Огієнка, Ю. О. Карпенка, В. М. Русанівського. Так, І. Огієнко виділяв такі періоди та підперіоди:

I. Стара українська літературна мова (IX–XVI ст.): 1) церковнослов'янська мова (з IX ст.); 2) нова середньоцерковнослов'янська мова (з XII ст.); 3) актова мова (XIV–XVI ст.).

II. Нова українська літературна мова (з другої половини XVI ст.): 1) книжна українська мова (XVII–XVIII ст.); 2) утвердження нової української літературної мови (із 1798 р.); 3) українська літературна мова доби русифікації (1917–1923 рр.); 4) українська літературна мова доби українізації (1923–1933 рр.); 5) українська літературна мова доби комунізації (1933–... рр.) [5].

Так, у зв'язку розвитком основних фонологічних змін у Ю. О. Карпенка виділено такі періоди:

1) праслов'янська мова (кінець II тисячоліття до н. е.) [закон наростаючої звучності, зокрема поява носових голосних, складотворних р, л; перехідні палаталізації задньоязикових];

2) спільна мова східних і південних слов'ян (II ст. до н. е. – IV ст. н. е.).

I. IV – X ст. – спільносхіднослов'янська мова [повноголосся, перехід початкового $je > o$, деназалізація носових голосних]:

1. IV – VII ст. – антський період;

2. VIII – X ст. – давньоруська мова.

II. XI – XIV ст. давньоукраїнська мова/ у В. М. Русанівського період XI – XIV характеризується як «давньокиївський»/.

III. XV – XVIII ст. – староукраїнська мова [завершення у більшості говорів $o, e > i$ в нових закритих складах, опозиції глухих–дзвінких, твердих–м'яких, приголосних як основних прикмет фонологічної системи]:

до XVI – «руська» (ділових пам'яток) та «проста» (церковна);

з XVI – проста українська.

IV. XIX – XX ст. – нова українська мова.) [зміни орфоепічного рівня, взаємодія орфоєпії та орфографії].

Періоди, які виділив Ю. Шевельов за «джерельним» підходом:

- протоукраїнський період VII–XI ст. – немає джерел, написаних носіями мови на території України, використовуються інструменти зіставної лінгвістики;
- давньоукраїнський період XI–XIV ст. – представлений досить значною кількістю писемних пам'яток, які написані не українською, а церковнослов'янською мовою, досліджуються окремі елементи української фонології в іншомовних текстах;
- ранньосередньоукраїнський період XV–XVI ст. – основною проблемою є відмежування пам'яток і рис української мови від білоруських;
- середньоукраїнський період середина XVI – перші роки XVIII ст. – писемна мова виступає з одного боку як особливий різновид церковнослов'янської мови, з іншого боку як особливий, дуже перероблений різновид розмовної мови;
- пізньосередньоукраїнський період XVIII ст. – писемні джерела часто фіксують мішанину української та російської мов у різних пропорціях;
- сучасний період від останніх років XVIII ст. до сьогодні – використання української мови в художній літературі та всіх інших жанрах [3].

За Ю. Шевельовим, після розпаду праслов'янської мови у східних слов'ян сформувалося п'ять діалектів:

- 1) новгородсько-тверський (Н–Т);
- 2) києво-польський (К–П);
- 3) муромо-рязанський (М–Р);
- 4) полоцько-смоленський (П–С);
- 5) галицько-подільський.

Із точки зору функціонування української мови в державах, які існували на українських землях, можна виділити такі періоди:

- Період від III тис. до н. е. до сер. XIV ст.: виділення української мови з праслов'янської, мови Русі;
- Період від сер. XIV ст. до Люблінської унії 1569 р.: Велике князівство Литовське, Молдавське князівство, Польське королівство;
- Період від Люблінської унії 1569 р. до Андрусівського перемир'я 1667 р.: Річ Посполита;
- Період від Андрусівського перемир'я 1667 р. до кін. XVIII ст.: Велике князівство Московське (Царство Російське) та Російська імперія;
- Формування літературної мови на народній основі – від кін. XVIII до поч. XX ст.: Російська імперія, Австрійська імперія / Австро-Угорщина;
- Українська мова у XX ст.: Російська імперія та Австро-Угорщина, Українська Народня Республіка, Самостійна Кубанська Народна Республіка, Українська Держава, Західноукраїнська Народна Республіка, Карпатська Україна, УНР (радянська) / УСРР / УРСР;
- Українська мова в незалежній Україні.

5. Необхідно зробити огляд підручників та посібників із історії української літературної мови. Важливе значення для вивчення історії української літературної мови має серія «Пам'ятки української мови», у якій представлено «руські» грамоти XIV–XV ст., «Пересопницьке євангеліє» /1556 – 1561/; перші граматики та словники XVI ст., зокрема «Лексикон словенороський» Памви Беринди (упор. В. В. Німчук) /К., 1961/, «Грамматика словенска» Л. Зизанія (підг. тексту і вст. стаття В. В. Німчука) /К., 1980/, «Грамматика слов'янська» І. Ужевича (підг. друку І. К. Білодіда, Є. М. Кудрицького) /К., 1970/ та ін., «Лікарські та господарські порадики XVIII ст.» (підг. до вид. В. А. Передрієнко) /К., 1984/ тощо [див. Джерела]..

**ТЕМА № 2 ЛІТЕРАТУРНО–ПИСЕМНА МОВА КИЇВСЬКОЇ РУСИ
/УКРАЇНИ–РУСИ/ (КІНЕЦЬ ІХ– СЕРЕДИНА ХІІІ СТ.) ТА
ЇЇ ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНЕ БАГАТСТВО**

Зміст теми

1. Основні проблемні питання у вивченні літературно–писемної мови Київської Русі:
 - 1.1. Гіпотези вчених щодо основи цієї мови.
 - 1.2. Питання походження української мови.
2. Жанрово-стилістичне багатство літератури Давньої Русі. Взаємодія і взаємовплив староукраїнської й церковнослов'янської мов.
 - 2.1. Мовні особливості перекладних пам'яток.
 - 2.2. Мова оригінальної руської літератури.
 - 2.3. Мовна майстерність “Слова о полку Ігоревім”.
3. Найголовніші наукові праці для вивчення літературної мови цього періоду.

Ключові поняття теми : кийське койне, графіті, ізводи старослов'янських пам'яток, копіїляції, конфесіональна література, палімпсест, проповідницькі твори, спільнослов'янська мова, церковнослов'янська мова тощо.

Проблемні запитання та проблемні завдання

- ✓ Обміркуйте, чи можна твердити, що старослов'янська мова є першоосною української мови? Відповідь обґрунтуйте.
- ✓ Прокоментуйте лінгвістичні оцінки щодо мовної ситуації в Київській державі.

Література до теми №1.2

Основна література

Вузівські підручники та посібники

1. Блик О. П. Історія української літературної мови. Практичні заняття [Текст] : навчальний посібник / О. П. Блик. – К. : Вища школа, 1987. – С. 6–14, 14 – 53.
2. Історія української мови [Текст] : хрестоматія: Навч. посібник для студ. філол. фак. вищ. навч. закладів / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – С. 16–37, 147–160, 180–286.

3. Ларин Б. А. Лекции по истории русского литературного языка (X – середина XVIII в.) : Учебник для филолог. спец. Ун-тов и пед. ин-тов / Б. А. Ларин – 2-е изд., испр. – СПб., «Авалон», «Азбука-классика», 2005. – 416 с.
4. Огієнко І. Історія церковнослов'янської мови : Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків / І. Огієнко. – Варшава, 1929. – Т.5. – 493 с.
5. Плющ П.П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – С.95-134.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – С. 10–43.

Додаткова література

7. Архимандрит Амфилохий. О влиянии греческой письменности на славянскую с IX в. по начало XVI века / Архимандрит Амфилохий. – М. : Синод. Тип., 2011. – 109 с.

8. Бабенко О.В. Хрещення Київської Русі: історичні, культурологічні та лінгвістичні аспекти. Наукові праці Кам'янець -Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 34. – Кам'янець -Подільський: Аксіома, 2013. – С. 10–13.

9. Баденкова В. Роль старослов'янської мови у формуванні української літературної мови / В. М. Баденкова // Актуальні питання розвитку української мови у науковій ретроспекції та перспективі : матеріали круглого столу до Дня української писемності та мови ; [за заг. ред.Н. В. Коч]. – Миколаїв : МНУ, 2012. – С. 25–27.

10. Білецький А. Коріння нашої мови // Вітчизна. – 1992. – № 4. – С. 143–147.

11. Білоус П. Давньоруська чи давньоукраїнська література? (...) // Слово і час. – 2000. – №4. – С.24 – 29.

12. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. – 154 с.

13. Жуковська Л.П. Гіпотези й факти про давньоруську писемність до XII ст. // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI – XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1981. – С.9 – 35.

14. Бандура О. Становлення й розвиток письма (основні етапи) // Українська мова та література. – 1999. – №4.

15. Булаховський Л. А. Походження української мови. – К., 1977. – 220 с.

16. Булахов М. Г. «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке: Краткий энциклопедический словарь / Под ред. Л. А. Дмитриева. — Минск: Университетское, 1989. — 247 с., [4] л. ил.; ил.

17. Бурковський І. Чи мала мова Київської Русі давньомосковську основу? // Розбудова держави. – 1996. – №12. – С. 15.

18. Бурячок А. Мовна ситуація в Київській Русі / Андрій Бурячок // Науково-інформаційний вісник № 2(79) березень-квітень. – К. , 2012 – С. 52–57.

19. Велична пам'ятка українського духу, або Іван Огієнко про «Слово о полку Ігоревім» // Дивослово. – 1995. – №7. – С. 59–60.

20. Висоцький С. О. Азбука із Софіївського собору в Києві та деякі питання походження кирилиці / С. О. Висоцький // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С.74 – 83.

21. Висоцький С. О. Деякі риси давньоруської писемності IX – X ст. за археологічними пам'ятками / С. О. Висоцький // Мовознавство. 1971. № 3. – С. 47 – 54.

22. Висоцький С. О. Київська писемна школа в XI–XII ст. / С. О. Висоцький // Мовознавство. – 1993. – № 4. – С. 3–12.
23. Гарчев П. І. Із спостережень над українською лексикою “Повісті врем’яних літ” / П. І. Гарчев // Слово і час. – 2000. – №10. – С. 22 – 28.
24. Генсьорський А. І. Галицько–Волинський літопис (Лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / А. І. Генсьорський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 284 с.
25. Глущенко В. А. Моделювання історії східнослов’янських мов у компаративістиці 70–х рр. XIX ст. / В. А. Глущенко, В. М. Овчаренко // Мовознавство. – 2006. – № 1. – С. 17 – 28.
26. Горський В.С. Давньоруський період в історико-філософським вимірі
27. // Мовознавство. – 1993. – №2. – С.31-35.
28. Давньоруський період в історії східних слов’ян і їх мов : матеріали Ніженського симпозіуму // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 3 – 38.
29. Житецький П. Г. О поэтическом стиле и литературной форме “Слова о полку Игоревім” / П. Г. Житецький // У кн.: Житецький П. Г. Вибрані праці. – К., 1987. – С. 255 – 300.
30. Житецький П.Г. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV–XV веках // т.ж. – С. 318–321.
31. Задорожний В. Як треба читати тексти кирилівського письма//Диво слово.–2004.– №2.
32. Залізняк Л.Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам’ять століть. 1996. №2. С.2–14.
33. ; Залізняк Л. Л. Давньоруська народність. Історія проблеми / Л. Л. Залізняк // Наукові записки НАУКМА. – 1999. – Т. 9. – Ч. 1. – С. 203–208
34. Залізняк Л. Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність / Л. Л. Залізняк // Пам’ять століть. – 1998. – № 6. – С. 2–15
35. Залізняк А. А. Древнейшая кириллическая азбука / А. А. Залізняк // Вопросы языкознания. – 2003. – № 2. – С. 3–31.
36. Залізняк А. А. Тетралогія «От язычества к Христу» из Новгородского кодекса XI века // Русский язык в научном освещении. – № 2 (4), 2002. – С. 35–56.
37. Залізняк А. А., Янин В. Л. Новгородский кодекс первой четверти XI в. – древнейшая книга Руси. // Вопросы языкознания. – 2001. – № 5. – С. 3–25.
38. Запаско Я. П. Пам’ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. — Львів: Світ, 1995. — 480 с.; іл
39. Історія української літератури XI – XVIII ст. [Текст] : навч. посіб. / П. В. Білоус. – К. : Академія, 2009. – 424 с. – (Серія «Альма-матер»). – Бібліогр.: с. 416 – 423.
40. Казакова Т. В. Джерела традицій української публіцистичної словесності («Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона) Наукові записки Інституту журналістики [Текст] : Т. 26 Січень – березень / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Видавництво Інституту журналістики, 2007. – С. 190–194
41. Карпенко Ю. О. Українська гіпотеза / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. 1993. № 5. – С. 3 – 8.

42. Касимов Н. Л. Цветопись в “Слове о полку Игоревем” / Н. Л. Касимов // Рус. речь. – 1989. № 4. – С. 111 – 114.
43. Кобилянський Б. Н. Діалектна лексика в “Слові о полку Ігоревім”/ Б. Н. Кобилянський // Мовознавство. — 1970. — № 4. – С. 15 – 21.
44. Колесса О. Погляд на історію української мови. – Прага, 1927. С.13–14.
45. Колоїз Ж. В. Мовностилістичні особливості «Слова про закон і благодать» Іларіона / Жанна Василівна Колоїз // Актуальні проблеми слов'янської філології : Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. статей / гол. ред. В. А. Зарва. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. XXIV. – Ч. IV. – С. 445–453.
46. Колоїз Ж. В. Мовностилістичні особливості «Слова про закон і благодать» Іларіона /Лінгвокультурологічна та етнолінгвістична інтерпретація слова й тексту : Хрестоматія / Упорядники : Вавринюк Т. І., Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. ; за ред. Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг : КП ДВНЗ «КНУ», 2015. – С. 69–78.
47. Корпанюк, М. Михайло Максимович про місце написання «Слова о полку Ігоревім» і його зв'язок з українським фольклором [Текст] / М. Корпанюк // Нар. творчість та етнографія. – 2004. – № 4. – С. 4–14.
48. Крип'якевич І.П. Історія України / Крип'якевич Іван Петрович. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Л.: Світ,1990. – 560 с. – («Пам'ятки іст. думки України»).
49. Лиса Г. Риси української мови в найдавніших писемних пам'ятках / Г. Лиса // Культура слова. – 1996. — № 48 – 49. – С. 95 – 100.
50. Лиса Г. Взаємодія давньоболгарської мови та її східнослов'янського ізводу / Г. Лиса // Культура слова. – 1997. № 50. – С. 50 – 56.
51. Лиса Г. Въ л Ъто SX // Культура слова. – 1996. – № 46 – 47. – С. 94 – 99.
52. Лозко Г. Велесова книга як пам'ятка праукраїнської культури / Галина Лозко // Дивослово. – 1999. – № 11. – С. 54 – 62.
53. Львов А. С. Лексика «Повести временных лет» / А. С. Львов. – М. : Наука, 1975. – 367 с.
54. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Іван Матвіяс // Культура слова. – 1996. — С. 3 – 22.
55. Мельничук О. С. Питання початкового розвитку східнослов'янської писемності / О. С. Мельничук // Мовознавство. 1985. № 2. С. 3 – 38.
56. Молдован О. В. Мовні особливості “Слова о Законе и Благодати” Іларіона / О. В. Молдован // Мовознавство. 1980. № 4. С.69 –75.
57. Найрулін А. О. До проблеми походження писемності й літературної мови в Давній Русі / А. О. Найрулін // Східні слов'яни: історія, мова, культура, переклад : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. – Д., 2003.
58. Невойт В. І. До питання взаємодії давньоруської та старослов'янської мов / В. І. Невойт // Мовознавство. – 1990. – № 3. – С. 31–36.
59. Німчук В. В. Берестяні грамоти в Україні / В. В. Німчук // Мовознавство. 1992. № 6. – С. 11 – 15.
60. Німчук В. В. Київські глаголичні листки. Найдавніша пам'ятка слов'янської писемності / В. В. Німчук. – К., 1983. – 141 с.

61. Німчук В. В. Походження Добрилового Євангелія [Текст] : (східнослов'янські мови) / Німчук В.В. // Слов'янська ономастика: зб. наук. праць. Ужгород, 1998. С. 171—174.
62. Німчук В. В. “Слово о полку Ігоревім” і народна мова // Мовознавство. 1967. № 4. – С. 24 – 28.
63. Німчук В. В. Українська мова в Київському псалтирі 1397 р. // Мовознавство. – 1993. – № 5. – С. 9 – 21.
64. Німчук В. „Ювілейна” атака на „ Слово о полку Ігоревім”/ Українська мова . – 2002. – №1. – С.3–17.
65. Новікова Т. Церковнослов'янізми в «Словнику української мови» / Т. Новікова. – С. 136–140. / Т. Новікова // Мовознавчий вісник. – 2010. – Вип. 10. – С. 136–140.
66. Новітні міфи та фальшивки про походження українців. : [зб. ст.] / [ред. Юлія Олійник]: Популярне видання. – К. : Темпора, 2008. – 136 с.: іл..
67. Огієнко І. Що то таке церковнослов'янська мова? / І. Огієнко // Старожитності. – 1992. – Ч. 4. – С. 7.
68. Охрименко П. Поміркуємо над фактами (Про участь східних слов'ян у створенні і вдосконаленні кирилиці) / П. Охрименко // Прапор. – 1990. – № 8. – С. 138–147.
69. Охрименко П. П. Хронічні проблеми “Слова о полку Ігоревім”. Українська мова і література в школі. – 1989. — № 7. – С. 24 – 30.
70. Охрименко П. П. Як читати „ Слово о полку Ігоревім” у наближенні до оригіналу / П. П. Охрименко // Українська мова і література в школі. – № 6. – 1988. – С. 32–37.
71. Півторак Г. П. Виникнення писемності у слов'ян за сучасними науковими даними / Г. П. Півторак // Мовознавство. 1984. № 6. – С. 9 – 22.
72. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов : Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Григорій Півторак. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 152 с.
73. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Григорій Півторак. – К.: Наук. думка, 1993. – 200 с.
74. Піонтковська Т. О. Лінгвопоетичні формули як вираження зв'язку мови «Слова о полку Ігоревім» і мови української народної творчості. : Дис... канд. наук: 10.02.01 – 2009.
75. Русанівський В. М. Виникнення письма на Русі, легенди і дійсність // Людина і світ / В. М. Русанівський. – 1986. – № 1. – С. 30–33.
76. Русанівський В. М. Давньоруська мова: міф чи реальність / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1993. – № 2.
77. Скаб М. В. Основні правила української вимови церковнослов'янського тексту / М. В. Скаб // Богословський вісник : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – № 3. – С. 112–122.
78. Скаб М. В. Проблема назви першої писемної мови слов'ян (рефлексії з приводу підручника Василя Сімовича «Нарис граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови») / М. В. Скаб // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. – Сер. : Мовознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – № 1(13). – С. 48–56.

79. Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 1999. – №6. – С. 3 – 11.
80. Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 2001. – №2. – С. 3 – 12.
81. Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 2001. – №6. – С. 17 – 26.
82. Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 2002. – №1. – С. 3 – 10.
83. Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім» / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 2008. – №2–3. – С. 3 – 12.
84. Соболев А. Н. Новгородская псалтырь XI века и её антиграф // Вопросы языкознания. – 2003. – С. 113–143.
85. Творогов О. В. Мова “Слова о полку Ігоревім” (підсумки і завдання вивчення) / О. В. Творогов // Мовознавство. 1975. № 6. – С. 5.
86. Фаріон І. Франкова візія історії української мови (XI – XVIII ст.) / І. Фаріон // Дивослово. – 2006. – № 10. – С. 35 – 39.
87. Федик Л. Молитва Івана Золотоустого на кожен годину дня і ночі: церковнослов'янський та українські тексти / Л. Федик, О. Лазор // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 56. – Львів, 2007. – С. 174–182.
88. Флоря Б. Н. Сказания о начале славянской письменности / Б. Н. Флоря. – М. : Алетей, 2000. – 154 с.
89. Шевчук В. Мислене дерево. Роман-есе про давній Київ / Валерій Шевчук. – К. : Молодь, 1989. – 360 с.
90. Шевельов Ю. Назва „Україна” / Ю. Шевельов. // Вибрані праці : Мовознавство. – Кн. I. – К., 2008. – С. 421–431.
91. Широкоград Ф. Питання «давньоруської мови» в дослідженні Юрія Шевельова «Между праславянским и русским» / Фросина Широкоград // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х. : Око, 1995. – Т. 4. – С. 161–168.
92. Юсова Н. М. Генеза концепту «давньоруська народність» у радянській історичній науці // Український історичний журнал. 2001. №6. С.65–85.
93. Юсова Н. «Давньоруська народність» : зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930–ті – перша половина 1940–х рр.) : монографія. – 2-е вид., перероб. і доп. / Н. Юсова. – К. : ВД «Стилос», 2006. – 620 с.
94. Ющук І. Якою мовою розмовляла Київська Русь / Іван Ющук // Золоті ворота. – Видання товариства зв'язків з українцями за межами України. – 1994. – Вип. 6. – С. 121–134.
95. Яковенко О. В. Етапи становлення української писемності : наукова подорож : (до Дня української писемності) / О. В. Яковенко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2010. – № 27 (вересень). – С. 30 – 38.
96. Яременко В. Якою ж мовою розмовляли київські князі? // Наука і суспільство. 1991. №2. С.14–17.

Навчальні матеріали до теми №2

1. Сформулювати основні проблемні питання у вивченні літературно-писемної мови Київської Русі та основні підходи до їх розв'язання. Складність вирішення багатьох питань зумовлено обмеженістю матеріалу для досліджень.

Проблема українства в Київській Русі. Русь – поняття державне, а не етнічне. Розселення слов'янства від IV – V ст. н. е. і формування західних, південнослов'янських, східнослов'янських етносів.

Мовна ситуація в Київській Русі. Єдиної давньоруської мови не було. Поняття України – Русі в працях М. Грушевського, А. Кримського, І. Огієнка, О. Горбача, Г. Півторака. Консолідація племен призвела до утворення трьох східнослов'янських мов. Формування етнічних ознак південно–західної групи слов'ян (майбутні українці та білоруси) і північно-східної групи (новгородці, псковитяни, суздальці – майбутні росіяни). Складність аналізу етнічних відмінностей в усному мовленні внаслідок його розходжень із книжно–літературною мовою (типові для доби феодалізму „ножиці”).

Полеміка М. Погодіна / П. Лавровського, О. Соболевського/ – М. Максимовича / Г. Ягича, А. Кримського/. Участь у ній П. Житецького, С. Смаль -Стоцького та ін.

Російський історик, журналіст за фахом, академік **М. П. Погодін** вважав, що в стародавньому Києві й на Київщині за часів заснування руської державності і до татаро–монгольської навали жили росіяни та їхні предки. Українці, за його гіпотезою, прийшли сюди з Прикарпаття, вони формувалися, і заселили спустошену татаро -монголами Київщину щонайшвидше наприкінці XV століття. Цю «теорію» М. П. Погодін виклав у праці «Записка о древнем языке русском» (1856). На цю «теорію» відгукнувся видатний український учений -правознавець, історик, фольклорист і мовознавець **М. О. Максимович** статтею «Филологические письма», опублікованою 1856 р. у московському журналі «Русская беседа», після чого між обома вченими розпочалася коректна дискусія на сторінках цього журналу. Максимович аргументовано спростував твердження Погодіна про прихід українців із–під Карпат на нібито російську Наддніпрянщину, довів автохтонність українського населення на цих землях і зазначив, що українська мова формувалася на Південній Русі в X–XI століттях.

1883 р. дискусія про автохтонність українців та української мови в Києві і на всій Наддніпрянщині спалахнула між російським академіком О. І. Соболевським та українським філологом П. Г. Житецьким. Соболевський виступив на засіданні Історичного товариства Нестора–літописця 20 листопада 1883 р. із доповіддю «Как говорили в Киеве в XIV и XV веках». Дослідник дійшов антинаукового висновку про належність київського говору не до української, а до російської мови, що нібито підтверджувало погодінську гіпотезу. Неслушність такого твердження Житецький

аргументовано довів на цьому ж засіданні товариства, а на наступному виголосив доповідь «По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV веках», де переконливо доводив, що у старокіївських писемних пам'ятках спостерігається чимало мовних рис, характерних для галицької писемності, що в Давньому Києві і в Галичині «панував звуковий тип одного й того ж наріччя». П. Г. Житецького підтримали В. Б. Антонович, М. П. Дашкевич та інші вчені [4].

❖ *Проблеми походження писемності у слов'ян.* Питання походження нашої літературно-писемної мови на Русі безпосередньо пов'язане з питанням виникнення писемності, оскільки початок писемності у слов'ян є передумовою виникнення літературно-писемної мови. Предки східних слов'ян – скоти – у V ст. до н. е. уже активно спілкувалися з греками. Прийняття християнства означало зміну історичного курсу. Це була епохальна подія не лише для Київської Русі, не лише для Європи, але й для всього світу. Роль *старослов'янської (староболгарської) мови*. При зборах і монастирях виникли перші бібліотеки. Почала розвиватися оригінальна давньоруська література – релігійна й світська (літописи, слова, повчання, житія). Пристосування старослов'янської фонетики й морфології до живої східнослов'янської. На основі старослов'янської мови кирило–мефодіївських перекладів з часом склалася *церковнослов'янська мова*, яка була основною мовою писемності на Русі до кінця XVII століття і досі є мовою православного богослужіння у східнослов'янському ареалі.

При підготовці до опрацювання теми необхідно звернути увагу на те, що на сьогодні в історії письма є ще багато нерозв'язаних питань : яку саме азбуку (як відомо, слов'янських азбук було дві – кирилиця та глаголиця) створив Кирило; коли, ким і де створену другу азбуку? Чи існувало письмо в слов'ян у дохристиянський період?

Наголосити на концепції паралельного існування декількох видів письма у слов'ян (І. Огієнко та ін.), які мали локальний характер і відповідно по-різному називалися, напр.: протоглаголичне, протокириличне, «Іванове письмо», таємне письмо язичницьких волхвів, «черти і різни» тощо. Уміти визначати археологічні, історичні та культурогічні дані, як–от: знайдені знаряддя для письма, віднесені за часом їх використання ще задовго до IX ст., графіті Київської Софії з давніми азбуками, віднайдені не так давно і в Україні берестяні грамоти, записи іноземних письменників та мандрівників, загадкові дерев'яні книги (зокрема Велесова книга) – що свідчать про існування письма ще до сприйняття кирилиці у слов'ян, зокрема на Русі. Указати пам'ятники торговельної, ремісничої, побутової писемності – свідчення давніх традицій письма. «Письмо на наших землях прижилося і слугувало не тільки задля церковної пропаганди, а для

просвіти, задля утвердження людської пам'яті, задля словесної творчості, а народна пракультура не тільки не була подолана – її народ зберіг у певних своїх компонентах аж дотепер» [36, с. 10].. Відзначити, що місія солунських братів–просвітителів Кирила та Мефодія, можливо, полягала в упорядкуванні розрізнених писемних варіантів.

Очевидно, під час певних торговельних операцій вони користувалися так званим «предметним» письмом, зарубками–позначками на камені чи дереві – піктографічним письмом типу «черт і різів», які згадуються в Чорноризця Храбра. Такі примітивні способи передавання інформації були підготовчим етапом до більш досконалих способів фіксації мови, тобто до розвитку письма в усіх його історичних різновидах – від піктографії до буквено–звукового письма.

Повторити питання про давність слов'янських азбук: Яка з азбук – глаголиця чи кирилиця – створена Костянтином? Як вирішували питання Й. Добровський, В. Копітар та ін. дослідники? Відзначити, що на першість глаголиці вказує: кількість букв, час написання давніших у мовному відношенні глаголичних пам'яток, наявність палімпсестів.

Указати, що з виразом офіційної церковної ідеології пов'язані більшість пам'яток, написаних старослов'янською (чи церковнослов'янською) мовою. Знати найважливіші глаголичні й кириличні пам'ятки, їх класифікацію і характеристику. Розкрити поняття про списки рукописів.

Відзначити зміст, обсяг, завдання допоміжних історико–лінгвістичних дисциплін – палеографії, епіграфіки та ін.. Що ви знаєте про використання глаголиці як таємного письма (криптографії).

Предмет та завдання *палеографії, епіграфіки, хронології, криптографії*. Палеографія як наука про історію письма, його еволюцію, особливості накреслення букв, матеріали для письма тощо. Криптографія (тайнопис) як розділ палеографії.

Культура письма та оформлення рукописів. Матеріали та знаряддя для письма. Начерки письма: *устав, напівустав, скоропис, в'язь*. Основні матеріали для письма: пергамент («шкіра», хартія), папір, береста. Знаряддя для письма. *Палімпсест* як різновид рукопису.

Свідченнями дохристиянського походження письма є історичні матеріали (пам'ятки Київської Русі з вказівкою на існування давньої писемності – договори князів із греками, «Повість временних літ» тощо, грецькі та арабські джерела), археологічні знахідки (графіті, знаряддя письма), характер суспільно–історичного та культурного розвитку держави.

Прибічники дохристиянського характеру письма: С. Обнорський, В. Істрін, В. Ловмянський, О. Мельничук, Г. Півторак. Останній говорить про використання писемності на основі грецького (на сході) та латинського (на заході) алфавітів ще у черняхівських племен як необхідний етап у

культурно–економічному розвитку та вирішення назрілих суспільних потреб.

Прибічники традиційного кирило–мефодіївського характеру письма: О. Шахматов, О. Потебня, Л. Щерба, Л. Булаховський. С. Смаль-Стоцький оцінював теорію про праруську мову як штучну, що виникла суто з політичних міркувань, щоб історично виправдати існування російської імперії. розвиток української мови безпосередньо з пра слов'янської без проміжних східнослов'янського та давньоруського етапів поділяли О. Курило, К. Німчинов, І. Огієнко, Є. Тимченко, проте їхні висновки не могли посісти належного місця в українському радянському мовознавстві, де домінувала офіційна теорія походження східнослов'янських мов, в основу якої лягла концепція О. Шахматова про існування спільного етапу (прасхіднослов'янського, давньоруського періодів) між слов'янською прамовою і початковим життям української, російської, білоруської мов. Професор Я. Рудницький, як і його сучасники, зокрема І. Огієнко, І. Свенціцький, Ю. Шевельов, дотримувався погляду про використання в Україні з XI ст. як літературної староцерковнослов'янської мови, створеної солунськими братами Кирилом і Мефодієм, пізніше – українізованої церковнослов'янської, яку вживали до XVII ст. Ця літературна мова змінювалася протягом століть, збагачувалася новою лексикою, граматику її спрощувалася. Ступінь українізації текстів залежав від рівня освіченості та «вільнодумства» авторів (церква не схвалювала проникнення народної мови в писемні твори).

❖ *Питання про основу /мовленнєву базу/ літературної мови Київської Русі.* На поч. XX ст. О. Шахматов виступав за церковнослов'янську основу, а С. Обнорський писав про руський характер цієї мови. В. Виноградов визначав 2 типи літературної мови: книжно-слов'янський (старослов'янський в основі) та народно-літературний (в основі – живе народне мовлення). Вони є стилістично-диференційованими, обслуговують різні сфери культури та мають різні функції.

Функції літературно-писемної мови на Русі виконували церковнослов'янська так давньоруська або староруська літературно-писемна мова. Чіткої межі між ними немає, оскільки вони розвивалися у постійному контакті. Як стверджують вчені, немає ні церковнословянських пам'яток без усяких східнослов'янських домішок, ні давньоруських текстів, зовсім вільних від старослов'янізмів. Інша справа, що в творах різних жанрів, належних до різних стилів, елементи двох систем поєднувалися в різному співвідношенні.

Три основні жанрово-стилістичні різновиди: церковно-книжний, діловий (власне давньоруська мова) і як результат взаємодії – власне літературний (світська література). В. Русанівський визначив такі мовностильові різновиди: високий стиль (конфесійна та ораторська література написана канонічною старослов'янською чи церковнослов'янською /старослов'янською з окремими фонетичними, граматичними, лексичними живомовними рисами/), середній стиль (літописи та художня література; зважаючи на об'єкт опису співвідношення церковних та народних елементів змінюється) та знижений стиль (грамоти, «Руська правда» з домінуючими східнослов'янськими рисами). Охарактеризувати сучасні наукові дискусії з проблем літературно-писемної мови Київської Русі.

Джерела формування літературної мови України – Русі: фольклор, дружинна епічна поезія, усно-літературне койне. Поняття *койне* (грец. «спільний діалект») – загальнонародна мова, що виникає на основі одного панівного діалекту, але вбирає й особливості /переважно лексичні/ інших діалектів.

2. Півторак Г. визначав, що «старослов'янська мова стала зразком для творення оригінальної руської літератури різних жанрів і стилів», видатні давньоруські проповідники, оратори, непересічні письменники та історики, високе книжкове мистецтво Київської Русі свідчать, що справа Кирила та Мефодія, старослов'янська мова знайшли в державі «благодатний, добре

підготовлений ґрунт» [Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова..., 135 – 136].

Старослов'янізми (старослов'янські елементи, включені в сучасну українську мову, розглядаються з функціонального погляду: є засобом стилізації, створення урочистості, піднесеного звучання або, навпаки, іронічно–сатиричного забарвлення).

Цілий ряд особливостей старослов'янської мови відображено в пам'ятках давньоукраїнської мови, зокрема:

1) фонетичні риси :

–неповноголосся **ра, ла, ре, ле** в середині слова: *влада* (ст.сл. *власть*, але укр. *володіти*; пор. ст.сл. *врата* – укр. *ворота*);

–звукосполучення **ра** на початку слова перед наступним приголосним: *раб* (пор. ст.сл. *равъ*, укр. *робота*);

–звукосполучення **жд** : *страждати, вождь*;

–звукосполучення **/йе/** на початку слова : *єдиний*;

2) словотворчі моделі :

–іменники з суфіксами **–знь** /типу *приязнь*/, **–тель** /типу *вчитель*/,

–ств– /типу *братство*/, **–ин–** /типу *гординя*/, **–тай** /типу *глашатай*/, **–тв–** /типу *битва*/; на **–іє** : *православіє, милосердіє*;

–дієприкметники з суфіксами **–ащ–** /типу *роботящий*/, **–ущ–** /типу *грядущий*/, **–м–** /типу *відомий*/;

–префікси **воз–/вос–** /типу *воскресити, возз'єднати*/, **пред–** /типу *предтеча*/, **пре–** /типу *премудрий*/, **со–** /типу *соратник*/ . Пор. також префікси **из–, раз–** замість укр. *ви–, роз–* (*избрати, раздати* – *вибирати, роздати*);

–складні слова з першими частинами **благо–, зло–, добро–, бого–, веле–** : *благовісний, доброчинний, злорадство, богобоящий, велелюдний*.

3) лексичні елементи: *вертеп, уста (зуби), ректи, глаголати (говорити)* ;

4) фразеологізми: *ні азá не знáти, починáти з азів, аз та буки – і вся наука, фёртом ходіти (дивитися) і т. ін..*

Функціонування старослов'янської мови як літературної. Значення її для зміцнення інтерслов'янських культурних зв'язків. Поняття про церковнослов'янську мову як священну та високохудожню літературну мову, мову духовної культури, мову освіти.

Необхідно усвідомити, що на означення першої давньої літературної мови вживано кілька термінів – термін *старослов'янська мова*, *давньослов'янська мова*, *давньоцерковнослов'янська мова*. Див. також статті у Вікіпедії «*Староцерковнослов'янська мова*», «*Церковнослов'янська мова*». Але термін *давньослов'янська мова* є невиразним, оскільки під ним можна розуміти давні форми будь-яких слов'янських мов. Таким чином, для позначення мови найдавніших слов'янських перекладів загальноприйнятим у науковій літературі став найбільш нейтральний термін «старослов'янська мова», що підкреслює місце та роль цієї мови для вивчення слов'янських мов.

Як і раніше, для характеристики мови давньоукраїнської держави Київська Русь у цьому виданні вживаються терміни *старослов'янська та давньоруська мова*, хоча давно вже настала пора реабілітувати терміни *давньоукраїнська* (або, за академіком Юрієм Шевельовим, *староукраїнська чи протоукраїнська мова*). Аргументи ж цілого ряду авторитетних українських учених–мовознавців щодо штучності і надуманості терміну *давньоруська мова* взагалі не беруться до уваги [Тимошик 4 — 7–1165, 49–50].

Перекладна література

1. *Конфесіональна* (від лат. *confessionalis* – віросповідний) церковна:

Євангелія Остромирове (1056 – 1057) – відбиті окремі східнослов'янські риси 1 – /жд/ → /ж/ : *прѣже*; м'яке /ц'/ : *отець*. Замість старослов'янських сполучень **рь**, **ль**, **рь**, **ль**, що передають складові л и р, іноді вживаються давньоруські поєднання редукованих голосних з плавними л, р: **вѣрхъ** замість **врѣхъ** давньоруські закінчення дієслів третьої особи однини і множини на –ть: **сѣть** замість **сѣтъ**, **имѣть** замість **имѣтъ** ;

Архангельське (1092), Галицьке (1144), Оршанське XIII ст., поповича Євсевія (1283), Реймське євангеліє та ін.: (*ѣж*→*оу* (*ю*); *ѣ* →*а* (*я*); занепад слабких *ь* та *ѣ*; нестягнені форми прикметників, дієприкметників, займенників: *которааго* → *котораго*).

Пам'ятки Київської Русі – Слуцькі листки; Купріянівські листки; Збірники Святослава 1073 та 1076 рр. Новгородський кодекс (також «Новгородський псалтир», за найрозбірливішим для читання текстом) – найстародавніша книга Русі першої чверті XI ст., яка була знайдена 2000 року.

Колесса О. подає найважливіші фонетичні та морфологічні риси староукраїнських пам'яток:

– наявність *ы* замість *ѣ* після плавних *л* та *р*: *яблыко* (Житіє Сави XIII ст.), *дрыва* (галицька грамота з 1424 р.);

– злиття *ы* з *и*: *прикриває*, *риба* (Збірник Святослава 1073 р.), *бити* замість *быти* (XIII слів Григорія Богослова);

– *жч* замість *жд*: *дъжчь* замість *дъждь* (Галицьке Євангеліє 1144 р.), *дъжчю* (Городиський Апостол XII ст.);

– закінчення дієслів третьої особи множини на –*мо*: *прѣдступаємо* (Успенський Збірник XII ст.).

Сформулювавши ці риси, *О. Колесса* зробив такий висновок: «Коли, отже, жива староукраїнська народна мова вспіла вже в XI ст. продертися через церковнослов'янську шкаралуцу навіть до письменства, то в устах люду відокремилася вона від інших слов'янських мов, а також від предків мови старовеликоруської, неперечно далеко давніше, а найпізніше в VII або VIII ст. « [*Колесса О. Погляд . 13–14*]. [6 14]. Отже, *О. Колесса* початки зародження української мови відносив до праслов'янської епохи.

Псалтирі: Київський 1371 р.

Четъ–мінеї 1095 та ін. (від грец. мінея – «місячна») – книги релігійних пісень, молитов, відомостей про святих, розміщених за роками й місяцями.

Учительські збірки проповідей і повчань: із болг. «Златоуст», «Златоструй»»; створені в Україні – „Ізмарагд”, „Златая цѣпь” (кінець XIII – поч. XIV ст.).

2. Толкові книги – тлумачна і наукова література: «Шестоднев» – тлумачення походження Всесвіту, царства природи, відповідно до днів творіння.

3. Історичні хроніки та хронографи: «Хроніка» Георгія Амартола, «Історія іудейської війни» Йосифа Флавія тощо.

4. Світська література: «Александрія», «Повість про Варлаама та Іосифа»,

«Повість про Троянську війну», «Повість про Акіра Премудрого».

Взаємозбагачення старослов'янської мови та мови Київської Русі символікою, синонімікою, стилістичними виражальними засобами, поповнення лексичного складу, жанрової різноманітності (казання, проповіді, похвальні слова тощо). Долучення через старослов'янську мову до античної (грецької) та східної традицій.

Оригінальна руська література

Проповідницькі твори: промови, звернення до воїнів ораторсько–публіцистичного жанру; «Слово о законѣ и благодати» митрополита Іларіона, «Поученія», «Слово на пасху» Кирила Туровського, проповіді Луки Жидяти. Метафори, афоризми, порівняння, побудовані на протиставленнях, складні слова (*смиреномудрие*), складний синтаксис.

Агіографічна література – оповідання та повісті про святих «Житія Бориса і Гліба» /східнослов'янські елементи: *побежен* (зам. *побежден*); флексія *-ові (Господеви)*/. Мова «Києво–Печерського патерика» (XIII ст.), «Житія Феодосія Печерського». Найчастіше твори *апокрифічного* (гр. «таємничий»), неканонічного змісту (не визнавалися церквою через казкові, фантастичні сюжети): «Ходіння Богородиці по муках», «Палея толкова» («Ліствиця

Якова»). Зв'язок стилю апокрифів з фольклором, елементи просторіччя в текстах.

Компіляції, науково–географічні збірники: «Ізборники Святослава» 1073, 1076 рр. – переплетення духовних і світських сюжетів, догматично–богословські роздуми, історичні статті, переліки книг /повноголосся: *серебло*; сполучення глухого з плавним: *държати*/.

Паломницька: «Житіє і ходіння Даніїла» поєднує старослов'янські та східнослов'янські елементи.

➤ **Світсько-художня література:** Літописи – Київський та Галицько-Волинський / «ікони всевітньої історії» за висловом В. Лопухіна/ – поєднання історично точних даних із народними легендами. Відображення у фонетиці й граматиці мовноструктурних змін. Лексичне багатство мови: східнослов'янська народна лексика, наростання українізмів; візантійсько-інтернаціональна лексика, старослов'янізми. Стилiстична багатоплановiсть лiтописiв, диференціяція мови текстiв залежно вiд змiсту на народно-лiтературний i старослов'янський варіанти. Стилiстична варіантнiсть текстiв: вiд „протокольних” констатацій до ораторського пафосу й фiлософських роздумiв.

Порушення книжно-літературної традиції в Галицько-Волинському літописі за рахунок живомовних елементів. Українська мовна основа Галицько–Волинського літопису.

«Повість временних літ» – чергування церковнослов'янських та східнослов'янських елементів. Перевага повноголосних форм (*болото*), *надеже* (з *dj), *осень* (початкове е → о), флексія –овѣ (*Романовѣ*).

«Повчання» Володимира Мономаха – церковнослов'янізми в першій частині та живомовний виклад в автобіографічній.

«Слово о полку Ігоревім» (1185–1187). Народна основа твору, величезний лексико–фразеологічний діапазон: язичницької лексики (міфологема *Хорс*), греко–візантійські й тюркські іншомовні елементи (*каган*, *чага*), антропоморфізація, гіперболізація (*соколом полетѣ*), метафори (*Донец рече*),

народнопоетичні епітети (*широкое поле*), тавтологія (*трубы трубят*), церковнослов'янські елементи (*храбрии*). Поетичний синтаксис, рими. М. Драгоманов і П. Житецький про наступність „Слова” в українських думах і піснях. Т. Шевченко і М. Рильський – перекладачі „Слова”.

Ділові пам'ятки: «Руська правда» (1016 – 1070) – зведення законів; юридично–ділова мова. Лексика переважно на позначення родинних стосунків, соціального стану, адміністративно–правова. Перевага повноголосних елементів, *ж* зам. *жд*, майже повна відсутність аориста, імперфекта.

Дарчі, берестяні грамоти. Грамота князя Мстислава (1130). Російськомовні відмінності в берестяних грамотах Новгороду.

22 квітня 1992 р. у Ніжині відбувся симпозіум з проблеми „Давньоруський період в історії східних слов'ян і їх мов” за участю співробітників Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, Інституту археології АН України та інш. науковців (доклад. див. «Мовознавство». 1993. №2).

Як у Ніжині, так і в Києві на конференції більшість науковців обґрунтовували положення про те, що давньоруської народності як певної етносоціальної одиниці насправді не було, а існували східнослов'янські племена зі своїми близькими за структурою, але не тотожними мовами. Симпозіум у своїх висновках чітко розмежовує поняття живої розмовної й літературно–писемної мови. давньоруська народність не була єдина, це союзи племен, консолідація яких призвела до утворення трьох східнослов'янських народів. Цей процес, як і утворення трьох східнослов'янських мов, пов'язується з кінцем праслов'янського періоду, тобто з VII – VIII століттями.

Основною розмовною мовою народу, який заселяв простори від Закарпаття до Дону й від Прип'яті до Причорномор'я, була українська мова. Інша справа, коли йдеться про давньоруську мову. Під цим терміном більшість сучасних дослідників розуміє літературно–писемну мову східних слов'ян, в основі якої лежала староболгарська, тобто церковнослов'янська, мова, що мала південно–східнослов'янську фонетику, активно вбирала в себе лексичні й

морфологічні особливості тих східнослов'янських діалектів, які мали центри розвитку писемності. не заперечується, хоч і з застереженнями, поняття народно–літературної мови (київське койне).

Тенденції та процеси :

- на східнослов'янському ґрунті набувала специфічних місцевих рис;
- усе більшого проникнення живомовних українських народнорозмовних елементів у книжну мову. старослов'янська як мова християнської церкви поширилася з кінця X ст.;
- руська писемно–літературна з IX – X ст. виникла на основі київського койне для державних та духовних потреб, мала живомовні елементи, посилювалися діалектні відмінності в процесі розвитку української мови.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Усі світові та пропоновані останнім часом національні стандарти в основу навчання ставлять самостійну, творчу роботу того, хто навчається. Вона розглядається як один із основних компонентів навчальної діяльності і займає 70% його навчального навантаження, є індивідуалізованою, передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації навчальних здобутків студента, інтересів, навчальної активності, науково–дослідної роботи тощо.

Різновиди самостійної роботи:

- опрацювання відповідної наукової базової та додаткової література, періодичних видань, робота в інформаційних мережах;
- розв'язування та складання практичних завдань різного рівня, у т.ч. тестових (навчальних та діагностичних) із теми або курсу;
- конспект із теми; підготовка повідомлень, рефератів та презентацій студентів із певних питань теми, переважно вузької проблематики;
- анотація прочитаної додаткової літератури з курсу, бібліографічний опис тощо;
- розробка схем явищ, процесів для систематизації знань;
- робота з лексикографічними джерелами, зокрема з етимологічними словниками (прищеплення навичок етимологічного аналізу) тощо.

Завдання для самостійної роботи тем №1–2

- I. Опрацювати теоретичні питання.
- II. Використовуючи словники, матеріали підручників уміти пояснити та проілюструвати прикладами *ключові поняття теми*.

- III. Навести приклади використання історичних коментарів у шкільному курсі мови.
- IV. Опрацювати тести.
- V. Охарактеризувати проблему походження української літературної мови з народно-діалектного мовлення в сучасному мовознавстві.
- VI. З'ясувати провідні тенденції та процеси розвитку літературної мови за визначений період – від IX ст.– сер. XIII ст.,
- VII. Уміти дати відповіді на запитання, використовуючи додаткову літературу, матеріали лекцій.

Тестові завдання для самоконтролю до теми №1.1, 1.2

1. Хто автор висловлення: *«Три східнослов'янські мови: українська, білоруська і російська зростали незалежно одна від одної як мови самостійні і т.зв. «праруської» спільної мови ніколи не було»?*

A. І. І. Огієнко.

Б. М. А. Жовтобрюх.

В. В. М. Русанівський.

Г. Л. А. Булаховський.

2. Указати твір періоду Київської Русі, написаний старослов'янською мовою.

A. Київський літопис.

Б. «Ізмарагд».

В. «Повчання» К. Туровського.

Г. «Слово о полку Ігоревім».

3. Укажіть, що, на думку Ю. Шевельова, є генетичним коренем української мови:

A. Праслов'янські діалекти.

В. Церковнослов'янська мова.

Б. Давньоруська мова.

Г. Старослов'янська мова.

4. Укажіть основну сферу, у якій побутувала старослов'янська мова:

A. Художня література.

В. Побутове спілкування.

Б. Конфесійна література.

Г. Літописи і дипломатична сфера.

5. Укажіть, якою мовою написане „Слово про закон і благодать” Іларіона:

A. Церковнослов'янською мовою.

В. Старослов'янською мовою.

Б. Живою народною мовою.

Г. Давньоруською мовою.

6. Укажіть пам'ятку юридично-ділової писемності Київської Русі:

A. „Руська правда”.

В. „Повість временних літ”.

Б. „Слово о полку Ігоревім”.

Г. „Слово про закон і благодать”.

7. У період Давньої Русі функціонували

А. Старослов'янська мова.

В. Церковнослов'янська мова.

Б. Руська мова.

Г. Давньоруська мова.

Питання для самоконтролю, узагальнення й систематизації знань:

- Що є предметом вивчення історії української літературної мови?
- У чому полягає розмежування понять „літературна мова”, „мова художньої літератури”, „народнорозмовна мова”, „книжна мова”?
- Які існують погляди вчених на виникнення письма у східних слов'ян? Які етапи розвитку східнослов'янської писемності виділяються у науковій літературі?
- Які існують погляди вчених на проблему походження української мови? Письма у східних слов'ян?
- Яка існує найголовніша наукова література та джерела вивчення історії української літературної мови?
- У чому полягає суть періодизації історії української літературної мови?
- У чому полягає гіпотеза М.Погодіна – О.Соболевського? Подати її наукову критику.
- Подати визначення поняття “київське койне”. З'ясуйте лінгвістичну природу так званого “київського койне” і його значення для комунікативної функції мови у давньоруському суспільстві.
- Які стилі літературної мови та жанри літератури були відомі в Київській Русі? Наведіть приклади творів кожного стилю, поділивши їх за жанрами.
- Охарактеризуйте типи і стилі писемної мови періоду IX – сер. XIII ст.?
- Які пам'ятки давньоруської писемності були зразками для формування ділового, наукового та художнього стилів мов східнослов'янських народностей.
- Визначте мовні особливості літописів, створених у цей період.
- Яким типом мови написане „Слово о полку Ігоревім”? Своєю відповідь аргументувати аналізом мовних особливостей цієї пам'ятки.
- Які із мовних особливостей повчальної (дидактичної) та епістолярної літератури свідчать про наближення мови цих пам'яток до української народнорозмовної мови?

- Які із мовних особливостей повчальної (дидактичної) та епістолярної літератури свідчать про наближення мови цих пам'яток до української народнорозмовної мови?
- Які мовні особливості має Галицько–Волинський літопис?
- З'ясуйте етапи розвитку кириличного письма. Назвіть азбуки, якими писані пам'ятки Київської Русі.
- Поясніть структурну і функціональну специфіку двох літературних мов Київської Русі – давньоруської (давньокиївської) і церковнослов'янської (старослов'янської).
- Які пам'ятки давньоруської писемності були зразками для формування ділового, наукового та художнього стилів мов східнослов'янських народностей.
- Якою була діалектна основа мови української народності? Скільки діалектних макрозон виділяє на території колишньої Київської держави Г.Півторак?
- Яке фонетичне явище є своєрідною “точкою відліку” історії окремих східнослов'янських літературних мов?

Завдання

1. Виконати за посібником Бабиц Н.Д. вправу № 4 (с. 15–18), 7 (с. 23–24).

2. Розглядати та вміти аналізувати зразки пам'яток визначеного періоду історії української літературної мови:

Робота над текстом «Слова о полку Ігоревім» – мовно-художній аналіз.

Проаналізувати мовні особливості оригінального уривку зі “Слова о полку Ігоревім” /за власним вибором в обсязі однієї др. сторінки/. Зразком виконання можуть послужити матеріали з посібника Блик О.П. ...на с. 38–41, 47– 51.

3. Конспектування: I. Законспектувати №..... (зі списку I)

4. Зробити анотації законспектованих статей (1–2 за вибором зі списку

III) за таким планом:

1. Автор та назва статті.

2. Основні її положення.

Приклад сигнальної (довідкової) анотації

Косів Г. Як написати наукову роботу [Текст] : навч. посіб. для студ. / Г. Косів. – Л. : Колесо, 2011. – 64 с.

Анотація: У посібнику розглядаються основні етапи студентського дослідження, починаючи від обґрунтування доцільності написання роботи до вибору теми, долання «творчої кризи», використання джерел, вимог до змісту та оформлення, публічного захисту; подаються приклади неграмотного академічного стилю та перелік типових помилок студентських наукових робіт.

Правила написання анотації наукової статті

Анотація – це коротка характеристика роботи, що містить перелік основних питань статті. Структура анотації: в анотації необхідно висвітлити основні розділи статті, з'єднати їх і представити в короткій формі. Вона включає в себе основні розділи: актуальність, постановку проблеми, шляхи її вирішення, результати і висновки. На кожен із розділів відводиться одне – два речення.

При написанні анотації слід звернути увагу на наступні питання:

– Ліміт слів. При написанні анотації необхідно дотримуватися встановленого ліміту слів (100...250 слів, шрифт Garamond, кегль 11). Анотація повинна мати лаконічну, конкретну форму, але при цьому давати містку характеристику виданню без побічної інформації.

– Узгодження часів. Анотації логічніше всього писати в минулому часі.

– Структура. При написанні анотації необхідно дотримуватися загальноприйнятої структури.

– Простота у викладі матеріалу. Мова анотації повинна бути проста і зрозуміла широкому колу фахівців у галузі захисту інформації. Рекомендується використовувати відомі загальноприйняті терміни. Якщо у назві є малозрозумілі слова, їх потрібно пояснити.

– Відсутність деталей. В анотації необхідно уникати зайвих деталей і конкретних цифр. Не рекомендується наводити цитати з тексту.

– Ключові слова. Ключові слова необхідні для пошукових систем і класифікації статей за темами. В інтересах автора вказати кількість ключових слів необхідних для збільшення шансів знаходження статті через пошукові системи. Словосполучення вважаються одним ключовим словом. Кількість ключових слів 5–8.

Індивідуальні завдання

- Підготовка повідомлень та мультипрезентацій про навагоміші пам'ятки укр. літер мови XI ст.– сер. XIII ст., напр. про Остромирове євангеліє, Руську правду;

Методичні вказівки щодо підготовки самостійної роботи теми №2

Порівнюючи дві слов'янські абетки, потрібно визначити особливості графічної передачі, спільне й відмінне у назвах букв, їх порядку, складі та числовому значенні букв.

Рекомендації та вимоги до підготовки презентацій

Загальні відомості.

Під презентацією розуміється:

- Інформування аудиторії шляхом подання демонстраційних матеріалів, у т.ч. при публічному виступі;
- Електронний документ (що нижче й називається презентацією) – файл, підготовлений для такого виступу за допомогою спеціалізованого ПЗ (напр. MS PowerPoint).

Визначте **мету** презентації, як вона співвідноситься з очікуваними результатами. Ви прагнете щось донести до аудиторії, переконати її, навчити, мотивувати свою думку? Коли мета точно сформульована, її легше досягти. Зміст презентації повинен залежати від цілей доповідача, інтересу та рівня знань аудиторії. Використовуйте загальні та зрозумілі слова і фрази, фокусуючи увагу на цілі доповіді.

Вимоги до оформлення презентації:

- стильова єдність презентації;
- обґрунтованість застосовуваного дизайну;
- стильова єдність ілюстративного матеріалу;
- наявність стилю (авторське оформлення, фірмовий стиль або ін.);
- оптимізація графіки (розмірів і дозволу).

Успіх презентації здебільшого залежить від того, наскільки точно ви зможете уявити собі, що і в якій послідовності буде відбуватися під час її проведення, хто буде слухати вас, як ви будете відповідати слухачам, що станете їм показувати і як хочете виглядати перед ними.

Етапи створення навчальної презентації:

- 1) підготовка вихідних матеріалів (пошук, збір, конвертація, компіляція і т.п.) текстової інформації;
- 2) розробка змісту: планування сценарію і розробка тез виступу й пов'язаної з ним структури документа;
- 3) створення ефективних візуальних засобів; графічного, аудіо– та відеоматеріалів;
- 4) розробка електронного документа, його перевірка і налаштування;
- 5) остаточна підготовка: репетиція виступу і коректування (тез та електронного документа).

Критерії оцінки електронного документа

Зміст презентації:

- рівень розкриття теми (повнота);
- обґрунтованість поділу матеріалу на слайди;

- наявність і обумовленість графічного оформлення (фотографій, схем, діаграм, кліпів тощо);
- відсутність помилок (орфографічних та граматичних);
- наявність посилань на джерела інформації, пояснень позначень, термінів та ін..

Обґрунтоване використання ефектів мультимедіа: графіка; анімація; відео; звук.

Навігація (засоби представлення структури): наявність змісту; наявність кнопок переміщення по слайдах; наявність гіперпосилань для переходу до фрагментів даного чи інших файлів.

ТИПОВІ ПОМИЛКИ

У змісті:

- відсутність логіки (невідповідність тез виступу структурі презентації);
- відсутність необхідних за змістом тексту малюнків, таблиць і тощо;
- відсутність необхідних пояснень, позначень, нумерації, посилань, переходів;
- нелогічність /незбалансованість окремих частин презентації; необґрунтованість поділу матеріалу на слайди;
 - невідповідність заголовка змісту слайда (або його відсутність там, де це потрібно);
 - відсутність слайдів «спеціального призначення» : назви роботи, постановки завдання, цілі і завдань роботи, висновків за її окремими главами (частинами) і за всім виступом у цілому.

В оформленні:

- дрібний шрифт (менше 20–28 кегля залежно від аудиторії) або шрифтове різноманіття: більше 3–4 варіантів шрифту (включаючи гарнітуру, кегль, накреслення, ефекти);
- «кричущий фон» або колірна строкатість (більше 3–4 кольорів у всій презентації);
- елементи дизайну слайда, що відволікають увагу (лінії, плями, фігури), або кліпи, змішання растрових і векторних елементів графіки;
- значний розмір файлу (растрова графіка не оптимізована);
- незнання правил оформлення документів (і правил верстки): наявність крапок у заголовках, невірне оформлення переліків (списків), службові частини мови (сполучники, прийменники тощо) або номери в кінці рядка, короткі рядки, великі пробільні «коридори» в тексті (виключка по ширині), різний розмір букв в одному рядку, нерівномірний (а також занадто великий чи малий) інтервал між абзацами, наявність символів «кінець абзацу» (замість переносу рядків натисканням комбінації «Shift + ENTER» в MS PP);
- анімація, що відвертає увагу (нелогічність напрямку руху, невірно обрана швидкість, «наїзд» одного елемента на інший і т.п.

Під час виступу

- порушення регламенту виступу;
- залежність від презентації (незнання матеріалу);
- невпевнене керування презентацією (перехід від слайда до слайда, ненавмисне повернення до вже показаного);
- читання тексту зі слайда;
- невірний темп виступу.

Висновок: слід робити презентацію «для себе як слухача»: щоб нічого не заважало, що не відвертало увагу, усе на слайдах було добре видно, зрозуміло і логічно.

**ТЕМА № 3. ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.
ЛІТЕРАТУРНО–ПИСЕМНА МОВА УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОСТІ XIV – ПОЧАТКУ XVII СТ.**

Зміст теми

1. Літературно–писемна мова української народності (етносу) (XIII – XVIст.) Суспільно–історичні умови розвитку літературної мови та культурні справи після розпаду Київської Русі. Україна під владою Литви та Польщі.

1.1. Сфери вживання «руської» мови та мови слов'яноруської, їхні функції.

1.2. Літературна «руська» мова в Литовській державі. Ствердження державності „руської” мови у другому виданні „Литовського статуту”. „Судебник” Казимира Ягайловича (1468).

1.3. Мова українських грамот XIV – XVI століть.

2. Нове піднесення української книжності та літературної мови в Україні періоду XVI – першої половини XVII століть:

2.1. Спроби перекладу богослужбних книг «простою мовою» /Пересопницьке євангеліє/.

2.2. Розвиток і поширення друкарства.

3. Жанрова різноманітність пам'яток цього періоду:

3.1. Мова полемічна література. Мова і стиль І. Вишенського.

3.2. Мова художньої літератури.

3.3. Відображення живої української мови в діловому українському письменстві та літописах.

4. Граматичні та лексикографічні праці цього періоду.

Ключові поняття теми : проста церковна мова, «руська» мова, слов'яноруська мова, староукраїнська лексикографія, мова полемічної літератури, українські грамоти.

Література до теми №3

Основна література

Вузівські підручники та посібники

1. Блик О. П. Історія української літературної мови...1987. – С. 53 – 94.
2. Історія українського правопису XVI – XX століття: Хрестоматія / Упоряд.: В. В. Німчук; Н. В. Пуряєва; НАН України. Ін-т укр. мови. – К.: Наук. думка, 2004. – 583 с. – (Проект «Наук. кн.»).
3. Курс історії української літературної мови / За ред. І. К. Білодіда... – Т.1. – 1958 – С. 40 – 65.
4. Огієнко І. Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. Либідь, 1994. 448 с. («Пам'ятки історичної думки України»).
5. Плющ П. П. Історія української літературної мови... – С.128 –215.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. К. : АртЕк,, 2002. – С. 44 – 100.

Додаткова література

7. Аркас М. М. Історія України – Русі / М. М. Аркас / Вст. слово і комент. В. Г. Сарбея. – Факс. вид. – К.: Вища школа, 1990. – 456 с.: іл..
8. Баденкова В. Процесуально-правова лексика «Книги Київського підкоморного суду (1584-1644)». Ономастика і апелятиви : зб. наук. пр. ; [за ред. В. О. Горпинича]. Дніпропетровськ : Пороги, 2004. Вип. 21. С. 56–63.
9. Видайчук Т. Л. Відбиття другого південнослов'янського впливу у графіці та орфографії українських рукописних житійно-повістевих пам'яток XVI ст. / Т. Л. Видайчук // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2001. – Вип. 4. – С. 97–105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aryl_2001_4_15.
10. Видайчук Т. Л. Розвиток фонетичної системи староукраїнської мови другої половини XVI – XVIII ст. на тлі правописної традиції (на матеріалі житійно-повістевих пам'яток): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Т.Л. Видайчук ; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні. – К., 2004. – 18 с.
11. Видайчук Т. Л. Система консонантизму староукраїнської літературної мови XVI ст. та її відбиття у правописі житійно-повістевих пам'яток // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2002. – Вип. 6. – С. 55–64.
12. Воронич Г. Четья Мінея 1489 року: українсько-білоруська мовна дискусія / Г. Воронич // Українська мова. – 2008. – №3. – С. 41–47.
13. Гнатенко Л. Графіко-орфографічна система «Четї Мінеї 1489 року» / Людмила Гнатенко // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 81–103.
14. Гнатюк Лідія Мовна гра як спосіб осягнення світу : на матеріалі староукраїнських текстів кінця XVI–XVIII ст. Гнатюк Лідія // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2004. –Вип. 14. – Кн. 1. – С. 93–97.
15. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К.: АН УРСР, 1963. – 243 с.

16. Гумецька Л. Л. Нариси словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К.: АН УРСР, 1958. – 165 с.
17. Дашкевич Я. Р. Перший друкований буквар на Україні // Укр. мова і літ в шк. 1959. – № 1. – С. 53 – 56.
18. Дем'янчук, Г. «Пересопницьке Євангеліє» і рідна мова / Г. Дем'янчук // Вісті Рівненщини. – 1991. – 16 травня.
19. Дем'янчук Г. Хто він, Михайло Василевич?: життєва загадка одного з авторів Пересопницького Євангелія / Г. Дем'янчук // Погорина : літ.-мистецький альманах : вип.4. – Рівне, 2002. – С. 25–27.
20. Добосевич У. Релігійне письменство у формуванні української книжної мови XVI – першої половини XVII ст. Християнство і українська мова. Матеріали наукової конференції. К., 5-6 жовтня 2000 року. – С. 353 – 361.
21. Добосевич У. Роль влади і церкви у формуванні статусу і престижу української мови в XVI – першій половині XVII ст. / У.Б. Добосевич // Мова і суспільство : зб. наук. праць. – Львів : Вид-во ЛНУ ім. І.Франка, 2013. – Вип.4. – С.81–87.
22. Жовтобрюх М. А. «Грамматика словенская» Івана Ужевича – пам'ятка староукраїнської літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Слово і труд. До сімдесятиріччя академіка Івана Костянтиновича Білодіда. – Київ, 1976. – С. 167–179.
23. Жовтобрюх М. А. Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1976. — № 4. – С. 62 – 70.
24. Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства / Я. Запаско, О. Мацюк, В. Стасенко. – Л. : Центр Європи, 2000. – 222 с.
25. Золтан А. О значении староукраинской лексики для исследования межславянской миграции слов / Андраш. Золтан // Мовознавство: доповіді і повідомлення Другого міжнародного конгресу україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. / АН України . – Львів : Б. в., 1993 . – С. 22–24.
26. Єдлінська У. Ділова мова XIV – XV ст. в українському мовотворчому процесі / Уляна Єдлінська // Мовознавство: доповіді і повідомлення Другого міжнародного конгресу україністів. Львів, 22–28 серпня 1993 р. / АН України . – Львів : Б. в., 1993 . – С. 17–22.
27. Єдлінська У. Значення слова і контекст у словнику староукраїнської мови XIV – XV ст. / У. Єдлінська // Мовознавство. – 1968 . – № 1 . – С. 29–35.
28. Єдлінська У. Із спостережень над формою українських грамот XIV – XV ст. / У. Єдлінська // Дослідження і матеріали з української мови / відп. ред.: І. П. Крип'якевич, АН Української РСР, Ін-т суспільних наук . – Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. – Т.6 : . – Київ : Наукова думка, 1964 . – С. 81–90.
29. Ісаєвич Я. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми. – Л. : Ін-т українознавства, 2002. – 520 с.
30. Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI – першої половини XVII ст. // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 132 – 196.
31. Костомарів М. І. Історія України в життєписах визначних її діячів [Текст]. Репринт. видання 1918 року // Пер. і передне слово О. Барвінського. – К. : Україна, 1991. – 493с., іл. .
32. Коць–Григорчук Л.М. Про походження Памва Беринди // Мовознавство. – 1994. – № 4–5. – С. 3–7.

33. Крип'якевич І. П. Історія України / Крип'якевич Іван Петрович. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Л.: Світ, 1990. – 560 с. – («Пам'ятки іст. думки України»).
34. Кудрицький Є. М. Іван Ужєвич – український граматист XVII ст. і його праця / Є. М. Кудрицький // Мовознавство. – 1970. — № 1. – С. 35 – 48.
35. Купчинський О.А. П'ять староукраїнських грамот XIV ст. // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С.59–65.
36. Лексика і фразеологія XIV – XV ст. / Історія української мови. Лексика і фразеологія /за ред. В. М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 164 – 279.
37. Луканін С. М. Румунські шляхи «Граматики» Мелетія Смотрицького / С. М. Луканін //Відродження. – 1995. – № 5 – 6. – С. 76 – 77.
38. Матвієнко А. Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка українського відродження XVI ст. / А. Матвієнко // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 31 – 34.
39. Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова? / Орест Мацюк // Архіви України. – 1968. – № 1–2.
40. Мацюк О. Ще про початки книгодрукування на Україні // Архіви України. – 1971. – №1.
41. Мельников О. Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова : огляд публікацій останніх років / Олександр Мельников // Вісн. Кн. палати. – 2006. – № 4. – С. 10–13.
42. Мозер М. Огляд історії української мови середньої доби / Міхаель Мозер // Мозер М. Причинки до історії української мови / [За заг. ред. С. Вакуленка]. – Харків : Харківське історико–філологічне товариство, 2008. – XVI. – С. 40–54.
43. Мозер М. Що таке «проста мова»? / Міхаель Мозер // Мозер М. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С. Вакуленка. – Харків : Харківське історико–філологічне товариство, 2008 – XVI. – С. 75–111.
44. Мойсієнко В. М. Этноязыковая принадлежность «русской мовы» во времена Великого княжества Литовского и Речи Посполитой // Славяноведение. – 2007. – № 5. – С. 45–64.
45. Мойсієнко В. М. Про національний статус «русської мови» в часи Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 67–82.
46. Мойсієнко В. М. Про статус «русської мови» у часи Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої <http://eprints.zu.edu.ua/14507/1/ruska%20mowa.pdf>
47. Мойсієнко А. М. Чи мала «русська мова» національність у часи Великого князівства Литовського? / Віктор Мойсієнко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – Ужгород, 2005. – Вип. 8. – С.69–94.
48. Москаленко А. А. Перша рукописна граматики української мови / А. А. Москаленко // Укр. мова і літ в шк. . – 1972. – № 5. – С. 17 – 19.
49. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови, – Харків, 2008. – 229 с.
50. Низовий М. «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?» (Хто ставить це питання і як на нього відповідають) // Вісн. Кн. палати. – 2006. – №9. – С. 32–37.
51. Німчук В. В. Іван Федоров і початок світського книгодрукування / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1975. – № 1. – С. 73–80.
52. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. / В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1985. – 197 с.

53. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською і білоруською / В. В. Німчук. – К.: Наукова думка, 1980. – 304 с.
54. Новак, О. Творці Пересопницького Євангелія (Про архімандрита Григорія та Михайла Василевича) / О. Новак // Вільне слово. – 2001. – 28 березня.
55. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський апостол 1560–х рр. – Варшава, 1930. – Т. 1. (Студії до української граматики. Кн. 7)
56. Онишкевич М. М. Спостереження над фразеологією творів І. Вишенського / М. М. Онишкевич // Дослідження і матеріали з української мови. – Вип. IV. – К., 1961. – С. 126 – 130.
57. Пелюх Т. Г. Назви форм ліків та лікарських препаратів у лікарських порадицях XVI–XVIII ст. / Т. Г. Пелюх // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 33–39.
58. Пересопницьке Євангеліє // Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський та ін. – 3-тє вид., змін. і доп. – К., 2007. – С. 490–491.
59. Пересопницьке Євангеліє // Україна від А до Я : сучасний енциклопедичний словник–довідник / уклад. О. М. Кожушко. – Х., 2009. – С. 418–419.
60. Пешак М. М. Типи українських грамот XIV ст. та їх стилістичні особливості / М. М. Пешак // Мовознавство. – 1970. – № 6. – С. 58–65.
61. Півторак Г. П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських і білоруських писемних пам'яток / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 80–84.
62. Півторак Г. П. Державна мова у Великому князівстві литовському і проблема розмежування українських і білоруських писемних пам'яток // Мовознавство. – 2005. – № 3–4.
63. Прискока О. В. Київська спадщина у писемності Великого князівства Литовського / О. В. Прискока, В. Ю. Франчук // Мовознавство. – 2013. – № 2–3. – С. 113–127. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MoZn_2013_2-3_9
64. Симонова К. С. Українська мова в конфесійному письменстві XV ст. (На матеріалі “Четьї” 1489 р.) // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К., 1989. – С. 56–79.
65. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: У 2 томах / Інститут суспільних наук АН УРСР; Уклад. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький та ін. — К.: Наукова думка, Т. I, 1977; – Т. II, 1978.
66. Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. : У 28 випусках / НАН України. Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; уклад. Д. Гринчишин, М. Чікало. – Львів, 1994.
67. Тимошик М. Князь Острозький та його Біблія / М. Тимошик // Друкарство. – 1999. – № 5 (верес. – жовт.). – С. 8–11.
68. Тимошик М. Витоки українського друкарства як об'єкт критики новітніх опонентів українського відродження / Микола Тимошик. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/culture/4ab1dcec9bd68/5>
69. Тимошик М. С. Історія української видавничої справи: наукова концепція та нові спроби її фальсифікації. – К.: Наша культура і наука, 2012. – 32 с. (Серія “Теорія та історія видавничої справи і редагування”, вип. 8). <http://ijimv.knukim.edu.ua/vs/tmp/b8.pdf>
70. Фаріон І. Лінгвономен проста мова як символ нового часу // Правдиве українське серце. Олександр Рибалко / Упор. І. Гирич та К. Рибалко; заг. ред. К. Рибалко. – К.: Видавничий дім «Простір», 2010. – С. 510–521.

71. Фаріон І.Д. Місце простої руської мови у мовній концепції Івана Вишенського Ірина. Українська мова, 2010, № 4. 57–67.

72. Фаріон І. Лінгвономен українська мова як етнонаціональна ідентифікація українців (на матеріалі текстів XIV–XX ст.) / Ірина Фаріон // Український глотогенез. – Житомир, 2015. – С. 225–235.

73. Фаріон І. Д. Рецепція поняття культури української (руської) мови в діячності / І. Д. Фаріон // Український смисл, 2012, № 1. – С.101–105.

74. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів к. 16 – п. 17 ст. : на матеріалах Львівського ставропігійського братства / М. Л. Худаш. – К. : Вид. АН УРСР, 1961. – 164 с.

75. Чепіга І. Взаємодія української і церковнослов'янської мов XVI століття (на матеріалі перекладів Євангелія) [Текст] / І. Чепіга // НТШ. – т. ССХХІХ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 227–288.

76. Чепіга І. П. Всупереч унії та єзуїтській експансії / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1985. — № 4. – С. 35 – 40.

77. Чепіга І. Дві яскраві дати української національної святині: [450 років від початку і 445 років від часу завершення праці над Пересопницьким Євангелієм] / І. Чепіга // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 3–7.

78. Чепіга І. Деякі синтаксичні явища в мові Пересопницького Євангелія / І. П. Чепіга // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 31–34.

79. Шимко О. В. Вплив церковнослов'янської мови на українську редакцію на московську книжно-писемну традицію / Мовознавство, 2007, № 2. С. 26–34.

80. Шморгун Є. І п'ятьма не здолала його : сторінка буття «Пересопницького Євангелія». – Рівне: Азалія, 2011. – 164 с.: іл.

81. Якимович–Чапран Д. Термінотворча діяльність Лаврентія Зизанія : [мовознавча термінологіка XVI–XVII ст.] / Д. Якимович–Чапран // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. М. Литвин, упоряд. О. Сідляр, Н. Кобрин. – Львів, 2012. – Вип. 21 : Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Б. Якимовича. – С. 833–838.

82. Danylenko A. 'Prostaja mova', 'Kitab', and Polissian Standard // Die Welt der Slaven. – 2006. Bd. 51. – Nr. 1. – S. 80–115.

Див. також джерела вивчення

Навчальні матеріали до теми №3

I. Визначити суспільні умови розвитку культури та літературної мови в Україні після монголо-татарської навали. Посилення феодалної роздробленості–причина занепаду Київської держави й поразки в боротьбі з монголо-татарами (1240). Підвищення ролі західних земель і героїчна історія Галицько-Волинської держави.

Люблінська унія 1569 р. та Брестська унія 1596 р. – остаточна втрата самостійності Литовською державою, її входження до складу Речі Посполитої.

Ліквідація залишків автономії українських земель. Наступ польського магнатства й шляхти на українські землі. Католицька церква – ідеологічна та політична підпора колонізації України. Спольщення частини українського панства. Посилення експлуатації селян.

Зростання народного опору, створення і зміцнення Запорозької Січі (кінець XV – початок XVI ст.) – козацької держави в складі Речі Посполитої. Велика увага козацтва до культури та освіти.

Порушення культурно-об'єднувальної ролі православної церкви, роздрібнення осередків культури. Зміцнення міст, магдебурзьке право, створення православних братств, опозиція міщан польсько-католицькому експансіонізму.

II. Охарактеризувати жанрово-стилістичне збіднення літературної мови в XIV – XV ст.

1. Поступове поширення жанрів ділового стилю – **грамот** /типи їх за юридичним призначенням/. Композиційна структура грамот /нестандартизований текст; формула зачину, формула адресата, формула мети, формула перерахунку свідків, формула дати та місця написання документа, формула заклинання свідків / «Руська» мова – українсько-білоруська літературна мова. Мова українських грамот XIV – XV ст. і т. зв. молдавських грамот, писаних староукраїнською мовою. Широкий діапазон української живомовної лексики, фонетичних і граматичних елементів як процес поступового подолання „ножиць” між усним мовленням українців і книжною мовою. Варіативність лексики залежно від місця написання грамот. Невпорядкованість мовного конгломерату цієї мови: наявність полонізмів та латинізмів, обмежена кількість старослов'янізмів. Посилення живомовного впливу в лексиці, фонетиці, граматиці: а) повноголосся /*стороною*/; б) **е** або **и** на місці етимологічного **ѣ** / *всѣхъ – всихъ* , *дѣтемъ – детемъ*/; в) поява нового звуку /**г**/ /*кды*/; г) /**е**/ переходить в /**і**/ після шиплячих /*ничого*/; г) ствердіння губних, шиплячих і **р** /*мѣсяца, монастир*/; д) чергування /**г**/ з /**ж**/ при відмінюванні /*дорозе*/; е) безособова форма на **-но** /*куповано*/; є) поширення словотвірних типів із суфіксом **-щина** /*верховщина*/ тощо.

Господарсько-ділова мова: описи замків. Актово-урядові документи

«Литовський статут» видань 1526, 1566, 1588 pp., Гродські книги /Актова книга Житомирського міського уряду за 1582–1588 pp./.

Літописи.

Відсутність єдиних норм писемності: І. Огієнко і Л. Булаховський про „українсько-білоруський” тип застосування літературної мови. Принципово по-новому підійшов до проблеми розмежування українських і білоруських пам’яток у часи входження українських і білоруських земель до складу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої В.М. Мойсієнко, який відзначив, що „руська мова” до 17 ст. виявлялась у двох варіантах: південноукраїнському та північноукраїнсько(полісько)-білоруському [Мойсієнко В.М. Про статус “руської мови...].

2. Послаблення впливу старослов’янських мовних елементів у книжно – писемному вжитку. Нечисленні пам’ятки церковного й апокрифічного змісту / «Ізмарagd» XIII ст., Київський псалтир (1397), Четья-мінея (1489) та ін/.

Відображення другого південнослов’янського впливу в мовній практиці Росії та України. Архаїзація пам’яток, зміни в графіці, морфології. Поява нових жанрів.

III. Нове піднесення української книжності й літературної мови в другій половині XVI ст. Відображення в культурно-освітніх справах піднесення національної самосвідомості українців. Зв’язок соціально-визвольного руху з церковно-релігійними проблемами оборони православ’я проти уніатства.

Підвищення авторитету застосування церковнослов’янської мови у зв’язку з боротьбою за православ’я проти уніатства. Відображення другого південнослов’янського впливу в мовній практиці Росії й України (після падіння Візантії в 1453 р.). Поступова трансформація церковнослов’янської (староболгарської) мови під впливом українського живого мовлення; вироблення нового варіанту мови – слов’яно-руської. Діяльність міських братств (Львівського, Луцького, Київського, Віленського та ін.). Заслуги К. Острозького, зокрема заснування 1580 р. Острозької академії, її вихованці – П.Конашевич-

Сагайдачний, Мелетій Смотрицький та ін.. Створення в Україні мережі шкіл. Шкільна освіта на Україні у XVI – середині XVII ст.

1. Підвищення авторитету застосування церковнослов'янської мови у зв'язку з боротьбою проти уніатства.

На думку багатьох дослідників (П.Житецький, П.Владимиров, В.Перетц, О.Грузинський і ін.), переклади священного письма на “просту мову” виникають на Україні і в Білорусії з середини XVI ст. Під впливом ідей церковної реформації, що проникли з Західної Європи в Литву та Польщу, до складу яких входили тоді українські та білоруські землі.

Розвиток «простої мови». Переклади церковних книг «простою мовою»: Пересопницьке Євангеліє /1556–1561 рр./, Крехівський Апостол (XVI ст.) /*оборона, чорний, може, ангелови*/. Про високу й гуманну мету цієї праці в Пересопницькому рукописі сказано, що він здійснений «для ліпшого вирозумління люду християнського посполитого».

Пересопницьке Євангеліє – вишукана рукописна книга, розкішно виготовлена й оздоблена у традиціях стародавнього книжництва, створена поповичем Михайлом Васильєвичем і архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм.

Живомовний матеріал цих пам'яток /*добытокъ* «худоба»; *казда* «господар»/. На пересопницькому рукопису відбився так званий південнослов'янський вплив, особливо вплив болгарського письма (змішування юсів; вживання *a* замість *я*; написання *ъ* (*ь*) із плавними після плавних; вживання букви / із крапкою по середині) і сербського письма (вживання *ь* замість *ъ* дуже часто) і вживання значка “ над *ы* (*ы*), іноді над *и* (*и*). На правописі пересопницького рукопису позначився також вплив білоруського письма: вживання (хоч і не часто) *e* на місці *ь*: “то для лепшого виразумленя” та ін.

Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр. – переклад на “просту мову” канонічного євангелія – є найважливішою пам'яткою української книжної і народної мови XVI ст., а також незрівняним зразком українського живопису та рукописної книги незадовго до початку друкарства на Україні (1574 р.).

Найважливішими питаннями вивчення Пересопницького євангелія з цього погляду є:

1. Висвітлення неясних питань походження, створення і відкриття пам'ятки.
2. Всебічне, вичерпне дослідження мови пам'ятки.
3. Пересопницьке євангеліє в його зв'язку з канонічним церковнослов'янським оригіналом, з одного боку, і чеськими та польськими перекладами – з другого (на підставі свідчення мови пам'ятки).
4. Зв'язок Пересопницького євангелія з мовою більш ранніх спроб перекладу священного письма на “просту мову”.
5. Зв'язок Пересопницького євангелія з мовою інших українських пам'яток, зокрема мовою Учительських євангелій, писаних “простою мовою”.
6. Мова Пересопницького євангелія і мова пам'ятки – ровесниці його – Крехівського апостола.
7. Мова Пересопницького євангелія і мова українського ділового, актового письменства.
8. Видання пам'ятки, без чого не можливе даліше успішне вивчення її мови.

Поступова трансформація церковнослов'янської мови під впливом українського живого мовлення: вироблення нового варіанту – слов'янорусської мови. Тимчасове послаблення впливу старослов'янських мовних елементів у книжно-писемному вжитку. Нечисленні пам'ятки церковного й апокрифічного змісту („Ізмарагд” XIII ст., Четья-мінея 1489 р., апокрифи, переклади „Хронік”).

2. Нове піднесення української книжності в другій половині XVI ст. Розвиток друкарства в Європі – у Німеччині /Гутенберг, 1453 – 1455/, у Кракові /1491 – 1493/ та східнослов'янських землях. Діяльність першодрукаря-білоруса Франциска Скорини у Празі /1519/ та Івана Федорова у Росії та в Україні /«Буквар», «Апостол» /1574/; «Острозька біблія» /1580 – 1581/.

«Стан нашого давнього друкарства давав нам тоді повну змогу не тільки займати почесне місце серед цілого слов'янського світу, але й дорівнюватися

технікою своїх видань культурним народам Європи» [Огієнко І. Історія українського друкарства., 1994. – С. 34]. План відповіді див. у посібнику Блик О. П. Історія української літературної мови., 1987. – С. 87 – 88.

3. Жанрово–стилістичне збагачення літературної мови в XVI ст.

У зв'язку з економічним зростанням, активізацією суспільного життя, природним прагненням широких мас до культури й освіти, а також до свободи й незалежності, що зумовило пробудження національної свідомості українців, культурним відродженням в Україні кінця 16 – початку 17ст. та з народно-визвольним рухом проти польської шляхти та її політики полонізації й покатоличення виникла потреба створити літературну мову, зрозумілу й доступну для широких мас виникає своєрідна трансформація руської мови – *проста мова*. Це книжна мова, у якій у різному співвідношенні поєднувалися церковнослов'янські та українські народнорозмовні елементи, а також полонізми, грецизми, латинізми, макаронізми, значно розширила і ускладнила функцій старої української літературної мови у нових історичних умовах.

а) слов'яноноруський тип літературної мови в **полемічних творах** Герасима Смотрицького «Ключ царства небесного» /1587/, Стефана Зизанія «Казанья...» /1596/, Христофора Філарета «Апокрисис» /1597 – 1598/, Іова Борецького «Пересторога» /1606/, Мелетія Смотрицького «Тренос» /1610/, Кирила Транквіліона Ставровецького «Учительное евангеліє» /1619/, Захарія Копистенського «Палінодія» /1620 – 1622/.

Мовно-художня майстерність ораторсько-публіцистичного стилю Івана Вишенського – оборонця слов'яноноруської мови як культурного знаряддя православ'я – «О еритикох», «Писание к утѣкшим...», «Писание до всѣх обще...», «Краткословный отвѣт Петру Скарзѣ», «Послания Доминикии» та ін. Відстоювання пріоритету церковнослов'янської мови над латинською, широке застосування української лексики та фразеології. Улюблені прийоми: афористичність, нагромадження слів, утворення неологізмів, риторичні звертання, метафоризація.

б) Жанр літописання, ділових документів: Львівський (або Київський) літопис, Чернігівський, Острозький та ін., «городські» книги, універсали, хроніки, юридичні документи (купчі, заповіти).

в) Художня література. Перша половина XVII ст. – продовження традицій полемічної літератури: панегіричні вірші (Касіян Сакович «На жалосний погребъ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного»), богословсько-дидактичні вірші («Перло многоцінне» Кирила Транквіліона Ставровецького), духовні драми («Слово о збуреню пекла»); панегірики та полемічні вірші А. Римші, Г. Смотрицького, О. Мітури «Візерунок цнот Єлисея Плетенецького». Драматичні твори: діалоги П. Беринди, К. Саковича, І. Волковича.

Інтермедії до драм Я. Гаватовича /1619/. Поєднання церковнослов'янської та староукраїнської мови.

Перші записи народних пісень: пісня про воєводу Стефана «Дунаю, Дунаю, чого смутен воду течеш» /1571/ у чеській граматиці Яна Благослова; пісня про козака і Кулину в польській брошурі 1625 р..

4. Наукова література: перші спроби граматичної обробки літературної мови «Кграматыка словенска языка» (Вільно, 1586), «Адельфотес» (Львів, 1591). «Грамматика словенска» Лаврентія Зизанія (1596), її структура та терміносистема. Значення в історії старого українського мовознавства.

Велике значення «Граматики славенскія правилное синтагми» М. Смотрицького (1618, 1619) у справі шкільної освіти, літературної творчості, розвитку граматичної думки в Україні, Росії та південних слов'ян як однієї з найвизначніших лінгвістичних праць давнього слов'янського мовознавства. 4 частини граматики: орфографія, етимологія, синтаксис, просодія. Лексико-граматичні класи слів та їх форми, учення про види дієслів, вироблення граматичної термінології. Церковнослов'янська основа граматичних норм при униканні архаїчних церковнослов'янізмів і використання елементів живого народного мовлення (тип слов'яноноруської мови).

Теоретичні засади та значення першої граматики «простої» української мови І. Ужевича “Граматыка словенская”(1643). Система частин мови в граматиці, мовні особливості лінгвістичної праці І. Ужевича.

Лексикографічні спроби – «Лексис с толкованием словенских слов просто» (1581); структура «Лексису...» Лаврентія Зизанія (1596), його лексичні, морфологічні та фонетичні риси. Словникове багатство праці Памви Беринди «Лексикон славеноросский и имен тлькование» (1627). Синкретичний характер його словника, його структура, реєстр, основні мовні особливості. Значення «Синоніми славеноросской» невідомого автора, «Лексикона латинського» Є. Славинецького, «Лексикона словено–латинського» Є.Славинецького та А. Корецького–Сатановського, «Розмови» (XVI ст.), «Семимовника» невідомих авторів для розвитку української лексикографії.

[Див. також матеріали з посібника Блик О. П. Історія української літературної мови...,1987. – С. 88 – 94].

Тенденції та процеси :

- мовна ситуація цієї доби характеризується тим, що продовжуються культурні та мовно-літературні київських традиції, вироблені на основі давньослов'янських норм;
- державний характер в Литовському князівстві мала руська мова, поряд функціонує слов'янорусська (церковнослов'янська) мова;
- прагнення наповнити літературну мову рисами своєї народності, засвоїти риси місцевих діалектів. Перетворення місцевих діалектів на регіональні системи.

Завдання для самостійної роботи теми №3

- I. Опрацювати теоретичні питання.
- II. Використовуючи словники, матеріали підручників уміти пояснити та проілюструвати прикладами *ключові поняття теми*.

- в) “Краткословный отвѣтъ...”, “Зачапка мудрого латынника...”;
г) “Писание до всѣхъ обще...”, “Порада”.

9. Перші друковані кирилицею книги вийшли

- а) у Москві; б) у Кракові; в) у Києві; г) в Острозі.

Питання відкритого типу (відповідь – одне слово, цифра і т. ін.)

10. Скільки частин мови засвідчено в “Граматиці славенскія правильное синтагми”

М. Смотрицького ? ...

11. Яким типом мови написана „Четья” 1489 р...

12. Якою мовою написана “Грамматика” І.Ужевича ?

Питання для самоконтролю, узагальнення й систематизації знань:

- Яку роль виконувала «руська мова» в Литовській державі?
- Які фонетичні та морфологічні особливості спостерігаються у мові грамот 14-15ст.?
- Як відображається Південнослов'янський вплив у мовній практиці України ?
- З чим пов'язане підвищення авторитету церковнослов'янської мови у II половині XVI ст.? Як вона тоді називалася?
- У чому виявилася прогресивна роль князя К. Острозького в культурно-освітній справі в Україні ?
- Які із творів полемічної літератури написані книжною мовою з елементами живої розмовної мови?
- Яку структуру та мовні особливості мають „Грамматика словенська” Л. Зизанія (1596 р.) та „Грамматика словенська” І. Ужевича (1643 р.)?
- Яку структуру, лексичні, морфологічні та фонетичні риси має „Лексисъ” Л.Зизанія?
- 4. Яку структуру, реєстр, основні мовні особливості має „Лексиконъ славенороскій” П. Беринди (1627 р.)?
- У чому полягає роль «Граматики славенскія правильное синтагми» М. Смотрицького в справі шкільної освіти, літературної творчості в Україні та інших країнах?

Індивідуальні завдання

Підготовка повідомлень та мультипрезентацій про навагоміші пам'ятки «простої» церковної та укр.. літер мови цього періоду, напр.. мова грамот, Пересопницького євангелія, лексикографічні та граматичні праці, зокрема «Граматики славенскія правилное синтагми» М. Смотрицького:

- «Пересопницьке Євангеліє – національна святиня українського народу»;
- «Українські грамоти XV ст.» тощо.
- «Грамоти XIV ст.»;

ТЕМА № 4 РОЗКВІТ ТА ЗАНЕПАД ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

З СЕРЕДИНИ XVII ДО КІНЦЯ XVIII СТ.

Зміст теми

I. Суспільно–історичні умови розвитку літературної мови визначеного періоду. Відродження й збагачення української культури, літературної мови в українській державі XVII – початку XVIII ст.

II. Стилїстична строкатість літературної мови цього періоду. Перемога „простої” мови як літературної мови формованої української нації.

1. Ділова мова канцелярій та актово-урядових документів.
2. Мова релігійно–моралізаторської літератури.
3. Історико–мемуарна проза. Мовні особливості козацьких літописів.
4. Мова художньої літератури та публіцистики.
5. Наукова мова.

III. Специфічні умови й суперечливий характер розвитку літературної мови у другій половині XVIII с.. Відображення теорії «трьох штилів» М. В. Ломоносова в творчості І. Некрашевича, Г. Сковороди.

Ключові поняття теми : «проста» українська мова, староукраїнська мова, теорія «трьох штилів», церковнослов'янська мова .

Література до теми №4

Основна література

Вузівські підручники та посібники

1. Блик О. П. Історія української літературної мови..., 1987. – С. 97 – 110.
2. Історія українського правопису XVI – XX століття: Хрестоматія / Упоряд.: В. В. Німчук; Н. В. Пуряєва; НАН України. Ін-т укр. мови. – К.: Наук. думка, 2004. – 583 с. – (Проект «Наук. кн.»). – ISBN 966–00–0261–0. – укр.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мови..., 2002. – С. 100 – 149.
4. Матеріали з історії культури України в працях М.Грушевського, І.Крип'якевича, Д.Яворницького, І.Огієнка, М.Аркаса, О.Субтельного, Д.Дорошенка та ін.

Див. джерела вивчення історії української мови

Додаткова література

5. Ажнюк Л. В. Стилiстичний синтаксис унiверсалiв канцелярiї гетьмана Богдана Хмельницького / Л. В. Ажнюк // Мовознавство. – 1993. № 4. – С. 47 – 53.
6. Бичкова Т. С. Фонетичні особливості рукописних збірників XVII–XVIII ст. [Текст] : навч. посіб. / Т. С. Бичкова ; М-во освіти і науки України, Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2006. – 51 с.
7. Білодід І. К. Києво-Могилянська академія і розвиток східнослов'янських літературних мов у XVII – XVIII ст. / І. К. Білодід. – К., 1973. – 200 с.
8. Виговський М. Києво-Могилянська академія в ХУІІІ ст. // Київська старовина. 1992. № 6. – С. 13 – 17.
9. Видайчук Т. Лінгвополітичні виміри поняття «мова» у староукраїнську добу / Українська мова й література в сучасній школі (12). 2013. с. 29-34. ISSN 2267
10. Видайчук Т. Мовні аспекти особистості автора (за житійно-повістевими і діловими пам'ятками кінця XVI – XVIII ст.) / Мовознавчі студії. Зб. наукових праць міжнародної наукової конференції „Мова як світ світів. Граматика і поетика української мови”. 2007, II. с. 67-70.
11. Геращенко О. М. Історія композиції та формуляра українських гетьманських універсалів : Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Геращенко Ольга Миколаївна / Харківський держ. ун-т. Х., 1996. 179л.
12. Геращенко О. М. Історія композиції та формуляра українських гетьманських універсалів : Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ольга Миколаївна Геращенко . – Харків : Б.в., 1996 . – 20 с.
13. Гнатюк Л. Барокові трансформації в мовній палітрі Г.С. Сковороди Гнатюк Лідія // Вісник 8. Київського університету. Історико-філологічні науки. – К., 1991. – Вип. 4. – С. 80–86.

14. Гнатюк Л. П. Вираження понять «Бог» і «Біблія» в мовній картині світу Григорія Сковороди Гнатюк Лідія // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій. – Л., 1998. – С. 169 – 176.
15. Гнатюк Л. Звукопис Григорія Сковороди як явище українського мовного бароко Гнатюк Лідія // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. Вип. 3. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001.
16. Гнатюк Л. Мова Григорія Сковороди : хаос чи система? // Культура слова. – К., 2004. – Вип. 64. – С. 3 – 9.
17. Гнатюк Л. П. Мовна свідомість і мовна практика Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : автореф. дис ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Лідія Павлівна Гнатюк . – Київ : Б.в., 2011 . – 35 с.
18. Гнатюк Л. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : монографія / Л.П. Гнатюк. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.
19. Гнатюк Л. Своєрідність мовної картини світу в «Саду божественных пѣсней» Г. Сковороди Гнатюк Лідія // Вісник Київського університету. Серія Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К., 1997. – С. 70–73.
20. Гнатюк Л. Староукраїнська мовна свідомість і причини морфологічної варіативності у староукраїнській літературній мові кінця XVI–XVIII ст. Лідія Гнатюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія «Філологія». – 2003. – № 6. – С. 214–219.
21. Гнатюк Л. Староукраїнська орфографічна традиція і проблема озвучення текстів Г. Сковороди. У силовому полі мови : пам'яті І. П. Чепіги. – К. : КММ, 2011. – С. 63–70.
22. Гнатюк Л. То якою ж мовою писав Григорій Сковорода? (Погляд крізь призму ста років української мовної свідомості) / Л. Гнатюк// Дивослово. – 2006. – №3. – С. 47–51.
23. Гнатюк Л. Філософія слова Григорія Сковороди/ Л. Гнатюк// Українська мова. – 2002. – №1. – С. 63–70.
24. Горобець В. Й. Лексика історично–мемуарної прози першої половини XVIII ст. / В. Й. Горобець. – К., 1979. – 145 с.
25. Грималовський І. С. Мова української духовної поезії XVIII – початку XIX століття: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» // Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.
26. Житецький П. Г. Нарис історії української мови в XVII ст.. // У кн. : Житецький П. Г. Вибрані праці. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 19 – 228.
27. Жовтобрюх М. А. Відбиття процесу становлення фонологічної системи української літературної мови у творах Г. С. Сковороди // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 24 – 27.
28. Заболотна Н. В. Синонімія в мові творів Климентія Зиновієва та Івана Величковського / Н. В. Заболотна // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наук. праць. – Вип. II. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – С. 91–99.
29. Зелінська, О. Звернення в барокових проповідях [Текст] / О. Зелінська // Укр. мова. – 2007. – № 1. – С. 65–74.
30. Зелінська, О. Стилiстичні особливості проповіді Петра Могили «Хрест спасителя і кожної людини» [Текст] : Біблія / О. Зелінська // Українська історична та діалектична лексика : зб. наук. праць / редкол. В.М. Винницький. – Л., 2007. – Вип. 5. – С. 308–317.

31. Ісаєвич Я. Д. «Приєднання чи возз'єднання» М. Брайчевського – переломна подія в українській історіографії / Я. Д. Ісаєвич // Старожитності Русі – України. – К., 1994. – С. 242 – 249.
32. Каустов А. Зооморфічна символіка у філософських творах Г. С. Сковороди / А. Каустов // Українська мова і література в школі. – 1990. – №1. – С. 11–16.
33. Києво–Могилянська академія ХУІІ–ХУІІІ ст. в іменах. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.
34. Крутікова Н. Є. До проблеми «Ломоносов і українська культура» / Н. Є. Крутікова // Рад. літ-ство. – 1987. – № 5. – С. 15 – 18.
35. Кудрицький Є. М. Іван Ужєвич – український граматист ХУІІ ст. і його праця / Є. М. Кудрицький // Мовознавство. – 1970. — № 1. – С. 35 – 38.
36. Макаров А. М. Світло українського барокко / А. М. Макаров. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с.
37. Маліневська Н.П. Фонетична система української мови ХУІІ – початку ХУІІІ ст. (за текстами пісень, записаних латиницею). Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2000.
38. Мова староукраїнських епістолярних пам'яток ХУІІІ ст.. // У кн.: Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 93 – 122.
39. Мовний світ Григорія Сковороди // Україна в міжнародному контексті : Літературне і мовне посередництво України протягом століть : Матеріали міжнародного симпозиуму. – Відень, 1999.
40. Наєнко Г. Етапи становлення наукового стилю української мови : кінець 16 – перша половина 17 століття / Галина Наєнко // Матеріали V конгр. Міжнар. асоц. українців. Мовознавство : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 162–167.
41. Огієнко І. І. Українська культура / І. І. Огієнко. – К.: Абрис, 1991. – 203 с.
42. Пелюх Т. Г. Назви форм ліків та лікарських препаратів у лікарських порадиниках ХУІ–ХУІІІ ст. / Т. Г. Пелюх // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 33–39.
43. Славянское барокко. Историко–культурные проблемы эпохи. – М., 1979. – С. 3 – 12.
44. Українське літературне бароко. – К., 1987. – С. 3 – 18.
45. Хижняк З. І. З історії Києво–Могилянської академії ХУІІ – ХУІІІ ст./ З. І. Хижняк — К., 2005. – 64 с.
46. Чапленко В. Історія нової української мови (ХУІІ ст. – 1933 рр.) / Василь Чапленко. – Нью–Йорк, 1970. – 445 с.
47. Чепіга Н. Концепція літературної мови староукраїнських книжників ХУІ – першої половини ХУІІІ ст. // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 79–130.
48. Чепіга І. П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів ХУІІ – І пол. ХУІІІст. / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 3–11.
49. Чепіга І. П. Ораторське мистецтво на Україні в ХУІ – ХУІІІ ст. // УМЛШ. – 1989. – № 10. – С. 64–68.
50. Чепіга І. Співвідношення літературно–писемного й народно–розмовного джерела в перших українських драматичних текстах (кінець ХУІ–ХУІІІ ст.) / І. П. Чепіга // Українська мова. – 2003. – № 3. – С. 23–27.

51. Шевельов Ю. Прологомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. [упоряд. Л. Масенко] / Юрій Шевельов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. I. Мовознавство. – С. 511–566.

52. Шевчук В. Мова й витворення культурних та духовних цінностей (XVII–XVIII ст.) / В. Шевчук // Дивослово. – 1996. – №3. – С. 16–22.

53. Фаріон І. Лінгвістичні наслідки Переяславської (з) ради [Текст] / І. Фаріон // Дивослово. – 2003. – №4. – С. 2–6.

54. Хижняк З. І. З історії Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст. / З. І. Хижняк — К., 2005. – 64 с.

Навчальні матеріали до теми №4

1. Охарактеризувати суспільно-історичні умови розвитку літературної мови визначеного періоду: народно-визвольні рухи початку XVII ст., відносний демократизм державно-політичного устрою ранньої гетьманщини. Створення української держави під проводом Б. Хмельницького – наслідок боротьби проти польського магнатства й шляхти. Розвиток української літературної мови напередодні й у час визвольної війни 1648 – 1654 рр. Піднесення культури, освіти в цих умовах, поширення мережі шкіл у містах і селах. Звернути увагу на свідчення Павла Алепського про поширення грамотності (1653 – 1656 рр.).

Соціально-культурні й освітні справи в Україні. Києво-Могилянська академія – найважливіший осередок освіти, давньої української мови та літератури. Києво-Могилянська академія як найважливіший осередок культури, освіти, книжності (заснована митрополитом Петром Могилою 1631 р), статус Академії, присвоєний Мазепою (1694 р.), підтверджений грамотою Петра I (26.09.1701). Структура Академії: поєднання теології з новітніми гуманітарними тенденціями університетів Західної Європи. Поглиблене вивчення слов'яно-руської, латинської, польської мови. Демократичний склад студентства. Професура з широкою європейською освітою (М. Смотрицький, І. Борецький, Л. Баранович та ін.). Видатна роль у поширенні культури й освіти в Росії українських учених, які вплинули на їх розвиток, пробуджуючи інтерес до світової цивілізації. Утворення Слов'яно-греко-латинської академії [див. також

матеріали з посібника Блик О. П. Історія української літературної мови..., 1987, с. 97 – 99].

Саме шкільний бум на межі XVI–XVII ст. із запровадженням до навчального процесу мовного тріумвірату церковнослов'янської, латинської та польської (а не руської) – «пригасив той стихійний процес розвитку «простої» мови», який простежено в останній чверті XVI – на початку XVII ст. [ФарРец, с. 300 102].

Руйнація православних традицій. Зрадницька політика Кримського ханства. Позитивне значення в цих умовах союзу з Росією (Переяславська рада та Березневі статті 1654 р.). Критика усталених у колишній історіографії положень про беззастережно позитивні наслідки приєднання України до Росії. Указати на суперечність указаних наслідків:

а) в умовах здійснення царським урядом колоніальної політики: грубе порушення Березневих статей; встановлення російських військових залог, поступки Польщі (Андрусівська угода 1667 р.), обмеження прав гетьманства на стосунки з іноземними державами, заборони обирати гетьманів без згоди Московського уряду та ін. Руйнування решток української державності за Петра I та Катерини II: утворення Малоросійської колегії, скасування гетьманства (1763 р.), ліквідація Запорозької Січі (1775 р.), остаточне узаконення кріпацтва (1783 р.), роздарювання українських земель царським вельможам, русифікація значної частини українського панства. Утиски української культури, освіти Російським царським урядом: заборона Петром I друкування в Україні книг «малоросійською» мовою («слов'яноруською» в церковних книгах) 1720 р.. Підкорення української церкви Московській патріархії, священному синоду. Скорочення українських шкіл. Заборона викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії (1753), Синод розпорядився відібрати українські букварі в тих, хто їх мав (1769);

б) у числі позитивних моментів: усунення небезпеки від татарсько-турецьких нападів, сприйняття прогресивних господарчих реформ, можливість спілкування з передовими людьми, діячами культури Росії.

II. Показати функціонування двох типів мов – *церковнослов'янської та старої української* – в українській літературній мові визначеного періоду.

1. Велике поширення *ділових* стилів і жанрів «простою» українською мовою: універсали гетьманів, переписка Запорозької Січі, гетьманських канцелярій, переклад «городських» міських книг з польської на українську «просту мову».

2. Продовження і далі збагачення жанрів *повчально-дидактичної літератури*: «Казання», «Ключ розуміння» (1660) І. Галятовського, «Огородок Марії Богородиці» (1676) А. Радзивиловського, «Меч духовний, еже єсть час божий» (1666) Л. Барановича, промови, похвальні листи Симеона Полоцького, Феофана Прокоповича, Стефана Яворського та ін. Слов'яно-руська основа цих творів із живомовними вкрапленнями.

3. Історико-мемуарна проза: *історично-повістева* – «Густинський літопис» М. Лосицького (1670), «Синопис» Інокентія Гізеля (1674) – перший підручник з історії. Літописи Самовидця, Величка, Грабянки. Перевага рис «простої мови» в літописі Самовидця. Архаїзми в мові літопису Грабянки. У літописах продовжуються традиції української книжної та слов'яно-руської мов з виразною основою народної мови; вплив російської мови.

4. Найвидатніші зразки *«шкільних драм»*: «Владимир, слов'яно-руських стран князь і повелитель» Феофана Прокоповича (1705); «Милость Божія... Україну через Богдана Хмельницького освободівшая» невідомого автора; «Трагікомедія о тщете мира сего...» Варлама Лашевського (1742); «Воскресение мертвых» Георгія Кониського (1746). Слов'яно-руська мовна основа драм. Диференціація мовних партій дійових осіб. Патріотичний пафос мови творів. Живомовні риси в лексиці й фразеології мовлення козаків у драмі «Милость Божія...», «Драма про Олексія, чоловіка божого» (1674). Проста мова інтермедій до драм М. Довгалевського. Наростання живомовних елементів у інтермедіях.

Вірш Антона Головатого «Пісня Чорноморського війська».

Мовні засоби барокової поезії. Творчість І. Величковського.

Віршована спадщина Климентія Зіновієва. Риси демократизму в живомовних віршах про ремесла, знаряддя праці, процеси виробництва.

Жанр *пародії* (листи до турецького султана). Наслідування – «Задонщина»

5. Твори **наукового стилю**: філософські трактати, діалоги, підручники, науково-практичні посібники.

III. Багата українська культура, яка певний час була не підтримана національною інтелігенцією, тепер усе більше звертала свої погляди до Петербурга та із II пол. XVIII ст. почала виявляти ознаки занепаду. Це давало про себе знати і в колишній Гетьманщині, і в Правобережній Україні, зокрема в Західній. Зі втратою православ'я та остаточною перемогою унії цей край фактично був позбавлений тих політичних і культурних орієнтирів, за які він боровся протягом століть як складова частина одного національного організму. Нове уніатське духовенство, яке згодом відіграло важливу роль у поширенні національної культури серед народу, на той час ще не визріло. Сільські священники були і вбогі, і мало освічені, як і їхня паства. Ідеологічною основою Російської імперії була тріада: самодержавство, православ'я, народність. На ній виховувалося українське дворянство кінця XVIII – початку XIX ст., що не могло не позначитися на їхньому світогляді. Поступово занепадала й традиційна українська культура західних міст, й книгодрукування, яким колись славилися Львів, Острог, Перемишль. Літературною мовою була малозрозуміла церковнослов'янська, але поступово засобом літературного спілкування в Східній Україні стає російська мова, у Закарпатті – латинська й угорська, у Західній – польська й латинська.

Після ліквідації політичної автономії України царський уряд поставив собі за мету повністю нівелювати й український народ, влити його в великоруську націю. Освіта українською мовою не тільки не розвивалася, але й переслідувалася. Українська мова оголошується провінційною, селянською і якщо й використовується освіченими українцями, то здебільшого як засіб

висміювання. комізму. Серйозні праці, зокрема історіографічні і в задумі своїм патріотичні (напр., відома «История Русов»), писалися російською мовою.

Порушення можливостей публікацій й підвищення питомої ваги усної народної творчості та рукописних писемних пам'яток. Зростання ролі народної поезії, насамперед дум та історичних пісень (пісні М. Чурай, С. Климовського). Їх живомовні особливості. Відображення в думках багатств народного мовлення в поєднанні з кращими елементами старої літературної мови з переорієнтацією її на середньонадніпрянську основу. Збірка З. Дзюбаревича. Твори «мандрівних дяків». Мова сатиричних творів «Отець Негребецький», «Про Кирика», «Пекельний Марко» та ін. Спроби Опанаса Лобисевича в «перелицюванні» творів Вергілія.

Період шукань нового типу літературної мови. Вплив теорії «трьох стилів» М. Ломоносова на творчість І. Некрашевича. Поетична спадщина І. Некрашевича.

Мова творів геніального мислителя й письменника Г. Сковороди. Художня майстерність і глибока народність мови «Саду божественних пісней» та «Басен харковських». Їх велика поширеність серед населення України. Лексико-фразеологічна й граматична невпорядкованість мови творів Сковороди: поєднання елементів української народної, російської і старослов'янської мови. Місце мовної творчості письменника в історії переходу від старого до нового типу української літературної мови.

Завдання для самостійної роботи теми №4

- I. Опрацювати теоретичні питання.
- II. Використовуючи словники, матеріали підручників уміти пояснити та проілюструвати прикладами *ключові поняття теми*.
- III. Виконати за збірником Н.Д. Бабиш (Історія української літературної мови. – Львів: Світ, 1993) вправу №45 (с. 97–102), 47 (с. 106–110), 138 (с. 138–144), 64 (с. 152–155).

- IV. Охарактеризувати провідні тенденції та процеси розвитку літературної мови за визначений період.
- V. Уміти дати відповіді на запитання, використовуючи додаткову літературу, матеріали лекцій.
- VI. Индив. завдання: «Мова творів Климентія Зіновієва», «Мова міських „городських” книг» тощо.

Тестові завдання для самоконтролю до теми №5

1. Указати, у якому з літописів XVIII ст. найвиразніше спостерігається народнорозмовна основа ?
- А. У мові літопису С.Величка. В. У мові літопису Г.Грабянки.
Б. У мові літопису Самовидця. Г. У мові Лизогубівського літопису.
2. Яку мову називають слов'яноруською?
- А. Одну з мов IX – XIII ст., представлену в “Слові о Законі і Благодаті” Іларіона.
Б. Мову часів Литовської держави XIV– XV ст., якою написані грамоти.
В. Мову XVI – XVIII ст., зафіксовану в драмі Ф.Прокоповича “Владимір”.
Г. Мову XVII – XVIII ст., якою писались інтермедії.
3. Яку мову використовували у боротьбі проти уніатства?
- А. Старослов'янську мову. В. Церковнослов'янську мову.
Б. «Просту» староукраїнську мову. Г. Латинську мову.
4. Укажіть автора творів повчально–дидактичної літератури «*Меч духовний*», «*Труби словес проповідних*».
- А. Феофан Прокопович. В. Антоній Радивилівський.
Б. Лазар Баранович. Г. Інокентій Гізель.
5. Встановити, які з вказаних пам'яток є джерелами вивчення української мови XVII ст.
- a) *“Житіє і ходіння Даніїла”*; *Остромирове Євангеліє*;
b) *“Синопис” Інокентія Гізеля*; *“Драма про Олексія, чоловіка божого”*;
c) *“Апостол” І.Федорова*; *Літопис С. Величка*;
d) *“Литовський статут”*; *“Кґраматыка словенска языка”*;
e) *“Ключ царства небесного” Герасима Смотрицького*; *Крехівський Апостол*.

6. Установити відповідність між пам'ятками української мови та періодом їх укладання

1. «Пересопницьке Євангеліє».	А. IX – середина XIII ст.
2. Перші записи народних пісень.	В. перша пол. XVII ст.
3. Мелетія Смотрицького “Тренос”.	С. XVI ст.
4. «Слові о Законі і Благодаті» Іларіона.	Д. друга половина XVI ст.
5. Грамоти, написані “руською” мовою.	Е. XIV – XV ст.

Питання для самоконтролю, узагальнення й систематизації знань:

- Якою була система навчання у вищих школах того часу (напр. у Києво-Могилянській академії)?
- Які історичні умови формування української літературної мови на народнорозмовній основі, основні тенденції її розвитку?
- Із якою історичною подією пов'язаний розквіт народної творчості, визначити його вплив на формування тогочасної української мови?
- Які мовні особливості мала церковно–ораторська проза? державно–дипломатичні документи? художня література (кінець XVII – початку XVIII ст.)?
- У чому полягає значення реформи алфавіту й графіки Петра I (1708 р.)?
- Ким створений перший підручник з історії? Охарактеризуйте його мовностилістичні особливості.
- Які нові жанри і стилі в староукраїнській літературній мові другої половини XVI – XVII ст.?
- Чи в усіх жанрах художньої літератури використовувалася українська народнорозмовна мова?
- У чому полягає стилістична строкатість української літературної мови означеного періоду ?
- Визначте причини занепаду старої української мови у кінці XVIII ст..

Індивідуальні завдання

Підготовка повідомлень та мультипрезентацій про навагоміші пам'ятки укр.. літературної мови цього періоду, напр. «Г.Сковорода в історії української літературної мови» за таким планом:

- a) Основні тенденції, що вплинули на творчість та мову творів Г.С.Сковороди.
- b) Лексичні особливості творів Г.С.Сковороди.
- c) Фонетична основа мови творів Г.С.Сковороди.
- d) Фразеологія, використана у творах Г.С.Сковороди. Які із фразеологізмів, що вживаються у творах Г.С. Сковороди, належать до народної фразеології?
- e) Які елементи української мови широко представлені у піснях та віршах Г.С.Сковороди?
- f) Яким типом мови писав свої твори Г.С. Сковорода?
- g) На яких творах Г.С. Сковороди позначився вплив російської мови?

РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

ДО СУЧАСНОГО ЕТАПУ

ТЕМА 5. ФОРМУВАННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (КІНЕЦЬ XVIII – СЕРЕДИНА XIX СТ.).

Зміст теми

1. *Формування національної літературної мови, побудованої на живомовній загальнонародній основі.*
2. *Мовностилістичні особливості творів І. Котляревського, їхнародномовна основа.*
3. *Особливості розвитку літературної мови в Західній Україні.*
4. *Розвиток української літературної мови від Котляревського до Шевченка.*
 - 4.1. *Спроби створення «серйозного» стилю у творах П. П. Гулака–Артемівського, Є. П. Гребінки, Г. Ф. Квітки–Основ'яненка.*
 - 4.2. *Перші спроби української публіцистики.*
 - 4.3. *Мовні засоби поетів–романтиків.*

5. *Розвиток філологічної думки у I пол. XIX ст. («Грамматика малоросійського наречія» О. Павловського). Основні лексикографічні праці.*

6. *Новий етап у розвитку української літературної мови. Т. Г. Шевченко – основоположник сучасного типу української літературної мови.*

Ключові поняття теми: національна літературна мова, нова українська літературна мова, «серйозний» стиль.

Література до теми №5

Основна література

Вузівські підручники та посібники

1. Блик О. П. Історія української літературної мови. Практичні заняття [Текст] : навчальний посібник / О. П. Блик. – Київ : Вища школа, 1987. – С. 110 – 163.
2. Історія українського правопису XVI – XX століття: Хрестоматія / Упоряд.: В. В. Німчук; Н. В. Пуряєва; НАН України. Ін-т укр. мови. – К. : Наук. думка, 2004. – 583 с. – (Проект «Наук. кн.»).
3. Курс історії української літературної мови / За ред. І. К. Білодіда. – Т. I. – С. 140 – 193, 211 – 262, 301 – 310.
4. Левченко Г. А. Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст. / Г. А. Левченко. – К.; Х., 1946. – 87 с.
5. Плющ П. П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – С. 261 – 277, 291 – 308, 312 – 316.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови., 2002. – С. 149 – 223, 227 – 231.
7. Чапленко В. Історія нової української мови (XVII ст. – 1933 рр.) / Василь Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 445 с.

Див. також джерела вивчення історії української мови

Додаткова література

8. Бабич Н. Мовні засоби романтизму в поезії М. Шашкевича//Шашкевчіана: збір. наук. праць/ ред. І. Ісаєвич. – Львів, 2000. – Вип. 3–4. – С. 611–612
9. Бабій І. С. Вивчення мови і стилю «Енеїди» І. П. Котляревського / І. С. Бабій // Укр. мова і літ в шк.. – 1968. — № 9. – С. 32 – 37.
10. Білодід І. К. Нев’януча мелодія мови “Наталки –Полтавки” // УМЛШ. – 1969. № 10. – С. 11 – 17.
11. Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови / І. К. Білодід. – К., 1964. – 134 с.
12. Богдан С. «Озовись до мене хоч інколи...» (Мовноповедінковий статус Шевченкових адресантів) / С. Богдан // Дивослово. – 2000. – № 5. – С. 15–20.
13. Бурлеск і початки нової української літературної мови // Жанри і стилі... – К.: Наук. думка, 1989. – С.131 – 138.

14. Бурячок А. А. І. Котляревський в історії української літературної мови / А. А. Бурячок // Рад. літ-во. – 1969. – № 9. – С. 27 – 32.
15. Ващенко В. С. Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка. Словник–показчик / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1982. – 83 с.
16. Ващенко В. С. Народнопоетичні джерела Шевченкової мови // УМЛШ. – 1961. – № 1. – С. 28 – 37.
17. Ващенко В. С., Медведєв Ф. П. та ін. Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського. Показчик слововживання / В. С. Ващенко. – К., 1955. – 352 с.
18. Ващенко В. С. Народно–образні слова у поезіях Т. Г. Шевченка/ В. С. Ващенко// Мовознавство. – 1985. – №2. – С. 33–37.
19. Ващенко В. С. Перша українська граматики / В. С. Ващенко // Укр. мова і літ в шк. . – 1955. — № 4. – С. 20 – 25.
20. Ващенко В. С. Про трансформацію полтавських говорів у мовній практиці І. Котляревського / В. С. Ващенко // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1972. – С. 5–12.
21. Гнатюк Л. Староукраїнське джерело мови Тараса Шевченка / Слово Тараса Шевченка в історії літературної мови // Культура слова. №80. 2014. С. 6–20.
22. Горинь В. На засадах романтизму / «Руська трійця»/ В. Горинь // Рад. літ-во.– 1987. – № 3. – С. 39 – 45.
23. Грещук В. Мовна ситуація в Галичині кінця XVIII – початку XIX століття / Василь Грещук // Матеріали V конгр. Міжнар. асоц. українців. Мовознавство : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 168–173.
24. Данилюк Н. Мовний образ Божої Матері в Євангелії та в поезії Тараса Шевченка / Ніна Данилюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Творчість Т. Шевченка: традиції і сучасність : зб. наук. пр. / упоряд. О. В. Яблонська. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 18. – С. 252–263
25. Дзензелівський Й. О. Видатний український філолог (про О. Павловського) / Й. О. Дзензелівський //Мовознавство. – 1968. – № 6. – С. 43–50.
26. Дзензелівський Й. З історії української лексикографії першої половини XIX ст. / Й. Дзензелівський // Мовознавство: доповіді і повідомлення Другого міжнародного конгресу українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. / АН України . – Львів : Б. в., 1993 . – С. 222–227.
27. Єрмоленко С.Я. Єдність мови та ідеї / С.Я. Єрмоленко // Рідний край. –2000. – № 1 (2). – С. 51 – 56
28. Єрмоленко С. Я. Мовотворчість Тараса Шевченка в слов'янській рецепції XIX–XXI ст.. / С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко, Л. П. Гнатюк // Мовознавство. – 2013. – № 2–3. – С. 100–112.
29. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К., 1987. – С. 31-142.
30. Єщенко Н. Локативні номінативи у ранній поезії Тараса Шевченка (семантико-стилістичний аналіз лексем на позначення простору) / Н. Єщенко// Українська мова. – 2005. – №4. – С. 94–105.
31. Желязкова В.В., Зинякова А.А. Наголошення іменних частин мови в поемі “Енеїда” І.П. Котляревського : [монографія] / Желязкова В.В., Зинякова А.А. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. – 238 с.

32. Задорожна Л. Символіка «Причинної» Тараса Шевченка / Л. Задорожна // Укр. мова і літ. – 1997. – № 19. – С. 3.
33. Зинякова А.А. Акцентування іменників у поетичній творчості письменників кінця XVIII–XIX століть / А.А. Зинякова // Наукові записки. Серія “Філологічна”. – Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2013. – Вип. 40. – С. 36–39.
34. Зинякова А.А. Етимологія та семантичний розвиток номенів на позначення реалій побуту (на матеріалі поеми “Енеїда” І. Котляревського) / А.А. Зинякова // Слов’янська писемність у контексті християнської культури: матеріали круглого столу до Дня слов’янської писемності та культури; [за заг. ред. Н.В. Коч]. – Миколаїв : МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014. – Вип. 2. – С. 53–57.
35. Коломієць М. П. Семантико–стилістичні функції фразеологічних синонімів у поезіях Т. Г. Шевченка / М. П. Коломієць // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 33 – 38.
36. Коломієць М. П. Фразеологічна синоніміка мови творів Т. Шевченка / М.П. Коломієць // Українська мова і література в школі. – 1992. – № 3–4. – С. 40–43.
37. Луцький Ю. Архетип байстрюка в поезії Шевченка / Ю. Луцький // 36. Харків.істор.–філол. т–ства.– Т. 1.– X., 1993.– С. 105–110.
38. Ляхова Ж. Т. За рядками листів Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1984. 134 с.
39. Масенко Л.Т. Українсько–російські міжмовні стосунки в добу становлення нової української літератури // Укр. мова і літ в шк. – 1992. – № 7 – 8. – С. 51 – 56.
40. Матвієнко А. Із спостережень над мовою поеми Т. Шевченка «Марія» / А. Матвієнко // Мовознавство.– 1962.– Т. 17.
41. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови поезії Тараса Шевченка / І. Матвіяс // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С. 11–16.
42. Матеріали про мову Т. Г. Шевченка в ж. «Укр. мова і літ в шк.» за 1961 р. № 1 – 2, 5.
43. Мацько Л.І. „Злоначинаючих спина...”: старослов’янізми в поезії Т.Шевченка //Культура слова : зб. статей. К.,1989. Вип.37. С.25–30.
44. Мацько Л. І. Значення поетичної творчості Тараса Шевченка для розвитку української мови і культури // Т.Г Шевченко і світова культура : матеріали конференції, 26–28 лютого 2004 р. м. Сімферополь. – К.: Грамота, 2004, С. 19–36.
45. Мацько Л.І. Мова Тараса Шевченка // Освіта. 1989. 5 березня.
46. Мацько Л.І. Старослов’янізми в творчості Т.Г.Шевченка // Тарас Шевченко : зб. наук. праць. – К.: КДУ ім. Т.Г.Шевченка, 1990. С. 37–42.
47. Мацько Л.І. Тарас Шевченко як знакова постать у контексті українськоавстрійських літературознавчих і лінгвістичних контактів //Австрія й Україна у контексті європейської інтеграції й співробітництва.– Österreich und die Ukraine im Kontext der europäischen Verständigung und Kooperation : матеріали міжнародної наук.–практ. конференції /Відп. ред.: В.Андрущенко, М.Мозер. Відень–Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. С. 46–62.
48. Мацько Л.І. :„...уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилися” // Мовознавство. – 1989. № 2. С.18–24.
49. Миронова Г. М. «Енеїда» І. П. Котляревського як джерело лінгвокраїнознавчих відомостей / Г. М. Миронова // Укр. мова і літ в шк.. – 1989. – № 7. – С. 64 – 67.
50. Мойсієнко А. Порівняння в системі Шевченкового вірша // Дивослово. – 1996. – №3. – С. 25–30.

51. Мозер М. Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки. – Львів, 2012.
52. Моклиця М. Покритка в творчості Шевченка (Психоаналітична інтерпретація) / М. Моклиця // Слово і час. – 2000. – № 3. – С. 24–31.
53. Москаленко А. А. Перша друкована граматика української мови / А. А. Москаленко // Укр. мова і літ в шк. . – 1968. № 5. – С. 21 – 24.
54. Муромцева О. Г., Муромцев І. Л. Г. Ф. Квітка–Основ'яненко в історії української літературної мови / О. Г. Муромцева, І. Л. Муромцев // Укр. мова і літ в шк. . – 1978. — № 6. – С. 3 –10.
55. Назар М. Пісня у драмі-опері Івана Котляревського “Наталка Полтавка” // Дивослово. 1996. №9. С.46-48
56. Наконечний М. Ф. Квітка–Основ'яненко і розвиток національної літературної мови / М. Ф. Наконечний // Мовознавство. – 1990. — № 4. – С.63 – 69.
57. Наконечний М. Ф. Перша граматика «нової» літературної мови / М. Ф. Наконечний // Мовознавство. – 1968. — № 5. – С. 42 – 50.
58. Окара А. Творчість І. Котляревського та нова парадигма української літературної мови / А. Окара // Слово і час.– 1999. – № 9.– С. 22–25.
59. Остапчук О. Мовна ситуація на Правобережній Україні в першій половині ХІХ ст. / Оксана Остапчук // Матеріали V конгр. Міжнар. асоц. українців. Мовознавство : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 182–184.
60. Охріменко П. П. «Енеїда» І. П. Котляревського і світова література / П. П. Охріменко // Українське літературознавство. – Львів, 1970. № 9. – С. 45 – 63.
61. Панько Т. І. До проблеми формування й уніфікації української мови / Т. І. Панько // Мовознавство. 1990. № 1. – С. 42 – 50.
62. Пилинський М. М. Із спостереження над мовою і стилем «Енеїди» І. П. Котляревського / М. М. Пилинський // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С.25 – 28.
63. Пилинський М.М., Лепець К.Н. Невмируща сила слова (до 170–річчя з дня народження Т.Г. Шевченка) // Мовознавство. – 1984. – №3. – С. 18–26.
64. Радзикович В. Тріумф народньої мови // Визвол. шлях. 1999. №1. С.7-12.
65. Регушевський Є. С. І. Я. Франко про мову Т. Г. Шевченка //УМЛШ. – 1961. – № 2. – С. 35 – 37.
66. Ріпецький В.Г. Мова і стиль „Русалки Дністрової” // Українська мова і література в школі. – 1960. – №5. – С. 17–24.
67. Регушевський Є. С. І. Я. Франко про мову Т. Г. Шевченка //УМЛШ. – 1961. – № 2. – С. 35 – 37.
68. Рогач П. Він перемиг простір і час (до 150-річчя з дня смерті І.П.Котляревського) // Укр. мова і л-ра в шк. – 1989. – № 9.
69. Русанівський В. М. Історична лексика в поезії Т. Г. Шевченка / В. М. Русанівський // Мовознавство. –1991. – № 4. – С. 18 –21.
70. Русанівський В. М. Народнопоетичний та індивідуально–творчий складники Шевченкової мови / В. М. Русанівський // Укр. мова і літ в шк. . – 1992. – № 3 – 4. – С. 36 – 40.
71. Русанівський В. М. Світогляд і мова (до 175–річчя з дня народження Т. Г. Шевченка) / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1989. – № 4.

72. Русанівський В. М. Семантична глибина слова / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1991. – № 2 (до характеристики мови Т. Г. Шевченка).
73. Сидоренко В.С. Текстуальне вивчення п'єси І.П.Котляревського „Наталка Полтавка” // Укр. мова і л-ра в шк. – 1989. – № 10.
74. Січкач С. А. Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / С. А. Січкач. – К., 2003. – 19 с.
75. Слоньовська О. В. Якщо і розумом, і серцем (Спроба по новому осмислити п'єсу І.Котляревського “Наталка Полтавка”) // Укр. мова і л-ра в шк. – 1989. №10. С.23-28
76. Слухай Н. Архетипи в неосяжності Шевченкового космосу // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 6–11.
77. Смілянська В. Л. «Святим огненным словом... « Тарас Шевченко : Поетика / В. Л. Смілянська. – К. : Дніпро, 1990. – С. 71–231, 248–279.
78. Сокуров–Величко С. Про першість взагалі і зокрема // Вісн. Кн. палати. – 2007. – №1. – С. 25–27.
79. Спрішевська В. В. Наголошення прикметників в „Енеїді” І. Котляревського / В. В. Спрішевська // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 36–46.
80. Ткаченко О. Б. Шевченко і мова / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. –1989. – № 4.
81. Трифонов Р. А. Мова творів Тараса Шевченка в дискусії початку ХХ ст. з питань вироблення норм української літературної мови / Р. А. Трифонов // Слово про Шевченка : зб. Х. : Основа, 1998. С. 102–106.
82. Трісовський Є. Перший український журнал / Є. Трісовський // Київська старовина. – № 4. – С. 67 – 68.
83. Фаріон І. Лінгвістичний феномен Маркіяна Шашкевича / І. Фаріон // Дивослово. – 2007. – № 10. – С. 38–44; 2007. – № 11. – С. 35–38.
84. Фаріон І. Отець Маркіян Шашкевич – український мовотворець : лінгвістичний феномен на тлі світового романтизму / Ірина Фаріон. – Львів : Свічадо, 2007, 2007. – 136 с.
85. Фаріон І. У фортеці Шевченкової мови / І. Фаріон // Дивослово. – 2002. – №5. – С. 14–16.
86. Чехівський О. О. Мовний образ України в поезіях Т. Шевченка і його виховний потенціал / О. Чехівський // Укр. мова і літ в шк. . – 2001. – № 4. – С. 19–22.
87. Чехівський О. О. Мовностилістичні особливості поем Т. Г. Шевченка «Наймичка» і «Кавказ» (порівняльна характеристика) / О. О. Чехівський // Т. Г. Шевченко і Переяславщина: тези доповідей і повідомлень міжвуз. Науково-теорет. конференції. – Переяслав–Хмельницький, 1990. – С.1–3.
88. Шевчук В. “Енеїда” Івана Котляревського в системі літератури українського бароко // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. 1999. №5. С.24-28; №6. С.44-49; 2000. №1. С.33-36.
89. Чехівський О.О. Мовностилістичні особливості поем Т. Шевченка «Наймичка», «Кавказ» // Українська мова і літ-ра в школі. – 1992. – №3–4. – С. 43–46.
90. Шалата М. Маркіян Шашкевич (До 180-річчя від дня народження) // Українська мова і література в школі. – 1991 . – №10. – С. 87–89.
91. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.
92. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П.Котляревського. – Чернівці: Рута, 1998. – 80с.

93. Шевчук Вал. «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко. – Л. : Сполом, 1998. – 56 с.

94. Штонь Г. «Кобзар» і Святе Письмо / Г. Штонь // Слово і час. – 2000. – № 1. – С. 18–22.

95. Яценко М. Т. Романтизм як художній напрямок в українській літературі / М. Т. Яценко // Укр. мова і літ в шк. . – 1989. – № 2. – С. 28–30.

Навчальні матеріали до теми №5

I. Визначну роль у розвитку нації відіграє нагромаджене протягом усієї історії суспільства мовне багатство, у лексиці і граматиці якого відкладається життєвий досвід, звичаї, дух (мислення і психіка) народу. Вищий етап формування нації супроводжується усуненням розходжень («ножиць») між книжно-писемною мовою і розмовним мовленням, виробленням наддіалектних загальнонародних норм. Консолідація української нації гальмувалася національними утисками з боку російської та айстро-угорської імперії, тривалим збереженням кріпацтва, русифікацією класової верхівки.

Формування сучасного типу української національної мови відбувалося на ґрунті багатой мовної спадщини літератури Давньої Русі, надбань слов'яно-руської і „простої” мови XIV – XVIII ст. Якісною зміною, що зумовила створення нового типу літературної мови, був перехід на живомовну народну основу і переорієнтацію на найбільш вирівняний середньонадніпрянський діалект і південно-східне наріччя української мови. Відбувалося зростання національної самосвідомості. Культурно-освітні справи: видання збірок народної поезії України, перших українських журналів та альманахів, відкриття ряду навчальних закладів, зокрема Харківського університету (1805), Ніжинського ліцею (1832), духовних семінарій, парафіяльних шкіл. Перші українські журнали, альмани. Відкриття перших стаціонарних театрів. Публікація „Истории Малой России” Бантиш-Каменського. Створення комісії для розгляду давніх актів (1835 – 1845). Наприкінці XVIII ст. у великій пошані були українські народні пісні, що поширювалися в рукописних збірниках. Тоді

ж зароджується поетична творчість, що якоюсь мірою продовжила традиції, з одного боку, народних історичних пісень і дум, а з другого, — українського вертепу. Мова цих віршів була народна, але різне походження і різний ступінь грамотності їх авторів накладали на неї відбиток, що виявлявся у вигляді росіянізмів, полонізмів, церковнослов'янізмів. Великодні і різдвяні вірші та «світські» («світові») пісні, що, як правило, були анонімними, змінила індивідуальна творчість І. Некрашевича і знаменитого І. Котляревського.

Розвиток літератури народною мовою від кінця XVIII ст. відбувався в двох напрямках: бурлескно-сатиричному та ліричному.

II. «Енеїда» – справа всього життя І. Котляревського (1798, 1842 рр.). Прогресивне соціальне звучання твору, вимоги гуманного ставлення до пригнобленого простого люду. Мовностилістичні особливості поеми «Енеїда». Показати високу мовну майстерність та новаторство п'єс „Москаль-чарівник”, «Наталка-Полтавка», усвідомлення безперспективності старого мовного типу, висміювання схоластики та застарілого мовного канцеляризму. Охарактеризувати лексичне, фразеологічне багатство творів письменника, зв'язок із мовним фольклором. Середньонаддніпряньська діалектна основа його творів. Мовні засоби бурлеску. Зв'язок з українським фольклором мовних засобів у творах І.Котляревського. Звернути увагу на невпорядкованість у правописі та граматиці.

За висновками Ю. Шевельова про традиції та мовне новаторство в лексиці і стилістиці І.Котляревського, живі нитки пов'язують його зі старими інтермедіями, з масовою піснею. Але вперше з його творчістю до мови входить народність, фольклор, поєднання традиційного і новаторського. Поєднання часто органічне, а часом – механічне, але їх синтез. Творчість Котляревського – це „міст між старою традицією і новими повіями”. Сама неврівноваженість, подекуди строкатість мовностилістичних елементів, яку помічаємо у творах Котляревського, „підготували новий стрибок в розвитку літературної мови,

здійснений величним генієм і упертою працею славного Кобзаря” [Див. Шевельов Ю. Традиція і новаторство].

С. Я. Єрмоленко пише, що усвідомлення значення “Енеїди” І. П. Котляревського важливе не тільки для історії літературної мови, а й для орієнтації в сучасних умовах її функціонування, адже норми нової (сучасної) літературної мови ведуть свій родовід із мовної практики І. П. Котляревського, що витворилася на основі середньонаддніпряньського діалекту [Єрмоленко С.Я. Єдність мови та ідеї].

III. Визначити суспільно-історичні умови розвитку української літературної мови після поділу Польщі. Постанова про викладання в школах польською мовою (1817). Культурні зрушення в українстві Західної України. Москвофіли (консервативне українське угруповання, що орієнтувалося в культурному житті на Російську імперію) та народовці (національна опозиція, яка одстоювала політичні й культурні права українського народу: угруповання ліберально-просвітницького типу /В. Барвінський та ін./ та радикали, які стояли на позиціях національно-визвольної боротьби /І. Франко, М. Грушевський/). Трактат І.Могильницького «Вѣдомость о русском языкѣ» (1824). Перші граматики «руської мови» Лучкая, Лозицького, написані латинню і польською мовою.

Діяльність «руської трійці» – М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилекича. Значення збірника «Русалка Дністрова» (1837): оригінальні й фольклорні матеріали, фонетизація правопису, боротьба за літературну мову, побудовану на народнорозмовній основі. Діалектний характер поетичної мови.

IV. 1. Визначити засоби створення національного колориту в байках цього періоду, творчості П. П. Гулака-Артемовського, Є. П. Гребінки. Відтворення народної лексики та фразеології. Спроби створення «серйозного» (середнього) стилю в українській ліриці, баладах.

Охарактеризувати мовні особливості прози Г. Ф. Квітки-Основ'яненка: зіткнення української та російської мовних стихій у лексиці, церковнослов'янська та канцелярська лексика, відображення фонетичних та

морфологічних особливостей говору Слобожанщини, мовні засоби сентименталізму.

2. Показати розвиток мови публіцистики: альманах «Ластівка» (1841), «Український вестник», «Сніп», «Молодик», «Український журнал». Публіцистика Є. П. Гребінки, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

3. Фольклорна основа мови балад Л. Боровиковського. Харківська школа романтиків (А. Метлинський, М. Петренко, М. Костомаров та ін.): широке використання історичної, абстрактної лексики, фольклорних джерел (здрібнілі форми, постійні епітети тощо).

Широке й стилістично різноманітне використання усної народної творчості. Збагачення літературної мови в галузі лексики, фразеології, синтаксису.

Тенденції формування літературної мови в період від І. Котляревського до Т. Г. Шевченка:

- становлення її на народнорозмовній основі;
- широке використання фольклорних елементів;
- стилізація побутового мовлення;
- вплив діалектів.

V. Охарактеризувати полеміку навколо питання на право існування літератури, написаної українською народною мовою. Підготовчий етап у виробленні норм єдиної літературної мови. Визначити структуру, призначення «Граматики малоросійського наречія» О. Павловського (1818).

Правописні системи I пол. XIX ст. у Східній і Західній Україні. Словники I половини XIX ст.

VI. Показати народність художньої творчості та мови Т. Г. Шевченка, погляди Т. Шевченка на художнє слово. Синтез елементів розмовної мови: відсутність діалектної обмеженості (уживання Т. Г. Шевченком лексики без спеціального копіювання діалекту на відміну від його попередників), повнота відображення в його творчості народної лексики і фразеології. Морфологічні та синтаксичні особливості творів Кобзаря. Указати на широке використання

мовних надбань світової літератури, міжслов'янські творчі й мовні зв'язки. Семантичне засвоєння церковнослов'янізмів (біблеїзмів, патетичної лексики і фразеології, абстрактних понять) і елементів російської мови. Мова «Букваря» (1961).

Органічний зв'язок мови поета з українським фольклором, творчі модифікації народнопоетичної спадщини. Вплив історичних пісень і дум на мовну творчість Т. Г. Шевченка. Широке використання історизмів.

Зв'язок мови Тараса Шевченка зі староукраїнською книжною традицією. Староукраїнське джерело мови Тараса Шевченка.

Визначити роль Т. Г. Шевченка в створенні фонетичних, лексико-фразеологічних і граматичних норм сучасної української мови. Своєрідність синтаксису (нанизування присудків, еліптичні конструкції тощо). Художньо-образна система творів Кобзаря (орієнтація на естетичні цінності фольклору, символіка та асоціації, ключові слова, персоніфікації). Глибоке знання Біблії, особливо Псалтира, що зумовило широке використання ним архаїзмів. Особливості індивідуального слововживання, національно-мовної специфіки тенденції стилістичного урізноманітнення словника художньої мови Шевченкового вірша. Принципово нове порівняно з Шевченковими попередниками (І. Котляревським, Г. Квіркою-Основ'яненком) естетичне осмислення української мови як джерела формування національного писемно-літературного стандарту й канону художнього стилю української літератури. Виокремлюючи характерні ознаки мовних джерел Шевченкових творів, написаних 1860 р., Ю. Шевельов наголошує на «грі контрастів мови»: наприклад, у «Неофітах» дослідника вразило «безпрецедентне поєднання» церковнослов'янізмів, вульгаризмів та «декількох словосполучень, типових для народних пісень», із великою кількістю грецьких та латинських слів. [Див. Шевельов Ю. Традиція і новаторство].

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) писав, що мова Шевченка «стала наріжним каменем дальшої нашої літературної мови». Про «чистоту», літературність мови Шевченка свідчить, на думку дослідника, той факт, що

поет свідомо уникав «дрібноговіркових місцевих виразів» та «розговірною селянського жаргону». вважав мову поета еталоном, найвищим виявом вербалізації національно–мовної свідомості [Див. Огієнко І.].

Мовний реалізм і багатство мовних засобів його творчості, зумовлених високим пафосом боротьби за волю України, слов'янства. Поєднання реалізму й романтики в мовній творчості поета. Епістолярна спадщина Т. Г. Шевченка як зародок україномовної публіцистики.

Відзначити визначальну роль Шевченка в нормуванні і кодифікації української мови, в утвердженні національної свідомості українців. Шевченкове слово утвердило в слов'янському світі самотність української поезії й засвідчило характерні ознаки ідіостилю Кобзаря.

Тенденції та процеси :

- усе більше проникнення живомовних українських народнорозмовних елементів у мовну творчість ;
- зберігати зв'язок із попередньою писемно–книжною практикою й стилістично урізноманітнювати засоби індивідуальної художньої мовотворчості.

Завдання для самостійної роботи №5

- I. Опрацювати теоретичні питання.
- II. Використовуючи словники, матеріали підручників уміти пояснити та проілюструвати прикладами *ключові поняття теми*.
- III. Зробити анотації 2-х статей за власним вибором:
- IV. Виконання вправ №68 (с. 165–167), 72 (с. 175–182), 79 (с. 199–201), 83 (с. 206–208) і завдань №65 (с. 163).
- V. Индив. : впр. 85 (с. 209–211), завд. 76 (с. 215), 77 (с. 216).
- VI. Виписати з видання творів Т. Г. Шевченка приклади:
 - а) фразеологізмів, синонімів, церковнослов'янizmів у контексті;

б) що свідчать про аналогічність норм сучасної фонетики й граматики та Шевченківського слововжитку, а також приклади їх невідповідності.

VII. Скласти тези відповіді на питання «Мова і стиль Т. Г. Шевченка».

VIII. Дати відповіді на питання та завдання для самоконтролю.

IX. Опрацювати тестові завдання до теми.

Тестові завдання для самоконтролю до теми №5

1. Укажіть, кого вважають зачинателем нової української літературної мови?
А. Т. Шевченко. Б. Є. Гребінка. В. Г. Квітка-Основ'яненко. Г. І. Котляревський.
2. Укажіть твір, із яким пов'язаний початок нової української літературної мови у Східній Україні:
А. «Русалка Дністровая». В. „Букварь южнорусский” Т. Шевченка.
Б. „Енеїда” І. Котляревського. Г. „Байки Харківські” Г. Сковорода.
3. У якому правописі проголошено гасло «Пиши, як чуєш – читай, як видиш»?
А. «Руської трійці» в «Русалці Дністровій». Б. У «кулішівці».
В. У «драгоманівці». Г. У правописі 1921 року.
4. Середньонаддніпряньська діалектна основа була притаманна творам:
А. Квітки-Основ'яненка. В. І. Франка
Б. Є. Гребінки. Г. І. Котляревського
5. Для мовотворчості якого письменника характерні такі особливості: зіткнення російських та українських мовних стихій, церковнослов'янської та канцелярської лексики, відображення фонетичних та морфологічних особливостей говорів Слобожанщини:
а) Г.Ф.Квітки-Основ'яненка; б) І.Котляревського;
в)Т.Шевченка; г) І.Франка.
6. Альманах, виданий Є.Гребінкою в Петербурзі мав назву:
А.»Русалка Дністровая». Б. «Ластівка». В. «Молодик». Г. «Сніп».
7. Назва переспіву «Світлани» Жуковського, здійсненого Л. Боровиковським?
А. «Марія». Б. «Катерина». В. «Маруся». Г. «Олена».
8. Укажіть рік зародження нової української літературної мови у Східній Україні:
А. 1798 р.. Б. 1838 р. В. 1840 р. Г. 1861 р.
9. Укажіть, у якому році зародилася нова українська літературна мова в Західній Україні:

А. 1798 р..

Б. 1837 р.

В. 1841 р.

Г. 1861 р.

10. Укажіть, які говірки лягли в основу української літературної мови:

А. Середньонаддніпрянські говірки.

В. Середньонаддністрянські говірки.

Б. Слобожанські говірки..

Г. Східнополіські говірки.

11. Укажіть, які мови стали основою мови Т. Шевченка:

А. Традиційно–книжну.

В. Народнорозмовну.

Б. Церковнослов'янську.

Г. Розмовно–побутову.

Питання відкритого типу (відповідь – одне слово, цифра і т. ін.)

Укажіть автора першої друкованої наукової граматики живої народної української мови: ...

Питання для самоконтролю, узагальнення й систематизації знань:

- У чому полягає історична роль „Енеїди” І.П. Котляревського? Як позначилася мова «Енеїди» на подальшому розвитку української літературної мови?
- Які стилістичні мовні засоби гумору та сатири використовуються у поемі „Енеїда” І.П.Котляревського?
- Які із груп лексики широко використані у поемі „Енеїда” І.П. Котляревського?
- Чи було недоліком вживання діалектизмів у поемі „Енеїда” І.П.Котляревського?
- Які із фонетичних особливостей у поемі „Енеїда” є виявом полтавського діалекту?
- Чим відрізняється використання народної мови у п'єсі „Наталка–Полтавка” від поеми „Енеїда” І.П. Котляревського?
- Завдяки яким рисам творчості саме Т. Г. Шевченка вважають основоположником нової української літературної мови ?
- Які тематичні групи лексики відображені у мові творів Т. Шевченка?
- Які слова у лексиконі Т. Шевченка не становлять лексичних норм української літературної мови?

- У чому виявляється стилістичне використання релігійно–культової лексики?
- Чи справедливо вважають Тараса Шевченка основоположником нової української літературної мови? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Скільки слів нараховує словник мови творів Тараса Шевченка? Про що це говорить?
- ✓ Науковці наголошують: чим більше в учителя–словесника знань з історії мови, тим краще він осмислює склад сучасної мови. Чи згодні Ви з цим твердженням? Аргументуйте відповідь.

**ТЕМА №6. *РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ДРУГІЙ ПОЛ.
XIX СТ. – НА ПОЧАТОКУ XX СТ.)***

Зміст теми

I. *Загальна характеристика розвитку української літературної мови в цей період.*

II. *Питання граматичної та лексикографічної нормалізації української літературної мови:*

1. *Найважливіші граматики цього періоду.*

2. *Створення словників.*

III. *Розвиток усіх стилів української літературної мови:*

1. *Наукова та науково-популярна мова.*

2. *Відображення розвитку української літературної мови в художній літературі.*

Ключові поняття теми : *дискусія, мовна норма, кодифікація, правопис, мовна норма.*

Проблемне питання

- Із чим пов'язані труднощі у розв'язанні проблем граматичної нормалізації української літературної мови другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. ?

Література до теми №6

Основна література

Вузівські підручники та посібники

1. Блик О. П. Історія української літературної мови..., 1987. – С. 164 – 186.
2. Русанівський В. М. Історія української літературної мови..., 2002. – С. 224 – 299.
3. Сабліна С.В.. Історія української літературної мови ХІХ–початку ХХст. Частина І. Конспект лекцій. Запоріжжя: ЗНУ, 2008. 51с. <http://reftrend.ru/140026.html>
4. Чапленко В. Історія нової української мови (ХVІІ ст. – 1933 рр.) / Василь Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 445 с.

Додаткова література

5. Білявська Т. Часопис «Зоря» в контексті українського мовного процесу кінця ХІХ ст. // Т. Білявська // Наук. Вісник Херсонського держ. унів-ту. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. Вип. VII. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – С. 207–210.
6. Білявська Т. Часопис «Зоря» в контексті українського мовного процесу кінця ХІХ ст. // Т. Білявська // Наук. Вісник Херсонського держ. унів-ту. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. Вип. VII. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – С. 207–210.
7. Богдан С. «До когось любого і дорогого, і славного...» (семантико-синтаксичний феномен листів Л. Українки до О. Кобилянської) / С. Богдан // Дивослово. – 1994. – № 2. – С. 15–20.
8. Богдан С. «Листи її, наче сплески світла...» / С. Богдан // Дивослово. – 2002. – №3. – С. 14–16.
9. Бучко Д. Г. Роль Ю. Федьковича в історії розвитку української літературної мови / Д. Г. Бучко // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 38–43.
10. Видайчук Т. Проблеми становлення українського правопису в світлі праць Михайла Максимовича “Я син свого народу”. Наукова спадщина Михайла Максимовича (до 200-річчя з дня народження вченого) 2006. <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1008/>
11. Гапон Л. Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Ярослава Рудницького // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. 2(24). С. 85–91.
12. Гапон Л. Лексикографічні характеристики «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О) // Filologia, socjologia i kulturoznawstwo : teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki. Варшава, 2015. С. 49–55.
13. Гнатюк І. Мова і стиль науково-популярних праць Лесі Українки / І. Гнатюк // Українська мова. – 2006. – №4. – С. 18–24.

14. Гнатюк І. Мова і стиль науково-популярних праць Лесі Українки // Урок української : Науково-публіцистичний журнал-дайджест . – 05/2007 . – № 5 . – С.34–37
15. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Святого Письма на українську мову 19–20 ст. // Наук. зап. Українського вільного ун-ту. Ч. 13. Філол. фак-т мовної комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України. – Мюнхен, 1983. – С. 29–98.
16. Гірняк С. Про мовну ситуацію та становлення мовних норм у дискусії наддніпрянської та галицької інтелігенції початку хх ст. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*, 2012, С. 72–79 http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2012-12.pdf
17. Горобець В. І. За прекрасну мову й велику літературу / В. І. Горобець // УМЛШ. – 1989. – № 11. – С. 59 – 62. (про М.Коцюбинського).
18. Грещук В. Проблема розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. / Василь Грещук // Мовознавство : доп. та повідомл. на ІV Міжнар. конгр. україністів. – К. : Пульсари, 2002. – С. 233–237.
19. Грищенко А. О. Н. Синявський: місце в історії українського мовознавства / А. Грищенко // Українська мова. – 2005. – №4. – С. 22–61.
20. Гузар О. В. До проблеми мовознавчої концепції М. Драгоманова // Укр. мова і літ в шк. . – 1991. – № 11. – С. 52.
21. Гузар О. Розвиток української мови в національно-культурній програмі журналу «Основа» / Олена Гузар // Мовознавство : доп. та повідомл. на ІV Міжнар. конгр. україністів. – К. : Пульсари, 2002. – С. 237–241.
22. Дзензелівський Й. Заходи Петербурзької Академії наук щодо впорядкування українського правопису // Мовознавство. – 1971. – № 1. – С.68-80.
23. Добосевич У. «Треба би якоїсь сонячної чи ангельської мови...»: теорія і практика рідного слова Андрея Шептицького // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2016. – Вип. 63. – С. 84-94.
24. Єрмоленко С. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови / Світлана Єрмоленко // Культура слова. – 2010. – Вип. 72. – С. 6–15.
25. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова/ С. Я. Єрмоленко//. – К.: Наук. думка, 1987. – С.143 – 161.
26. Єдлінська У. Деякі мовні проблеми в українському історичному контексті 1862–1884 років: За матеріалами тогочасного листування / Уляна Єдлінська // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя / редкол.: І. Б. Гирич ; редкол.: [та ін.] . – Київ; Львів : Б. в., 2004. – Т.1 : . – 2004 . – С.213–234 .
27. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ ст. –початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 302 с.
28. Жовтобрюх М. А. Мовознавчі праці Я. Головацького / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1989 – № 5.
29. Жовтобрюх М. А. Українська граматики І. С. Нечуя-Левицького / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 33–37.
30. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття [Текст] : дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Захарчин Віра Валентинівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 1995. – 185 с.
31. Копиленко Н. Б. З історії «Словаря української мови» Б. Грінченка / Н. Б. Копиленко // Українська мова і література в школі . – 1990. – № 7. – С. 60–63.
32. Кочерга Г. І. С. Нечуй-Левицький у контексті історико-лінгвістичних досліджень / Г. Кочерга // Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість [Текст] : Всеукр. наук. конф., 25-27

верес. 2008 р. : до 170-річчя з дня народж. І. С. Нечуя-Левицького : [зб. пр.] / М-во освіти і науки України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, Черкас. облдержадміністрація. - Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2008. - С. 469-478.

33. Кравченко М. Мова «Русалки Дністрової» як джерело вивчення історичних процесів українського словотворення// Шашкевичана: збір. наук. праць/ ред. І. Ісаєвич. – Львів, 2000. – Вип. 3–4. – С. 611–612.

34. Лукінова Т. Б. Етимологічні коментарі до назв міфічних істот у драмі-феєрії Л. Українки «Лісова пісня» // Мовознавство. –1992. – № 3. – С. 15 – 23.

35. Лушпинська Лілія. Фонетичне впорядкування української літературної мови: історичний дискурс ... Рідне слово в етнокультурному вимірі, 2012, с.189– 197 http://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2012-26.pdf

36. Маньковська Т. Ватрослав Ягич про статус та перспективи розвитку української мови на межі ХІХ–ХХ століть / Т. Маньковська // Українознавчі студії : наук.-теор. журнал. – Івано-Франківськ, 2005–2006. – Вип. 6–7. – С. 71–77.

37. Матвіяс І. Взаємодія між східноукраїнським і західноукраїнським варіантами літературної мови в кінці ХІХ і в ХХ ст. / Іван Матвіяс // Культура слова. – К. – 1997. – Вип. 50. – С. 14–21.

38. Матвіяс І. Внесок І. Франка в українську літературну мову / І. Матвіяс // Українська мова. – 2002. – №1. – С. 71–77.

39. Матвіяс І. Діалектна основа мови в творах Пантелеймона Куліша / І. Матвіяс// Українська мова. – 2008. – №1. – С. 95–99.

40. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови поезії Тараса Шевченка/ І. Матвіяс// Мовознавство. – 2002. – № 1. – С. 11–16.

41. Матвіяс І. Роль говорів у мовотворчості Бориса Грінченка/ І. Матвіяс// Українська мова. – 2009. – №3. – С. 10–16.

42. Матвіяс І. Г. Творчість Івана Франка на тлі історії української літературної мови / І. Матвіяс // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 18–24.

43. Мацюк Г. П., Панько Т. І. Питання української мови в системі поглядів М. Грушевського / Г. П. Мацюк, Т. І. Панько // Мовознавство. — 1991. — № 6. – С. 3 – 11.

44. Мацько Л. І. До питання про українську наукову мову Михайла Драгоманова // Другі міжнародні Драгоманівські читання: матеріали до 165-річчя з дня народження Михайла Драгоманова. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 113–120.

45. Мацько Л. І. Душа її і слово не дається під ярмо (про мовотворчість Лесі Українки) / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко // Наука і сучасність: зб. наук. праць. – К.: НПУ, 2002. – Т.30: Педагогіка. Філологія. – С. 136–145

46. Мацько Л. І. Лінгвістична спадщина М. Драгоманова // Дивослово. –2003. – №.11.–11.– С.22–27.

47. Мацько Л. І. Мовотворчість Лесі Українки /Л.Мацько, О.Сидоренко // Дивослово. – 2002. – № 3(541). – С.14–16.

48. Мацько Л. І. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови // Дивослово. – 2000.– N8(522). – С.21–25.

49. Мацько Л. І. Питання української мови у діяльності Пантелеймона Куліша (До 180-річчя від дня народження П.Куліша) //Наука і сучасність : зб. наук. праць /НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: НПУ, 1999.– Вип.2, ч.ІІ.– С.157–169.

50. Мацько Л. І. Українська мова в науковій діяльності Михайла Драгоманова // газ. Українська мова та література. – 1998. – № 4. – С. 8.
51. Мельник Л. Вивчення листів Миколи Куліша в мовно-етичному аспекті / Л. Мельник // Дивослово. – 2009. – №5. – С. 34–36.
52. Мовний світ Івана Франка (статті, роздуми, матеріали) [Текст] : до 150-річчя від народж. Івана Франка : монографія / О. А. Сербенська. Л. : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 371 с.
53. Мовчун П. Фонетичні варіанти у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка / П. Мовчун // Дивослово. – 1994. – №9. – С. 9–12.
54. Мороз Т. В. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Мороз Тетяна Василівна ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 222 арк.
55. Мороз Т. В. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття : Автореф. дис. канд. наук: 10.02.01 – «Українська мова» / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича. – Івано-Франківськ, 2007. – 25 с.
56. Мороз Т., Ткач Л. Актуальність мовного досвіду П. Куліша та І. Пулюя у творенні лексики високого стилю української мови // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: Філологія. – Вип. 6. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – С. 122–133.
57. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій пол.. XIX – на поч.. XX ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вища школа, 1985. – 152 с.
58. Муромцева О. Г. І. Нечуй-Левицький в історії української літературної мови// Вісник Харківського університету: Творчий доробок Юрія Шевельова і сучасні гуманітарні науки. – Х., 1999. – № 426. – С. 106–111.
59. Муромцева О. Г. Роль прози Юрія Федьковича в становленні української літературної мови на Буковині (60–70 рр. XIX ст.)// Лінгвістичні дослідження. –Х., 2004. – Вип. 14. – С. 145–149.
60. Муромцева О. Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80- х – 90-і рр.) / Ольга Муромцева // Мовознавство : доп. та повідомл. на IV Міжнар. конгр. українців. – К. : Пульсари, 2002. – С. 22–25.
61. «Не міряй ти безмірного безкраїм» (До 120-річчя від дня народження Л.України) // Мовознавство. –1991. – № 2.
62. Огієнко І. Причини повстання перекладів Письма Святого на українську мову // Дніпро: Календар–альманах на рік 1923. –Львів, 1923. – С. 89–91.
63. Омелич І. Подвійна актуалізація фразеологізмів у творах І. С. Нечуя-Левицького / І. Омелич // Українська мова. – 2003. – №2. – С. 94–101.
64. Охріменко П. П. «Енеїда» І. П. Котляревського і світова література / П. П. Охріменко // Українське літературознавство. – Львів, 1970. – № 9. – С. 45–63.
65. Пилинський М. М. Із спостереження над мовою і стилем «Енеїди» І. П. Котляревського // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 25.
66. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К., 1976. – С.13–56.
67. Полюга Л. М. Слово у поетичному тексті Івана Франка / Лев Михайлович Полюга . – Київ : Наукова думка, 1977 . – 167 с.

68. Поповський А. М. Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературної національної мови: Навч. посіб. /А. М. Поповський. – Дніпропетровськ, ДДУ, 1989. – 88 с. .
69. Поповський А. М. Південноукраїнські джерела в історії формування української літературної мови: монографія /А. М. Поповський. – Дніпро: Ліра, 2018. – 324 с.
70. Сербенська О. А. Мовний світ Івана Франка (статті, роздуми, матеріали) : до 150-річчя від народж. Івана Франка : монографія. – Л. : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 371 с.
71. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»). – Частина 1 (А – М) / уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 236 с.
72. Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»). – Частина 2 (Н – Я) / уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – 120 с.
73. Солоїденко Г. Словнику Грінченка – 100 років / Галина Солоїденко // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 4. – С. 40-44.
74. Статєєва В. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Ужгород: Патент, 1997 – 408 с:
75. Струганець Л. Олена Пчілка як мовна особистість // Дивослово. – 1995. – №2. – С. 33-42.
76. Тараненко О. О. Б. Грінченко і «Словарь української мови» / О. О. Тараненко // УМЛШ. – 1988. – № 12. – С. 50 – 54.
77. Ткач Л. Західноукраїнський варіант літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття і проблема мовної спадкоємності в сучасній Україні / Людмила Ткач // Матеріали V конгр. Міжнар. асоц. українців. Мовознавство : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 22–37.
78. Ткач Л.О. Мовна ситуація на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття і розвиток української літературної мови. – Автореф. дис. на здобуття наук.ступеня доктора філол. наук. – Київ, 2008.
79. Тумай Н.В. Лінгвоцид української мови та шляхи його подолання українством у ХІХ – на початку ХХ століття Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н.В. Тумай; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т філології. – К., 2006. – 19 с. – укр.
80. Фаріон І. Лінгвістичний феномен Маркіяна Шашкевича / І. Фаріон // Дивослово. – 2007. – № 10. – С. 38–44; 2007. – № 11. – С. 35–38.
81. Фаріон І. Франкова візія суспільного статусу руської мови в Галичині (Друга половина ХVІІІ – початок ХХ ст.) / І. Фаріон // Дивослово. – 2007. – №3. – С. 23–27.
82. Франко З.Т. Боротьба за українську мову в дожовтневий період / З.Т. Франко // Мовознавство. –1990. – № 6. – С. 11 – 16.
83. Франко І. Я. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Франко І. Я. Зібр. творів: У 50-ти томах. – К., 1982. – Т. 47. – С. 614.
84. Ціхоцький І. Генеза мовної свідомості Івана Франка (до проблеми становлення раннього ідіолекту) // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. – 2010. – Вип. 51. – С. 91–97.
85. Ціхоцький І. Діалектологічна компетенція Івана Франка (теоретична рецепція і наукова інтерпретація) // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 207–217

86. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації): Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 282 с.
87. Ціхоцький І. Мовна характеристика персонажів у прозі Івана Франка: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 20 с.
88. Ціхоцький І. Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману “Перехресні стежки”): Монографія / Ф. С. Бацевич (наук. ред), С. Н. Бук, Л. М. Процак, А. А. Ровенчак, Л. Ю. Сваричевська, І. Л. Ціхоцький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007 – 376 с.
89. Чабаненко В. Питання історії української мови в листах А. Ю. Кримського до П. Г. Житецького / В. А. Чабаненко // Українська мова. – 2007. – №3. – С. 17–26.
90. Чередниченко Д. Безсмертне слово поета як основа народної пісні і Державного Гімну України: до 165-річчя від дня народження П. Чубинського/ Д. Чередниченко// Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 1 – 2. – С. 18–21.
91. Шумило Н. Соціологія «народницької концепції» в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Н. Шумило // Укр. мова і літ в шк. . – 1991. – № 11. – С. 62 – 68.
92. Януш Я. Роль Михайла Старицького у розвитку літературної мови / Я. Януш // Дивослово. – 2002. – №7. – С. 14–16.
93. Яременко В. «Роблю словарь, хіба що додати: і руками, і ногами, і зубами роблю...» // Книжковий клуб плюс. – 2007. – № 3. – С. 6–7.

Навчальні матеріали до теми №6

1. Показати культурно-освітнє спрямування в діяльності ліберальної інтелігенції. 1847 р. – розгром Кирило-Мефодіївського товариства, початок жорстокого переслідування української мови, літератури, культури. Багата українська культура, певний час не підтримувана національною інтелігенцією, яка тепер більше звертала свої погляди до Петербурга, з другої половини ХVІІІ ст. почала виявляти ознаки занепаду. Це давало про себе знати і в колишній Гетьманщині, і в Правобережній Україні, в тім числі у Західній. Тут, як відомо, остаточно перемогла унія, а з втратою православ'я цей край фактично був позбавлений тих політичних і культурних орієнтирів, за які він боровся протягом століть як складова частина одного національного організму.

Царський уряд, ліквідувавши політичну автономію України, поставив собі за мету повністю нівелювати й український народ, влити його в великоруську націю. Освіта українською мовою не тільки не розвивалася, але й переслідувалася. Українська мова оголошується провінційною, селянською і якщо й використовується освіченими українцями, то здебільшого для жарту.

Серйозні праці, зокрема історіографічні і в задумі своїм патріотичні (напр., знаменита «История Русов»), писалися російською мовою.

На стані української культури не могла не позначитися й та обставина, що українські землі перебували в складі різних за суспільним устроєм, мовами і національними традиціями державних утворень. Звичайно, російська царська влада на своїй території сприяла розвиткові й поширенню російської культури, всіляко протидіючи будь-яким виявам інших національних культур. Австро-Угорська імперія була толерантніша до місцевих культур, але це скоріше виявлялося не в створенні умов для їх розвитку, а в непомічанні, що давало їм змогу вижити.

Ускладнення національного руху та розвитку української мови і літератури у зв'язку із заборонами українського слова: Валуєвський циркуляр (1863): «Никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может». Емський указ (1876): заборона видання книг українською мовою не лише в Україні, а й у всій імперії, ввозити їх з-за кордону; заборона друкувати ноти для українських пісень; заборона українського театру. Заборона вистав українською мовою в більшості губерній (1884). Скорочення видань художніх творів українською мовою (1892). Заборона українських книжок для дітей (1895). Оголошення Синодом культурної та освітньої діяльності як шкідливої, «могущей вызвать последствия, угрожающие общественному спокойствию и безопасности...».

Активізація національно-визвольної боротьби напередодні та в час революції 1905 р. Видання ж. «Основа» (1861 – 1862 рр.). Культурно-освітня робота «Громад», спрямована проти шовіністичної політики царського уряду. Діяльність в них М. Драгоманова, О. О. Потебні, В. Антоновича, Б. Грінченка та ін. Плідна праця П. П. Чубинського – етнографа, укладача 7-т. видання «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», автора гімну «Ще не вмерла Україна».

Активна наукова діяльність українських істориків і філологів, В.Антоновича (його учень М.Грушевський). О.Потебні, П.Житецького, пізніше

– А.Кримського, І.Огієнка та ін. Видатні заслуги лексикографів (Уманця й Спілки, Є.Желехівського, Б.Грінченка). Публікація першого узагальнюючого опису діалектів України К. П. Михальчука. Прогресивні позиції І.Франка. М.Драгоманова, М.Грушевського, А.Кримського в питаннях всебічного використання мовних багатств усіх діалектів української мови при пріоритеті її середньонадніпрянської основи.

II. Питання граматичної й лексикографічної нормалізації української літературної мови.

Труднощі в розв'язанні проблем нормалізації, пов'язані з національними утисками й роз'єднаністю українських земель. Охарактеризувати правописний «хаос»: «кулішівка», «драгоманівка», етимологічний (Максимовича) та ін. системи правопису.

1. Українська граматики П. Куліша (1857), І. Нечуя-Левицького. Заслуги І.Нечуя-Левицького у справі нормалізації української мови і його непослідовність (пуристичні тенденції). Видатні граматичні праці Галичини. Показати труднощі у розв'язанні проблем нормалізації, пов'язані з національними утисками і роз'єднанням українських земель.

3. Видання словників: «Словарь малорусского наречия» О. С. Афанасьєва-Чужбинського (1855), «Опыт южнорусского словаря» К. В. Шейковського (1861–1886), «Словарь малороссийских идиомов» М. В. Закревського (1861), «Словниця української (або югової руської) мови» Ф. Піскунова (1873), Видатні заслуги лексикографів П. П. Білецького–Носенка (1866), М. Уманця й А.Спілки, Є. Желехівського, Б. Д. Грінченка, Є. Тимченка.

4. Важливим етапом розвитку української мови став зредагований Б. Грінченком «Словарь української мови» в 4-х томах, який побачив світ у 1907 – 1909 рр., що, безперечно, став найбільшою заслугою Б. Грінченка перед українською культурою. З цього приводу І. Огієнко писав: «Словник був прийнятий по всіх українських редакціях та виданнях. Ось цей правопис, як вислід збірної праці письменників всього XIX століття й усього українського

народу, і запанував в Україні» [Огієнко І. Історія української літературної мови., 356]. За своїм жанром «Словарь української мови» – це, по-перше, перекладний словник із елементами тлумачного, по-друге, філологічний з елементами енциклопедичного. За принципом побудови реєстру – це словник алфавітного типу з деякими елементами гніздової системи. У ньому поряд із перекладом слова або тлумаченням його значення дається досить докладний опис відповідного поняття. Словник насичений багатим і часто унікальним ілюстративним матеріалом, зокрема великою кількістю прислів'їв та приказок. У доборі та опрацюванні реєстру словника Б. Грінченко керувався кількома важливими принципами. Перш за все, «народної» концепції словника. По-друге, автор виявив досить обережний та критичний підхід до опрацювання реєстру словника, тобто подавав лише ті слова й вислови, у реальному існуванні яких був особисто впевнений. У словнику також простежуються тенденції до певної регламентації української мови. Він зорієнтований на народну мову, у першу чергу на південно-східний діалект, а головні критерії освоєння іншомовної лексики: пристосування фонетичної оболонки і граматичної форми до структурних особливостей української мови; наявність похідних; висока частотність уживання в літературній мові; поширення в народній мові.

III. 1. Широкі філософські узагальнення з української мови О. Потебні, І. Срезневського, використання порівняльно-історичного методу. Шевченківська мовотворча основа подальшого розвитку української літературної мови. Охарактеризувати лексичне і стилістичне вдосконалення української літературної мови другої половини XIX ст. – початку XX ст. у зв'язку із розвитком суспільно-політичних відносин, боротьбою за національне самовизволення й самостійність України. Формування наукової філософської, суспільно-політичної термінології. Освоєння літературною мовою найширших багатств народнорозмовної лексики й фразеології, включаючи діалектизми. Засоби внутрішнього розвитку лексики (синоніміка, словотворення) в різних

стилях і жанрах літературної лексики. Використання надбань інших мов. Удосконалення стилістичних систем. Значне поширення жанрово-стилістичних можливостей української мови. Взаємне збагачення варіантів літературної мови Східної й Західної України.

2. Значне поширення жанрово-стилістичних можливостей української літературної мови. Творча оригінальність і вдосконалення української мови в мовній спадщині Марка Вовчка, Л. Глібова, І. Нечуя–Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської О.Олеся, В. Винниченка, І. Карпенка-Карого та ін.

Завдання для самостійної роботи №6

1. Опрацювати теоретичні питання.
- 2.Зробити тези 2-х статей за власним вибором:
- 3.Виконання вправ № 95 (с. 234–238), 98 (с. 243–256), 103 (с. 271–277), 104 (с. 277–279), 108-110 (с. 294–300) і завдань 86 (с. 234). Інд.: завд. 93 (с. 265)
- 4.Дати відповіді на питання та завдання для самоконтролю.
- 5.Опрацювати тестові завдання до теми.
- 6.Скласти прес-реліз на тему «Мова і стиль Т. Г. Шевченка».
7. *Індивідуальні завдання:* Підготовка повідомлень та мультипрезентацій:

ГРАМАТИКО-ПРАВОПИСНІ ПИТАННЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

«Правописні системи XIX – початку XX ст.»;

« Граматики на східноукраїнській мовній основі XIX – початку XX ст.»;

«Граматики на західноукраїнській мовній основі XIX – початку XX ст.»;

«Українська лексикографія XIX – початку XX ст.».

«СЛОВАРЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» Б. ГРІНЧЕНКА – ВЕРШИНА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКАРСТВА КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.» : історія створення словника, основні принципи добору й опрацювання реєстру; основні характеристики словника (тип, способи побудови реєстру), морфологічні особливості слів, відбиті у словнику.

Тестові завдання для самоконтролю до теми №6

1. Спроби заміни кирилических літер латиною отримали назву
А. «Теорія трьох штилів». В. «Ножиці».
Б. Наслідок II південнослов'янського стилю. Г. Азбучна війна.
2. Визначити упорядника словника «Опыт русско-украинского словаря» (1874).
А. М. Левченко. Б. М. Закревський. В. Ф. Піскунов. Г. Є.Тимченко.
3. Учений-славист, який відстоював історико-етимологічний правопис
А. М. Максимович. Б. М. Закревський. В. М. Драгоманов. Г. Є.Тимченко.
4. Визначити словник, упорядником якого виступив Б.Д.Грінченко?
А. Словарь украинского языка (собранный редакцией журнала “Киевская старина”) – К., 1907-1909.
Б. Словарь російсько-український: У 4-х т. – Львів, 1893-1898.
В. Русско-малоросійській словарь. – К. – Т. I, 1898; Т.2, 1899.
Г. Українсько-російський словник. – К., 1917.
5. До якого з правописів були додані букви Є та І?
А. Правопис О.Павловського. Б. «Желехівка».
В. «Кулішівка». Г. «Драгоманівка».
6. Як називався російський алфавіт, яким користувалися після Емського указу?
А. «Драгоманівка». Б. «Єрижка». В. «Желехівка». Г. «Максимовичівка».
7. Публікація першого узагальнюючого опису діалектів України належить
а) Є.Тимченку; б) П. Кулішу;
в) М. Закревському; г) К.П.Михальчуку.
8. Визначити упорядника «Малорусько-німецького словника».
А. М. Левченко. Б. Є. Желехівський. В. Ф. Піскунов. Г. Є.Тимченко.

Питання відкритого типу (відповідь – одне слово, цифра і т. ін.)

9. Штучна літературна мова, утворена внаслідок поєднання місцевих діалектів укр., церковнослов'янської та рос. мов, яка вживалася в Галичині, Буковині та Закарпатті наприкінці XIX — початку XX століть ...

Питання для самоконтролю, узагальнення й систематизації знань:

- Які функціонували правописні системи XIX – початку XX ст.?
- Які були створені граматики на східноукраїнській та західноукраїнській мовній основі?

- У чому полягає специфіка лексикографічних праць ХІХ – на початку ХХ ст.?

Тема 7. РОЗВИТОК НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

(З 10 РР. ХХ СТ. ДО НАШИХ ДНІВ)

Зміст теми

I. Характеристика умов розвитку української літературної мови в різні періоди розвитку нової літературної мови.

II. Українська літературна мова в УНР, в умовах УРСР («Розстріляне Відродження») у 20-30 –х роках.

1. Спроби нормалізації української літературної мови:

а) перші наукові праці;

б) унормування українського правопису;

в) розвиток лексикографії.

2. Жанрово-стилістична різноманітність творчості письменників цього періоду.

III. Стан україністики під час Великої Вітчизняної війни та наступного періоду (40-50 рр. та 60-70 рр.).

IV. Епохальні зміни в розвитку літературної мови за період здійснення державної самостійності України. Сучасні проблеми в розвитку української літературної мови.

V. Зв'язок української літературної мови з літературними мовами інших слов'янських народів у різні періоди.

Ключові поняття теми : дискусія, мовна норма, кодифікація, мовна норма, Правопис 1928 р., 1946, 1960, 1990, 1993 рр..

Література до теми №7

Основна література

Вузівські підручники та посібники

1. Блик О. П. Історія української літературної мови., 1987. – С.187-207.
2. Зеленько А.С. Українська енциклопедія юного філолога (мовознавця). – Луганськ, 2000. – С. 35-40.
3. Конституція України. – К., 1996.
4. Огієнко І.І. Історія української літературної мови. – К., 1995.
5. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К., 2001. – С. 290-378.
6. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці, 1998. – 208с.

Додаткова література

7. Бойко М.Ф. Мовна майстерність прози М. Стельмаха / М. Ф. Бойко. – К., 1960. – 30 с.
8. Бондаренко А., Бондаренко Ю. «А в серці, насподі, в осерді душі...» (поетизми душа і серце у віршових творах В. Стуса) / А. Бондаренко, Ю. Бондаренко // Культура слова. – 1996. – № 48 – 49.
9. Боярова Л. Г. Юрій Шевельов про мовну політику в радянській Україні / Л. Г. Боярова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2009. – № 843, вип. 55. – С. 15–19.
10. Братусь М. Кольористичний епітет як ознака тоталітарної доби (За творами Івана Багряного) / М. Братусь // Дивослово. – 2001. – №5. – С. 14–15.
11. Бурячок А.А. Про концепцію нової редакції українського правопису // Мовознавство. – 1995. – №1. – С. 16-19.
12. Гапон Л. Концепція лінгвоциду у трактуванні Ярослава-Богдана Рудницького на тлі культурно-історичних реалій розвитку української мови ХХ століття // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2011. Вип. 5, ч. 1. С. 95–100.
13. Гладкий М. Проблема культури українського слова // Життя й революція 1927. – № 2. – С.203–204.
14. Головащук С. І. Позамовна лексика в творах Гончара / С. І. Головащук // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 32 – 41.
15. Горбач 1993: Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Горбач О. Зібрані статті. – Т.ІІІ. – Мюнхен, 1993. – С.45–52. Едличка 1988:
16. Державна програма про звітку української та інших національних мов на Україні // Укр. мова і літ в шк. . – 1991. – № 6.
17. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / Іван Дзюба. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005. – 330 с.
18. Етимологічний словник української мови // Укр. мова і літ в шк. . – 1983. – № 9.
19. Єдлінська, Уляна. З історії боротьби за єдину літературну мову в Закарпатті в 1919–1938 рр. / У. Єдлінська // Філологічний збірник / відп. ред.: І. К. Білодід . – Київ : Вид-во АН УРСР, 1958 . – С. 96–111 .
20. Едличка Б. Літературний язык в современной коммуникации // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1988. – С.40–41.
21. Єрмоленко 1999: Єрмоленко С. Просторова і часова глибина літературної норми: Хроніка. Літературна мова в теорії і практиці // Дивослово. – 1999. – №4. – С.61.
22. Жаборюк А.А. Майстерність словесного живопису [про М.Стельмаха] / А. Жаборюк // Укр. мова і літ в шк. . – 1965. – № 1. – С. 8-13.
23. Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К. :Наук. думка, 1989. – С.199-282.

24. Жулинський М. Олесь Гончар: творчість як доля // Укр. мова і літ в шк. . – 1991. – К.: Освіта, 1991.— № 11 – С 55—61; № 12. – С. 53 –59.
25. Задорожна О. Історичний час у мовотворчості Ліни Костенко / Мовосвіт Ліни Костенко// Культура слова. – 2010. – Вип. 73. :– 185 с. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/37097>
26. Історія українського правопису : XVI – XX ст. . Хрестоматія / за ред. В. В. Німчука та ін. – К.: Наукова думка, 2004. – 584 с.
27. Карпенко Ю. О. Становлення української літературної мови на Буковині / Ю. О. Карпенко // Мовознавство. – 1978. – № 1. – С. 38–48.
28. Кияк Т. Державна двомовність – міфи та реальність / Тарас Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [НАН України, Інститут української мови, Комітет наукової термінології ; ред. кол. : Симоненко Л. О. (відп. ред.) та ін.] – К., 1998. – С. 17–25.
29. Ковтун А. А. Інноваційні процеси в церковно-релігійній лексиці (на матеріалі української прози 20 ст.): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філологічних наук: спец. 10. 02. 01. «Українська мова»; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Івано-Франківськ, 2006. – 274 с.
30. Конституція України. – К., 1996.
31. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України : навч. посіб. / О. М. Куць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004 – 275 с.
32. Лазебник Ю. Поет у мові та мова поета // Мовознавство. – 1992. – № 1.
33. Лавріненко Ю. Поет своєї епохи (Маланюк) // Укр. мова і л-ра в шк. – 1991. – № 1.
34. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи : зб. ст. / ред. А. Д. Белова. – К. : Логос, 2007. – 315 с.
35. Лопушинський І. Роль держави у створенні «Українського правопису» й запровадження його в навчальний процес протягом першої половини ХХ століття / І. Лопушинський // Вісн. нац. акад. Держ. упр. при Президентові України. – 2004. – № 3. – С. 466 – 472.
36. Масенко Л. Т. Доба українізації 20-х років ХХ ст.: засади освітньої й культурної політики Миколи Скрипника / Л. Т. Масенко // Дивослово. – 2004. – № 5. – С.27 – 30.
37. Мардак Л. Незіпсований український правопис / Любомир Мардак // Самост. Україна. – 2005. – № 6. – С. 38–43.
38. Масенко Л. Т. Доба українізації 20-х років ХХ ст. : засади освітньої й культурної політики Миколи Скрипника / Л. Т. Масенко // Дивослово. – 2004. – №5. – С. 27–30.
39. Масенко Л., Кубайчук В., Демська-Кульчицька О. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька; Ред. Л.Масенко. – 2-ге вид. допов. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2006. – 399 с.
40. Мацько Л.І. Українська мова в діяльності Михайла Грушевського // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності : зб. наук. праць. – К.: КНУ ім. Т.Г.Шевченка, 2002. – С. 238 –249.
41. Мацько Л.І. Українська мова в кінці ХХ століття (зміни в лексиці) // Дивослово. – 2000. – № 4(518). – С. 15 – 20. – Літ.: 27 н.
42. Мацько Л.І. З якою лексикою вступаємо в ХХІ століття? // Урок української. – 2000. – № 8. – С. 14–18.
43. Мацько Л.І. Мовна політика в Україні і зміни в українській мові // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2000. – Вип. 28. – С. 3 – 9.
44. Мацько Л.І., Христенко В.Ф. Явище лінгвоциду в історії української літературної мови // Дивослово. – 2003. – № 3(553). – С.58–63 (журнал в журналі).
45. Мельник Т. Погляди Олекси Синявського на шляхи формування літературних стандартів / // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 115–121. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37117/20-Melnyk.pdf>

46. Мельник Т. П. Процеси унормування лексики української мови у 20–30 рр. ХХ століття : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Мельник Тетяна Петрівна. – К., 2010. – 20 с.
47. Міщук У. Поетична мова як репрезентант мовної особистості автора (на основі творчості Ліни Костенко та Василя Стуса) / У. Міщук // Українська мова. – 2008. – №2. – С. 89–100.
48. Мовна політика та мовна ситуація в Україні : Аналіз і рекомендації / ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – 2-ге вид.– К. : Вид. дім «КМ академія», 2008. – 363 с.
49. Мозер М. «Язичіє» – псевдотермін в українському мовознавстві / Міхаель Мозер // Мозер М. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С. Вакуленка. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI. – С. 641–666.
50. Німчук В. В. Про графіку та правопис як елементи етнічної культури: Історія «г» / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 3 – 9.
51. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ –початку ХХІ ст. / В. В. Німчук. – Київ, 2002. – 116 с.
52. Німчук В. Ю. Шевельов і проблеми нашого правопису (до 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова) / В. В. Німчук // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 95–101.
53. Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців ХІХ – ХХ століття / Г. Онуфрієнко // Персонал. – 2006. – № 11. – С. 40 – 46. (початок) ; № 12. – С. 36 – 42 (закінч.) .
54. Перший академічний тлумачний словник української мови // Мовознавство. – 1984. – № 2
55. Пилинський М. М. Словник і наше мовне життя / М. М. Пилинський // Укр. мова і літ в шк. . – 1971. – № 8. – С. 20-29.
56. Петришина О. І. Мова проповідей Йосифа Сліпого: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова»; Тернопільський нац. педагог. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Івано-Франківськ, 2008. – 252 с.
57. Погрібний А. Державна мова як важіль українського державотворення / Анатолій Погрібний // Мовознавство : доп. та повідомл. на ІV Міжнар. конгр. і україністів. – К. : Пульсари, 2002. – С. 142– 149.
58. Родигіна В. Збереження мовно-етнічної ідентичності в умовах еміграції (на матеріалі мемуаристики Докії Гуменної) / В. Родигіна // Мовознавчий вісник. – 2010. – Вип. 10. – С. 321–323
59. Ромащенко О. Н. Слов'янські літератури і твори О. Гончара / О. Н. Ромащенко // Всесвітня літ-ра в сер. навч. закладах України. – № 4. – С. 52 – 54.
60. Русанівський В. М. Сила і краса (Особливості мови творів В.Винниченка) / В. М. Русанівський // Укр. мова і літ. в шк.. – 1992. – №2. – С. 41 – 46.
61. Русанівський В. М. Українська літературна мова в першій чверті ХХ століття / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2001. – № 6. – С. 12–16.
62. Салига Т. З Україною в серці: Штрихи до портрета Євгена Маланюка / Т. Салига // Укр. мова і літ в шк. . – 1991. – № 10. – С. 56-64.
63. Сенченко І. Нотатки про літературне життя 20-40 рр. / І. Сенченко // Укр. мова і літ в шк. . –1988. – № 3.
64. Сидяченко Н. Г. Мова Михайла Стельмаха / Н. Г. Сидяченко // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 35 – 41.
65. Сидяченко Н. Г. Про особливості мовотворчості Ліни Костенко / Сидяченко Н. Г. Н. Сидяченко // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 64–68.
66. Сіпака Т. Стильові особливості української радянської прози першої половини 20-років / Т. Сіпака // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 7. – С. 16 – 23.
67. Слабошпицький М. Письменник світового масштабу (В. Винниченко) // УМЛШ. – 1991. - № 2.
68. Слово про поета (Л.Костенко) //УМЛШ. – 1990. № 3.

69. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб // АН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; [ред Русанівський В. М.] – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с.
70. Ставицька Л. Образ України в поезії Євгена Маланюка / Л. Ставицька // Культура слова. – 1997. – № 50.
71. Стишов О. А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
72. Сюта Г. Мовотворчість Нью-Йоркської групи в українському поетичному дискурсі / Галина Сюта // Культура слова. – 2010. – Вип. 72. – С. 42–47.
73. Тараненко О. О. У дзеркалі сьогоднішніх оцінок і дискусій // Газета «Літер. Україна». – № 3 від 21 .01. 93 .
74. Трифонов Р. А. Роль мовної дискусії початку ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Р. А. Трифонов. – Харків, 2000. – 20 с.
75. Франко З. Т. Функціонування української мови в радянській період / З. Т. Франко // Мовознавство. –1991. – № 1.
76. Харчук Р. Речі, які не вибирають (М. Хвильвий) //УМЛШ. –1991. – №8.
77. Харчук Р. Речі, які не вибирають (М. Хвильвий) //УМЛШ. –1991. – №8.
78. Харчук Б. Слово і народ // Укр. мова і літ в шк. . – 1991. – № 9.
79. Цвіт художнього слова Гончара //Культура української мови. Довідник. – К., 1990 .
80. Шевельов Ю. Українська мова в I половині ХХ ст. (1990–1941) : Стан і статус // Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. [упоряд. Л. Масенко] / Юрій Шевельов. – К. : Вид. дім «Києво–Могилянська академія», 2008. Кн. I. Мовознавство. – С. 26–279.
81. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001.

Навчальні матеріали до теми №7

1. Охарактеризувати заходи Центральної Ради та уряду УНР щодо ліквідації імперсько-царистської спадщини в культурно-освітній і мовній справі. Переведення народних шкіл на українську мову (березень 1917), поступова українізація вищої школи, друкування преси, універсалів Центральної Ради, розпоряджень уряду українською мовою. Наказ Ради Міністерств УНР від 23.03.1918 про запровадження української мови в діловодстві, заміну російського герба українським. 22.01.1919 – проголошення акта злуки УНР та ЗУНР. Створення Академії Наук УНР. Поява перших підручників українською мовою для шкіл. Відродження українського театру.

• У 1917–1920 роках здійснюються статусні і корпусні мовно реформаторські рефлексії. Ленінська тактика з національного питання, спрямована на зміцнення зв'язків між республіками колишньої імперії й забезпечення партійного керівництва національними процесами.

29 квітня 1918 року внаслідок державного перевороту Павло Скоропадський взяв владу в Україні. 1 серпня 1918 року Гетьман Павло Скоропадський затвердив закон про обов'язкове вивчення української мови і літератури. Вдалою та послідовною була політика гетьманського уряду у сфері культури. Було прийнято закон про обов'язкове вивчення української мови, історії та географії України. В університетах Києва, Харкова, Одеси було відкрито кафедри української мови, літератури, культури, історії та права. Відкрилися Українська Академія наук на чолі з В. Вернадським, Національна бібліотека, Національний архів, Національна галерея мистецтв, Національний театр, історичний музей. Також вийшло друком кілька мільйонів примірників українських підручників та відкрилися 150 українських гімназій.

- Наступний період – це доба українізації (1920–1930 рр.). Енергійна діяльність по здійсненню українізації М. О. Скрипника, О. Шумського, В. Чубаря та ін. Декрет ВУЦВК УРСР від 01.08.1923 р. про українізацію. Уперше надана можливість широкого застосування української мови, в тому числі в партійних та державних органах. Позитивні наслідки українізації: навчання українською мовою (2,5 млн. дітей у 1927 р.); зростання тиражу (30 млн. книг, протягом 1927–1928 рр. тираж газет збільшився в 5 раз). Важливим чинником зростання культури й національної свідомості був розвиток художньої літератури й критики: журнали «Плуг», «Життя і революція», «Червоний шлях», «Вапліте», «Літературний ярмарок», «Нова генерація», «Критика» та ін.

Перехід на українську мову установ ВУАН. Повернення з еміграції видатних вчених М. Грушевського, С. Єфремова. Літературні угруповання, які створювали атмосферу серйозних творчих дискусій.

- *Сталінська реакція, розгром української науки й культури в 30-х роках*

Телеграма Сталіна 1933 р. про «припинення українізації». Партійна лінія на русифікацію. Сталінський терор проти селянства та інтелігенції. Звинувачення в буржуазно-націоналістичному шкідництві українських письменників, учених,

насамперед істориків і філологів. Партійна лінія на русифікацію. Майже повне припинення розвитку мовознавчої науки в Україні в 30-х роках. Знищення надбань української культури.

Починаючи з 1932 р. і до 1985 р. настає доба лінгвоциду, що характеризується то посиленням русифікаторського курсу у мові й розгромом українізаційних намагань (1932–1939 рр.; 1944–1956 рр.; 1968–1985 рр.), то незначним послабленням русифікації (1939–1941 рр. – приєднання Галичини й Буковини). Крім того, період 1941–1944 років позначений обмеженням функціонування української мови за часів німецької й румунської окупації.

Із часів „перебудови” (1985–1989 рр.) та державної незалежності (з 1989 року) – це період офіційного визнання, функціонального розвою та усталення норм української літературної мови” [Горбач 1993; Масенко 1995; Пилинський 1976; Шевельов 1987]. Запропонований часоподіл слугуватиме нам орієнтиром у аналізі лінгвальних явищ. Адже „мовна норма – категорія певного періоду в розвитку літературної мови, а не явище позаісторичне” [Жовтобрюх 1967, с.57–58].

II. 1. а) Незважаючи на несприятливі умови роботи, у 1917 – 1920 рр. активізувалася робота українських мовознавців: поява граматик П.Горецького, О. Курило, Є.Тимченка, М. Грунського та ін., науково-популярних робіт В. Ганцова, П. Горецького, І. Свенцицького, М.Сулими, М.Йогансена. О. Синявського, С. Смеречинського. «Підвищений курс української мови» за ред. Л. А. Булаховського. Праці за межами УРСР І. Огієнка, В. Симовича, С. Смаль-Стоцького та ін.. Повернення з еміграції вчених – М. Грушевського, С. Єфремова. Майже повне припинення розвитку мовознавчої науки в 30-ті роки.

б) охарактеризувати «Найголовніші правила українського правопису» – перший держаний правописний кодекс (1921 р.). Підготовка повного правопису з участю вчених Східної та Західної України (1928 р.). Обвинувачення творців правопису у «націоналістичному шкідництві». Переробка правопису, затвердженого в 1933 р.;

в) підготовка та видання ряду термінологічних словників. Перевидання загальномовних словників за ред. Б. Д. Грінченка, Уманця і Спілки. Підготовка трьох томів академічного російсько-українського словника під головуванням А.Ю. Кримського. Словники М.Наконечного, М.Йогансена, Б.Ткаченка, М.Гладкого. Г.Сабалдирия та ін. Багатий і в цілому достовірний склад української лексики. Недоліки словників, зумовлені труднощами відбору адекватної лексики й суб'єктивними уподобаннями укладачів. Вигадування штучних слів, захоплення архаїзмами. Критичні виступи М.Калиновича, О.Синявського. Неправомірні погромницькі звинувачення укладачів словників у буржуазно-націоналістичному шкідництві (А.Хвиля та ін.).

II. 2. Зростання культури й національної свідомості з розвитком художньої літератури та критики. Літературні угруповання, які створювали атмосферу серйозних творчих дискусій. Мовна творчість «пролетарських» письменників – М.Хвильового, В. Еллана-Блакитного, В. Сосюри та ін., «плужан» – С. Пилипенка, П. Капельгородського та ін., неокласиків – М. Рильського, М. Зерова, П. Драй-Хмари та ін. Активна творчість українських письменників О. Олеся, П. Тичини, Л. Старицької-Черняхівської, М. Вороного, М. Бажана, Г. Косинки, А.Головка, Ю. Яновського, М. Куліша, О. Вишні та ін.

III. а)

- *Стан україністики під час Великої Вітчизняної війни і наступного періоду (до 1953 – 1956 років і в часи „застою”)*

Відображення в літературі участі українського народу в боротьбі проти фашизму. Діяльність О. Довженка, М. Бажана, початок творчості О. Гончара. Висунення на посаду наркома освіти П. Тичини. Роботи українських мовознавців на чолі з Л. Булаховським в складі евакуйованої до Уфи Академії наук. Підготовка удосконаленого українського правопису, обговореного під Харковом у 1944 р., затвердженого 01.09. 1946.

Активна творча діяльність М. Рильського, Ю. Яновського, Ю. Смолича, В.

Сосюри, повернення в літературу О. Вишні. Відображення в мові художньої літератури й публіцистики патріотизму та героїки народу, високого пафосу. Особливості лексики й фразеології творів, засоби інтимізації діалогів. Новий наступ сталінщини на українську культуру. Переслідування й дискримінація істориків, письменників і мовознавців А. Кримського, І. Свенцицького, І. Крип'якевича, М. Возняка, Л. М. Старицької-Черняхівської та ін. Продовження репресій проти діячів української культури. Загибель А. Кримського, Л. Старицької-Черняхівської.

Компартійне цькування В. Сосюри, М. Рильського, єврейських письменників.

Продовження лінії русифікації народної освіти. Нав'язування українським мовознавцям теорії класовості мови і схрещення мов у «новому вченні» М. Я. Марра.

Виступ Сталіна 1950 р. із положенням про злиття мов. Поряд із справедливою критикою вчення Марра обґрунтовуються антинаукові положення про майбутнє злиття мов, „курсько-орловський діалект” та ін.

Сміливий виступ під час дискусії академіка Л. Булаховського.

Викриття культу особи Сталіна, засудження політики репресій і разом із тим продовження лінії на русифікацію освіти, звуження сфери функціонування української мови. Реабілітація заслужених письменників і вчених; повернення Б. Антоненка-Давидовича, В. Гжицького, З. Тулуб, мовознавця В. Ганцова та ін.

Посилення політичних обвинувачень у націоналізмі і репресії проти «інакодумців» під час «застійного» періоду. Обвинувачення в буржуазному націоналізмі мовознавців А. Матвієнко, З. Франко; за контакти з західними вченими – Ф. Жилка; письменників В. Стуса, В. Симоненка та ін.

Звуження сфери вживання та фактичне витіснення української мови, вихваляння ленінської національної політики, однобічна трактовка російсько-українських мовних зв'язків і двомовності під тиском настанов КПРС у 60-70 рр.. Несумісність між реакційними, великодержавницькими обмеженнями української мови, звуження сфери її вживання з продовженням реальної

мовотворчості українського народу, праці кращих діячів культури, письменників, учених, журналістів. Підкоряючись настановам КПРС, українські мовознавці, зокрема І.Білодід та ін. в 60-х – 70-х роках вихваляли ленінську національну політику, однобічно трактували російсько-українські мовні зв'язки і двомовність. Обґрунтування теорії «двох рідних мов», пропаганда концепції соціалістичних націй і прискореного їх злиття.

Видання цінних досліджень із українознавства: 5-томного курсу СУЛМ; 4 -томного курсу «Історія української мови», академічного тлумачного «Словника української мови», двох томів діалектологічного атласу України, серії перекладних і термінологічних словників.

Творчі здобутки кращих українських письменників – В. Сосюри, А.Малишка, М. Стельмаха, В.Симоненка, П. Загребельного, Л. Костенко та ін. майстрів слова.

- *Епохальні зміни в розвитку літературної мови за період здійснення державної самостійності України*

Концептуальною вважаємо тезу, що саме мовна ситуація виступає з'єднувальною елементом між діахронією та синхронією в лінгвістиці. Мова йде при цьому про з'ясування взаємовідношень літературної мови з іншими утвореннями й формами національної мови, що функціонують у певному суспільстві та впливають на вироблення мовних норм української літературної мови. Оцінюючи характер мовних змін наприкінці ХХ ст., мовознавці одностайні в тому, що українська мова розширюється в соціальному просторі з одночасним розвитком її зображальних можливостей. „Стан української мови є дуже неоднозначним і нерідко суперечливим, його динаміка не однаковою мірою в різних сферах та в різних регіонах країни є поступальною...” [Тараненко 2003, с.35]. Це наочно підтверджується і збільшенням в сучасному мовному вжитку кількості полонізмів (як власне запозичень, так і словотвірних похідних). Так, на лексичному рівні активно вживаються лексеми: амбасада, імпреза, засадничий та ін. З виходом на рівень граматики: спортовець, бізнесовець, бізнесовий, пресовий, спортовий тощо. У

плані конкретних граматичних форм вияву – це помітна активізація варіантності: агентство – агенція, телебачення – телевізія, військовослужбовець, військовий – військовик, вояк тощо. Ця переорієнтація соціуму зумовлена насамперед пуристичними тенденціями, піклуванням про самотній розвиток національної мови, прагненням до очищення літературної мови та відходом від надмірного взорування на російську мову. Можливість кількох нормативних реалізацій у кожній мові закладена в особливостях її системи і структури. Але крім того, вітчизняні дослідники, порівнюючи мовну ситуацію „століття нинішнього” і „минулого століття”, звертають увагу на те, що процеси кінця ХХ ст. подібні до процесів у 20–і роки, що „будучи швидко зупиненими”, все ж „залишили значні сліди у нашому освіченому спілкуванні” та вплинули на формування граматичних норм української літературної мови. Однак і досі, на думку мовознавців, українська мова з українською культурою перебувають у стані „постійної анемії” [Горбач 1993; Німчук 2003; Мацюк 2002; Струганець 2002; Шевельов 1997].

IV. Прийняття Верховною Радою Закону про мови 28 жовтня 1989 р. Затвердження «Державної програми розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року». Заходи щодо її реалізації. Утворення при АН України наукового Інституту української мови.

Жанрово-стилістичне збагачення української літературної мови завдяки поверненню в культурний обіг творів В. Винниченка, М. Хвильового, О. Олеся, Б.Лепкого, Є. Маланюка та ін., корифеїв україністики – І. Огієнка, Ю. Шевельова, М. Грушевського, М. Драгоманова та ін. Залучення до роботи в Україні вчених-мовознавців діаспори.

Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI 2012 року (неофіційно відомий як »Закон Колесніченка-Ківалова», »Мовний закон КоКі»).

Нова редакція «Українського правопису» (1990, 1993) і дискусії щодо його застосування. Певні недоліки й труднощі в реалізації Закону про мови й

шляхи їх подолання. Робота педагогічної громадськості України в справі піднесення культури мови.

Ухвалення Верховною Радою України 4 жовтня 2018 року мовного законопроекту № 5670-д. «Про забезпечення функціонування української мови як державної»

Обговорення нового проекту українського правопису, орієнтованого на реабілітацію орфографічних традицій та подолання розбіжностей з правописом діаспори.

Проблема „суржику” як соціолінгвального явища та робота різноманітних мовознавчих установ, спрямована на подолання цього негативного прояву та ін.

v. Блик О. П. Історія української літературної мови.,1987. – С. 189-196 .

Тенденції розвитку сучасної української мови:

- функціонування української мови як державної в Україні;
- розширення суспільних функцій мови;
- збільшення контактів з іншими мовами.

Завдання для самостійної роботи №7

1. Підготуватися за планом до опрацювання теми, використовуючи подані матеріали.
2. Використовуючи словники, матеріали Інтернету, пояснити та проілюструвати прикладами поняття *«Мовно-культурне поле Східної України»*.
3. Дати відповіді на питання та завдання для самоконтролю, тестові завдання до теми.
4. Виконати вправи №115 (с. 310-314), 116 (с. 314), 117-118 (с. 316-321), 126 (с. 334), 134 (с. 349), 139 (с. 363).

Питання для самоконтролю, узагальнення й систематизації знань:

- Пояснити функціонування Закону про мови в галузі освіти, офіційно-ділового стилю.
- Визначити етапи створення єдиного українського правопису.
- Який закон став першим вагомим здобутком національно-демократичних сил і закріпив позиції, які здобули українська інтелігенція та національний рух?
- Чи не можна розцінити як репресивні методи примусу до вивчення й володіння українською мовою згідно із мовним законопроектом № 5670-д. Київ, 4 жовтня 2018 року?

- Завдання:

Використовуючи опрацьований матеріал та знання суміжних тем, шкільні підручники, підготуйте матеріали до уроків української мови на одну з тем:

- ✓ Значення мови як найважливішого засобу спілкування (5 кл.);
- ✓ Краса й багатство української мови (6 кл.);
- ✓ Поняття про літературну мову (7 кл.);
- ✓ Походження й розвиток української мови (8 кл.);
- ✓ Українська мова у світі (9 кл.).

Тестові завдання для самоконтролю до теми №7

1. Коло його наукових інтересів охоплювало історію церковнослов'янської мови, слов'янську палеографію, історію українського друкарства, історію української літературної мови та культури...

а) П. Шафарик; б) О.Х. Востоков; в) І.Огієнко; г) М.Грушевський.

2. Яким роком в етапах створення українського правопису датується правопис, орієнтований на західноєвропейські зразки та поглиблений відрив від російської мови?

А. 1921. Б. 1928. В. 1923. Г. 1945.

3. Перший, офіційно схвалений державою правопис української мови опубліковано

а) 1818 р.; б) 1918 р.; в) 1921 р.; г) 1928 р..

4. У якому році було вилучено літеру Г із правопису:

А. 1921. Б. 1928. В. 1933. Г. 1990.

5. Хто є автором праці «Українці: звідки ми і наша мова»?

А. М. Жовтобрюх. Б. М. Грушевський. В. Г. Півторак. Г. М. Максимович.

6. Хто опублікував «Український етимологічний словник» (1924) ?

- a) С. Єфремов;
- b) І. Огієнко;
- c) І. Франко;
- d) М. Горький;

Питання відкритого типу (відповідь – одне слово, цифра і т. ін.)

Укажіть прізвище академіка УАН, директора ІУНМ (з 1921 по 1929 р.), автора праць “Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася” (1922), “Нарис історії українського правопису до 1927 р.” (1929), “Українська граматика” у 2-х томах (1907–1908): ...

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

Завдання має теоретичний і практичний характер та є одним із основних завдань, обов'язкових для виконання всіма студентами. Його мета – засвоїти понятійний апарат дисципліни, розвинути вміння та основні навички аналізу писемних текстів, сформувати здатність до самостійного застосування набутих знань. Розбір текстів дає можливість не тільки побачити особливості української мови на різних етапах її розвитку, але й оцінити її роль в процесі формування сучасної української літературної мови, у становленні її фонетичної та лексичної системи, фразеологічного складу, окремих явищ граматичного ладу. Результати цих історичних зв'язків зберігаються в сучасній мові. Виконання завдань виконується поступово, у ході вивчення тієї чи іншої теми.

Завдання виконуються у вигляді рефератів, мультипрезентацій тощо.

Коментарі та методичні рекомендації до виконання завдання

ЗРАЗОК КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 1

Готуючись до модульних контрольних робіт, студенти повторюють теоретичний матеріал лекцій та практичних занять, а також питання, запропоновані для самостійного опрацювання.

Мета контрольної роботи – з'ясувати й оцінити ступінь засвоєння студентами теоретичного матеріалу, оволодіння навичками самостійної роботи, уміння синтезувати набуті знання й робити власні висновки.

Завдання КР згруповані за трьома рівнями.

I рівень містить 2 завдання альтернативних тестів, кожна відповідь оцінюється в 5 балів;

II рівень – понятійно-аналітичний, у якому завдання оцінюється від 1 до 10 балів;

III рівень – понятійно-синтетичний – складають 3 завдання, із них перші два оцінюються максимум 25 балами, третє – максимум 30 балами.

Встановлюється порядок перерахунку результатів до нормованої 100-бальної університетської шкали оцінювання у традиційну 4-бальну шкалу та європейську шкалу ECTS:

Розподіл балів для ККР із дисципліни

Загальна кількість балів повинна складати від 50 до 100 балів.

Розподіл балів

1. *I рівень* – ознайомчо-орієнтаційний (10 балів).
2. *II рівень* – понятійно-аналітичний (10 б.).
3. *III рівень* – понятійно-синтетичний (80 б.).

Варіант 1

I рівень

I. 1. Указати, коли І. Федоров надрукував книгу, яку вважають першою друкованою українською книгою.

- А. 1564. Б. 1569.
В. 1574. Г. 1580.

2. Визначити наслідки теорії «трьох штилів» М. Ломоносова в розвитку української літературної мови:

- а) сприяла урізноманітненню літературних жанрів;
- б) обмежувала вплив церковнослов'янської мови та відкривала доступ народній мові в літературі ;
- в) збільшила вплив російської мови на формування української ;
- г) мала всі попередньо названі наслідки.

II. Визначити серед авторів ХІХ ст. тих, які організовували правопис на фонетичному, а які на історико-етимологічному принципі: *І. Котляревський, О. Павловського, М. Максимович, укладачі «Русалки Дністрової», М. Драгоманов, Є. Желехівський.*

III. 1. Дати оцінку літературній «руській мові» в Литовсько-Руській державі.

2. Розкрийте роль Лесі Українки в розвитку української літературної мови.

3. Показати взаємодію літературної мови й діалектів на різних етапах.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

1. Предмет і завдання курсу ІУМ. Його зв'язок із іншими науковими дисциплінами, зокрема з історичною граматиною, історією України. Узагальнений характер історії літературної мови в системі філологічних дисциплін та його практичне значення.

2. Місце курсу в системі філологічної підготовки студента. Його роль у розвитку соціально–політичної й національної самосвідомості молоді.

3. Методологічні й методичні засади вивчення історії мови у функціональному аспекті. Розмежування понять історико–структурного аналізу (історична фонетика, граматика, лексикологія загальнонародної мови) і функціонального (виділення та розвиток літературної мови, формування її норм і стилів, співвідношення з діалектами та іншими мовами, використання структурних елементів загальнонародної мови в різних стилях).

4. Українська мова в колі слов'янських. Проблеми виділення східнослов'янського мовного комплексу з праслов'янської мови й раннього формування українського та російського етносів із відповідними мовними рисами.

5. Українська літературна мова як форма й чинник національної культури українського народу.

6. Поняття про норми української літературної мови. Їх формування на різних етапах ІУМ.

7. Риси, властиві українській мові.

8. Підходи до періодизації історії української літературної мови.

9. Учені XIX–XX ст. про походження української мови.

10. Поняття України–Русі в працях М.Грушевського, І.Огієнка, С.Єфремова, О.Горбача, А.Кримського й закономірності розвитку літературної мови.

11. Джерела розвитку та вивчення історії української літературної мови.

12. Найголовніші наукові праці для вивчення ІУЛМ.

13. Створення слов'янської писемності як умова формування літературної мови в Київській Русі. Суперечність між книжно-писемною мовою й усним мовленням народу. Відображення в ранніх писемних пам'ятках мовних рис формованих українського й російського етносів.

14. Проблема українства Київської Русі. Лінгвістичні оцінки щодо мовної ситуації в Київській Русі.

15. Наукові дискусії з проблеми літературної мови Київської Русі. Традиційні та нові концепції щодо основи літературно-писемної мови Київської Русі.

16. Жанрово–стилістичне багатство літератури Київської Русі

17. Сфера поширення старослов'янської мови в Давній Русі .

18. Мовностильові особливості світських оригінальних пам'яток Київської Русі. Мова ділових пам'яток Київської Русі.

19. Співвідношення книжних і народнорозмовних елементів у “Слові о полку Ігоревім”.

20. Суспільні умови розвитку культури й літературної мови в Україні після монголо-татарської навали й під час перебування в складі Великого князівства Литовського. Загострення національно-визвольної боротьби після Люблінської унії 1569 р.

21. Літературна “руська” мова в Литовській державі. Мова українських грамот XIV – XVI століть. Системне представлення українських живомовних явищ у ділових пам'ятках.

22. Сфери вживання слов'яно-руської мови. Спроби перекладу церковних книг “простою мовою” /Пересопницьке євангеліє /.

23. Нове піднесення української книжності та літературної мови в Україні періоду II половини XVI – першої половини XVII століть. Жанрова пам'яток різноманітність цього періоду.

24. Другий південнослов'янський вплив.

25. Слов'яно-руський тип літературної мови у творах XVI–XVIII ст.

26. Мовно-художня майстерність полемічних творів І. Вишенського.
27. Сфери вживання української народно-розмовної мови кінця XVI – XVII ст. Мовні засоби дум, історичних пісень, інтермедій до шкільних драм.
28. Перші спроби лексикографічних праць кінця XVI –XVII ст. «Лексикон» П.Беринди як одна з перших лексикографічних праць.
29. Науково-теоретична розробка церковнослов'янської мови української редакції та її кодифікація (граматики Л. Зизанія, М. Смотрицького, «Адельфотес»).
30. «Грамматика словенская» І.Ужевича – непересічне явище в українській лінгвістиці.
31. Поява, розвиток і поширення друкарства. Діяльність І.Федорова.
32. Києво-Могилянська академія – найважливіший осередок освіти, давньої української мови та літератури.
33. Бароко та його значення в розвитку виразових засобів української мови. Мовні засоби барокової поезії. Творчість І.Величковського.
34. Стилістична строкатість української літературної мови в XVII–XVIII ст. Мова релігійно-моралізаторської літератури
35. Мовні особливості ділової мови та історико-мемуарної прози XVIII ст. Мова літопису С.Величка.
36. Специфічні умови й суперечливий характер розвитку літературної мови у другій половині XVIII ст.
37. Два типи давньої української літературної мови в XIV – першій половині XVIII ст. (слов'яно-руська і книжна).
38. Відображення теорії «трех штилів» М.В.Ломоносова в творчості І. Некрашевича, Г.Сковороди.
39. Мовна основа текстів Григорія Сковороди.
40. Формування національної літературної мови, побудованої на живомовній загальнонародній основі XIX ст.

41. І. Котляревський – зачинатель української літературної мови (мова «Енеїди», «Наталки Полтавки»). Народномовна основа творів І. П. Котляревського. Мовностильові новації його текстів.
42. Визначення бурлеску та приклади його мовних засобів.
43. Розвиток української літературної мови від Котляревського до Шевченка. Спроби створення “серйозного” стилю.
44. Мовні засоби поетів-романтиків кінця XVIII – початку XIX ст. (П.Гулака-Артемівського, Є.Гребінки, М.Костомарова та ін.).
45. Розвиток філологічної думки у XIX ст. («Грамматика малоросійського наречія» О.Павловського).
46. Особливості розвитку літературної мови в XIX ст. в Західній Україні.
47. Граматики XIX – поч. XX ст.. Спроби створення єдиного правопису в XIX ст..
48. Перші спроби української публіцистики.
49. Основні лексикографічні праці XIX – поч. XX ст.
50. Мовне та стилістичне багатство Т. Г. Шевченка.
51. Г.Шевченко як основоположник нової української літературної мови. Джерела Шевченкової мови.
52. Мовна дискусія 90-х рр. XIX ст.
53. Історичні умови розвитку української літературної мови кінця XIX – поч. XX ст.
54. Найважливіші граматики XIX ст.
55. Роль М. Коцюбинського, Лесі Українки в розвитку української літературної мови.
56. Особливості мови творів П.Куліша, Марка Вовчка та І. Нечуя-Левицького.
57. Лінгвістичні дослідження О.Потебні.
58. Особливості мовного ідеостилю І. Франка.
59. Розвиток науки про мову на зламі віків (кін. XIX – поч. XXст. Праці І.Франка, М.Драгоманова, Лесі Українки та ін.).

60. Спроби нормалізації української літературної мови у 20–30 -х роках. Лексикографічна практика Інституту української наукової мови в Києві (1921-1930 рр.).
61. Історико-мовні студії 1920-х – початку 30-х рр.
62. Стан україністики під час Другої світової війни та наступного періоду (40–50 рр. та 60–70 рр.).
63. Граматична та правописна нормалізація української літературної мови ХХ ст.
64. Типологія словників. Історія створення перекладних і тлумачних словників (XVI – ХХ ст).
65. Здобутки сучасної лексикографії.
66. Сучасні дослідження з історії української літературної мови.
67. Функціонування Закону про мови в галузі освіти, офіційно-ділового стилю.
68. Епохальні зміни в розвитку літературної мови за період здійснення державної самостійності України.
69. Мовні контакти між українською літературною мовою та літературними мовами інших народів у різні періоди.
70. Тенденції розвитку сучасної української мови.

Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 3 крд.

Кількість балів у кінці семестру повинна складати від 150 до 300 балів (за 3 кредити), тобто сума балів за виконання усіх завдань: 60 % – накопичувальні бали (до 180 б.) та 40% – за іспит (до 120 б.).

Поточне оцінювання та самостійна робота							КР №1	КР №2	Екзамен	Накопичувальні бали/ Сума
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	20	20	120/40	300/100
20	20	20	20	20	20	20				

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Оцінка «відмінно» (5 балів) виставляється тоді, коли відповідь вважається повною, тобто в ній містяться визначення всіх понять, про які йдеться в питанні, проаналізовано об'єкт аналізу, охарактеризовано його семантичні та структурні ознаки. Відповідь повинна бути чіткою і послідовною,

супроводжуватися достатньою кількістю прикладів при характеристиці подій, процесів, пам'яток різних періодів, мовотворчості окремих письменників.

Оцінка «добре» (4 бали) виставляється, якщо студент у достатній мірі оперує навчальним матеріалом, узагальнює окремі факти, формулює та обґрунтовує нескладні висновки; може дати порівняльну характеристику мовних і літературних явищ, дає визначення поняттям; самостійно встановлює причинно-наслідкові зв'язки; встановлює синхронність подій у межах курсу, але допускає несуттєві неточності; незначні мовні огріхи. У ході відповіді він розкриває питання, проте не завжди наводить приклади на підтвердження теоретичного матеріалу.

Оцінка «задовільно» (3 бали) виставляється тоді, коли студент володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні, поверхово і фрагментарно або володіє частиною навчального матеріалу, вміє застосовувати знання у стандартних ситуаціях, та порушує послідовність і логічність викладу думок.

Оцінка «задовільно» (2 бали) виставляється тоді, коли студент володіє навчальним матеріалом на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, його відповіді є недостатніми за обсягом (до 5-6 реплік), елементарними за змістом, зі значною кількістю помилок різного роду.

Оцінка за виконання індивідуального науково-дослідного завдання, завдань самостійної роботи виставляється з урахуванням таких параметрів:

- Структура роботи: стислий виклад матеріалу, максимальна інформативність тексту, чіткий порядок викладу інформації.
- Орфоепічна та орфографічна грамотність.
- Оптимальний добір графічних зображень (схеми, таблиці, діаграми, тощо).
- Відповідність змісту презентації тощо їх назві.

СЛОВНИК-ДОВІДНИК

«**Азбучна війна**» – боротьба української громадськості Галичини в ХІХ ст. проти колонізаторських спроб латинізувати український алфавіт. Відомі два спалахи “азбучної війни”. Перший був викликаний появою 1834 р. “О wprowadzeniu abecadła polskiego do pismienictwa ruskiego” українського вченого Й.Лозинського, у якій він запропонував увести замість не відповідної фонетичній системі української мови “мертвої” кирилиці польський алфавіт (абетка). Другий спалах “азбучної війни” спричинила спроба губернатора Галичини 1859 запровадити в українських школах латинку законодавчим шляхом. Хвилю масового протесту проти цієї спроби, зокрема в пресі, з боку української інтелігенції підтримали відомі славісти П.-Й. Шафарик і Ф.Міклошич.

Апракос [< від грец. ἀπραξία – неробочий, святковий] – різновид Євангелія або Апостола, у якому текст організований не в природному порядку книг, а календарно, згідно з тижневими церковними читаннями, починаючи зі Святої (пасхальної) неділі. Апракосами є багато найдавніших слов'янських євангельських рукописів: Зографське євангеліє, Остромирове євангеліє і деякі інші.

Берестяні грамоти – пам'ятки давньої східнослов'янської писемності (ХІ – ХV ст.), написані на доступному матеріалі – бересті. Вони писалися літературною мовою, дуже близькою до живої розмовної мови тих часів. Звідси цінність берестяних грамот для вивчення історії давніх східнослов'янських говорів, а також суспільних відносин, економіки тощо.

Біблія [< грец. τὰ βιβλία (ta biblia), βιβλία – збірка книг] – збірка різних за характером, мовою та часом написання творів (8 ст. до н. е. – 2 ст. н. е.), яка лежить в основі богослужіння та догматики християнства та іудаїзма, визнається ними священними. Інші назви — [Святé] Письмо́, [Святé] писання. Біблія складається зі Старого (визнається Священним Писанням і

християнської, й іудейської релігій) та Нового Заповіту (визнається лише християнством).

Високий стиль – один з трьох традиційних стилів (“слогів”), що теоретично розроблялися й практично функціонували в Україні у XVII – XVIII ст. За теорією трьох стилів, високий стиль передбачав емоційно урочистий, пишномовний виклад, присвячений важливим подіям, особам, діянням богів, перемогам у битвах, доблесті героїв тощо. Вирізнявся широким використанням т. зв. прикрашальних мовних засобів, зокрема словесних (метафори, синекдохи, метонімії, антономасії, повтори, подвоєння, приєднання та ін.). Ним писалися епічні твори, героїчні поеми, трагедії, ораторські виступи, конклюдії (програми шкільних наукових диспутів), драми (“Владимир” Феофана Прокоповича, “Воскресеніє мертвыхъ” Георгія Кониського), казання Іоаникія Галятовського, Антонія Радивиловського, Данила Туптала (Дмитрія Ростовського), Стефана Яворського, твори С.Климовського, Г.Сковороди та ін. У II пол. XVIII ст. поступово виходить з ужитку, поступаючись книжно–урочистій манері викладу в українській літературній мові, що формувалася на народній основі.

В’язь – вид старовинного декоративного письма, у якому окремі літери й слова зливаються в суцільний орнамент.

Галицько-Волинський літопис – визначна пам’ятка української історіографії і літератури XIII ст. Складова частина Волинського літописного зведення кін. XIII – поч. XIV ст., найстарішим списком якого є Іпатіївський літопис. Продовжує попередні літописи – “Повість временних літ” та київський літопис. Складається з двох частин: Галицької, яка розповідає про події 1201 – 1261 рр. насамперед у Галицькій землі, зосереджуючи основну увагу навколо постаті князя Данила Романовича (Данила Галицького), та Волинської з описом подій 1262 – 1292 рр., що відбувалися у Волинських землях за князювання Василька Романовича, його сина Володимира та Мстислава Даниловича.

Глагóлиця [< ст.сл. глаголъ – слово] — одна з двох (за більшістю версій перша) слов’янських азбук, створення якої приписують Кирилу Філософу, призначена

для перекладу грецьких богослужбових книг на слов'янську мову та проведення церковних служб слов'янською мовою.

Глотогенез [< грец. *glōtta* – мова і грец. *gonē, gonos* – породження] — походження і розвиток мови. Інша назва — *глотогонія*.

Граматика О. Павловського – перша в українському мовознавстві друкована граматики живої народної української мови. Написана до 1805, видана 1818 у Санкт-Петербурзі. Містить стислий виклад основних фонетичних та морфологічних особливостей української мови в порівнянні з російською, а також “Краткій малоросійській словарь” із 1131 акцентованим словом у реєстрі та зразки живого мовлення й усної народної творчості, що відбивають мову здебільшого південно-східного мовного ареалу. У “Граматичі малоросійського нарѣчія” О. Павловського подано майже повну і в основному правильну характеристику фонетичної системи української мови. Більше неточностей, а іноді й помилкових положень, містить опис її морфологічних особливостей. Важливе значення для дальшого розвитку української мови мав фонетичний принцип правопису українських слів у граматиці. З’явившись на початковій стадії розвитку української літературної мови, “Граматика малоросійського нарѣчія” О. Павловського справила великий вплив на наступні українські граматики, чим значною мірою спричинилася до усталення в мові фонетичних, граматичних і лексичних норм. Для розуміння деяких особливостей “Граматичи малоросійського нарѣчія” О. Павловського велике значення мало “Прибавленіє к грамматикѣ малоросійскаго нарѣчія”, що вийшло 1822 року.

Графіті [< італ. *graffiti*, букв. віддряпані] – стародавні написи й малюнки різного змісту, зроблені гострими предметами на посудинах, пряслицях, стінах споруд тощо.

Давньоруська мова – одна з двох літературно-писемних мов Київської русі, що розвинулася на традиціях церковнослов'янської мови, народною основою її була, вірогідно, північно київська говірка давньоукраїнської мови.

Державна мова – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громад,

органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, в сферах зв'язку та інформатики. Термін з'явився в часи виникнення національних держав.

Драгоманівка – фонетичний правопис, який виробила в 70–х рр. ХІХ ст. у Києві група українських філологів та інших культурних діячів (до неї входив і М. Драгоманов) під керівництвом П.Житецького для укладання словника української мови. За цим правописом, що продовжував уже набуті традиції фонетизації української орфографії, кожен звук позначався окремою літерою, а тому з азбуки були вилучені всі літери, які означали два звуки (*є, і, и, ю, я, а* також *й*), уведено латинську літеру *j* і запропоновано передавати всі йотовані сполучення *je, ji, ja* (на початку слова і в середині після голосних та твердих приголосних) або *ѣа, ѣе, ѣу* (після приголосних для позначення їх м'якості: *синѣа, синѣе, синѣу, порѣадок*). Афrikату *иц* послідовно передавали через буквосполучення *иш*: *доишч, ишока*; закінчення дієслів *–ться* здебільшого передавалося через *–тиѣа* (*боритиѣа, сподівајетиѣа*) тощо.

Другий південнослов'янський вплив – вплив південнослов'янської писемності на східнослов'янську, пов'язаний із реформаторським культурно–освітнім рухом ХІV ст., започаткованим на Афоні (Греція) й поширеним у православних країнах Балкан, з орфографічними реформами патріарха Єфимія в Болгарії в кінці ХІV ст. та Костянтина Костенецького в Сербії на початку ХV ст. В Україні цей вплив відчувався з кінця ХІV ст. і тривав до 20–х рр. ХVІІ ст. включно, проте він не спричинив радикальних змін у традиційному правописі. З останньої чверті ХІV ст. починається процес унормування староукраїнського графіко-орфографічного узусу релігійного письменства, який триває протягом століть (до 1619 р.) у змаганні та взаємодії двох правописних систем: давньоукраїнської і південнослов'янської. Це призвело до вироблення на кінець ХVІ – початок ХVІІ ст. більш-менш унормованої системи правопису, що складалася з орфограм давньоукраїнських, нових староукраїнських (напрацьованих у ХІV – ХV ст. і закріплених у ХVІ ст.)

та південнослов'янських. Правописна система ділової писемності, ґрунтуючись на давньоукраїнських орфограмах, розвивалася поступово й майже самостійно.

Емський акт 1876 р. – таємне розпорядження російського уряду, підписане 18 (30). V.1876 Олександром II у м. Емсі (Німеччина), про заборону друку і ввезення з-за кордону до Росії без спеціального дозволу українських оригінальних та перекладних книжок і припинення театральних вистав українською мовою, а також друкування українських текстів до музичних нот. Дозволялося лише друкувати історичні пам'ятки та художні твори, але на основі російського алфавіту. Був свого роду доповненням до Валуєвського циркуляра 1863 р.. Підставою для прийняття Емського акта 1876 р. стала доповідна записка цареві з Київського навчального округу про т. зв. українофільський рух, що начебто загрожував державній єдності Росії. Емський акт 1876 р. був спрямований на придушення спроб національно–культурного відродження, даліше зросійщення українського населення. Під впливом громадськості царський уряд змушений був згодом певною мірою послабити цензурний тиск: 1881 р., наприклад, дозволено ставити на сцені також драматичні твори українською мовою; після 1905 р. – видавати окремі україномовні книги. Емський акт 1876 р. не був скасований, але втратив чинність після російської революції 1905 р.

Епіґрафіка [< грец. *epigraphiq* – напис] – допоміжна історико–філологічна дисципліна, що вивчає стародавні написи, вирізьблені на твердих матеріалах (камінь, метал тощо).

Етногенез [< грец. *ethnos* – плем'я, народ] 1. Походження та формування етносу на даній території на базі різних етнічних компонентів, що існували раніше. 2. Наука, що вивчає походження етносу, етнічну історію ареалу у комплексі антропологічних, історичних, лінгвістичних, психологічних та ін. даних.

Єванґеліє /Єванґелія/ [< грец. *euaggelion*, букв. добра звістка] – 1. Частина Біблії (Нового заповіту, так звані Чотириєванґелія – від святих Матфея, Марка, Луки та Іоанна), де вміщено життєпис та повчання Ісуса Христа і яка є основою

християнської релігії. 2. *перен., ірон.* Книга, у якій викладені основні принципи, правила чого-небудь.

Життя – жанр християнської богослужбової літератури, у якій описується життя святих та аскетів. Інша назва — *агіографія*.

Закон УРСР “Про мови в Українській РСР”. Прийнятий Верховною Радою РСР 28 жовтня 1989 р. Потреба в державному статусі української мови в республіці була викликана складною *мовною ситуацією*, передусім звуженням сфери її функціонування у 30–і – 80–і рр. Питання про державний статус української мови було порушено діячами культури, зокрема письменниками на зборах, пленумах і з’їзді СПУ. На установчих зборах Товариства української мови ім. Т.Шевченка 9 – 10 лютого 1989 р. (з жовтня 1991 р. – Всеукраїнське товариство “Просвіта” імені Тараса Шевченка) схвалено проект Закону, що його згодом доопрацювала робоча група ВР УРСР. Проект документа було опубліковано. 5. IX 1989 для всенародного обговорення. Закон про мову містить 6 розділів (40 статей). У ньому зазначається, що закон регулює суспільні відносини у сфері всебічного розвитку й уживання української та інших мов, якими користується населення республіки, у державному, економічному, політичному й господарському житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури й мови. Українська мова проголошується *державною мовою* в Україні.

Ізв’од – регіональний різновид старослов’янської мови, що виникав під впливом живого мовлення, редакція старослов’янської пам’ятки.

Історія української літературної мови – 1) частина історії української літературної мови і культури, що засвідчує появу та поширення літературних писемних пам’яток, створених за відповідними мовностильовими нормами; історія писемних і усних стилів української літературної мови; процес становлення і функціонування літературних мов; 2) навчальна дисципліна. Історія української літературної мови пов’язана з суспільними, економічними, культурними умовами життя українського народу, станом освіти, науки,

книгодрукування, розвитком мистецтв, відбиває офіційний статус літературної мови в державі – її поліфункціональність чи обмежені культурно–національні функції. Як навчальна дисципліна історія української літературної мови сформувалася в 40–х – 50–х рр. ХХ ст. Коло проблем, що становлять предмет її вивчення, охоплює періодизацію історії української літературної мови, визначення загальних тенденцій розвитку літературної мови, відображених у граматиках, словниках, а також у текстах, що репрезентують різні стилі; визначення ролі стилів індивідуальних у загальному процесі стильової диференціації літературної мови, нормалізацію й кодифікацію літературних мов. Різні періоди в історії української літературної мови й відповідні літературно-писемні пам'ятки вимагають особливих методів аналізу, різного наукового інструментарію в описі досліджуваного історичного процесу. Порівняльно-історичний метод переважає при аналізі мовних пам'яток ХІ – ХVІІ ст. Лінгвостилістичні методи застосовуються при вивченні сучасної літературної мови. Наукова база історії української літературної мови потребує значної кількості словників як загальномовних, так і *мови письменників словників*. Історія української літературної мови як соціолінгвістична дисципліна ґрунтується на фактах соціології, історії, зокрема історії національної культури.

Києво-Могилянська академія – перший вищий навчальний заклад і визначний культурно–освітній центр в Україні в ХVІІ – ХVІІІ ст. Її роль в історії української мови величезна. Мовознавчі студії Києво-Могилянської академії (1632 – 1817 рр.) були спрямовані на піднесення престижу церковнослов'янської (слов'янської, слов'яно–руської, славенської) і української (за тодішньою термінологією – “руської”, “малоруської”, “козацької” та ін.) мов, а також на багатомовність, що полягала у викладенні навчальних курсів різними мовами, у вивченні кількох мов. Викладання в академії здійснювалося латинською, грецькою, польською, церковнослов'янською, тогочасною українською (книжною) літературними мовами. У різних формах вивчалися латинська, грецька, церковнослов'янська,

польська, українська літературна мови, староєврейська, пізніше – німецька, французька; із початку XVIII ст. вивчається російська мова. наступницею історичної Києво-Могилянської академії вважається Національний університет «Києво-Могилянська академія», який було створено 19 вересня 1991 року. Деякий час НаУКМА мав дві філії в Острозі та в Миколаєві. Тепер вони стали окремими університетами – Національним університетом «Острозька академія» та Чорноморським державним університетом імені Петра Могили.

Київське койне – спільна розмовна мова, яка утворилася в Києві, де здавна проживали представники різних українських та східнослов'янських племен (полян, деревлян, сіверян, кривичів, новгородських словен та ін.), унаслідок стирання різких відмінностей між племінними діалектами зазначених племен і створення на цій основі наддіалектної мови, яка лягла в основу давньоруської літературної мови. Див. **Койне**.

Київський літопис – одна з найдавніших пам'яток історії та літератури Київської Русі, складова частина Іпатіївського списку. Є продовженням “Повісті временних літ” і попередником Галицько-Волинського літопису, охоплює події 1118 – 1200 рр.

Кирилиця – одна з двох давніх слов'янських азбук, призначена для перекладу грецьких богослужбових книг на слов'янську мову та проведення церковних служб слов'янською мовою.

Книжна мова – мова, пов'язана з писемною (худож.-літ., наук., офіц. ділові та деякі ін. тексти), а також тексти, що реалізуються в усній формі, але організовані з орієнтуванням на норми писемної мови (значна частина матеріалів, що йде через теле- і радіоефір, наук. доповіді, лекції, звіти тощо). Див. **Писемна мова**.

Койне [< грец. “спільний діалект”] – загальнонародна мова, що виникає на основі одного панівного діалекту, але вбирає й особливості /переважно лексичні/ інших діалектів.

Компаративістика [< лат. *comparativus* – порівняльний] – розділ мовознавства, що займається порівняльно-історичним вивченням споріднених мов. Інша назва — *порівняльно-історичне мовознавство*.

Конфесійний стиль [< від лат. *confessio* – визнання] – стильовий різновид української мови, який обслуговує релігійні потреби суспільства. Це стиль перекладної культової (Біблія, житія, апокрифи тощо) й оригінальної (проповіді, послання, тлумачення Святого Письма, молитви, складені священнослужителями української церкви) літератури.

Конфесіональна мова [< лат. *confessionalis* – віросповідний] – церковна.

Крехівський Апостол – визначна рукописна пам'ятка української мови II половини XVI ст. (після 1563 р.). Знайдений у Крехівському монастирі на Львівщині, зберігається у ЛНБ ім. Стефаника НАН України. Пам'ятку виявив і подав про неї відомості Й. Боцян 1925 р., докладно описав І. Огієнко. Крехівський Апостол – анонімний творчий переклад (зі значними скороченнями або доповненнями тексту оригіналу) апостольських діянь та послань з Радзивіллівської Біблії 1563 р.

Кулішівка – український фонетичний правопис, застосований П. Кулішем у “Записках о Южной Руси” (т. 1, 1856) та в “Граматці” (1857), а потім використаний у журналі “Основа”, який видавали 1861 – 1862 рр. в Петербурзі В. Білозерський, М. Костомаров і П. Куліш.

Літературна мова – багатозначний термін, що вживається і в значенні «писемна мова», і в значенні «вищий унормований тип фіксації загальнонародної мови». І до 1917 року, і деякий час після 1917 року під терміном „літературна мова розуміли тільки мову художньої літератури. Таке тлумачення цього поняття не є безпідставним, бо поняття «мова художньої літератури» вужче за поняття «літературна мова», літературною мовою пишуться не тільки твори художньої літератури, а й твори наукові, публіцистичні, офіційно-ділові і т. д.

Літопис – історико-літературний твір у Київській Русі, пізніше в Україні, Росії та Білорусі, у якому оповідь велася за роками.

Максимовичівка – історико-етимологічний правопис, опрацьований і теоретично обґрунтований М.Максимовичем у передмові до збірки “Малоросійські пісні” (1827, розділ “Зауваження до правопису й вимови слів”) та листі до Г.Квітки-Основ’яненка “Про правопис малоросійської мови” (1841). В основі М. – історико-етимологічна орфографія І.Котляревського з істотними додатками, спрямованими на те, щоб при збереженні існуючої форми слова створити певну можливість передавати на письмі діалектні особливості укр. мови.

Напівустав – дрібніше, ніж устав, письмо, що вживалося до кінця XV ст. Характеризувався менш правильними лініями, у яких помітна кривизна, містив скорочення, знаки наголосів, у літер помітно нахил.

Низький стиль – один з трьох традиційних стилів (“слогів”), що теоретично розроблялися й практично функціонували в Україні у XVII – XVIII ст. низький стиль передбачав емоційно нейтральний, простий виклад, присвячений буденним предметам і темам (сільськогосподарській праці, повсякденному побутові, сімейним стосункам, діловим зв’язкам), із використанням звичайних неприкрашених слів і мовних засобів. *Метафори* або зовсім не вживалися, або були нескладними. Цей стиль ґрунтувався переважно на живій народній мові, не тільки на її лексиці й фразеології, а й на особливостях фонетичної й граматичної будови. Книжно-традиційні засоби, як і *вновій українській літературній мові*, були стилістично маркованими і призначалися для урочисто–піднесеного або зниженого сатирично-гумористичного зображення. Низьким стилем писалися численні сатирично–гумористичні вірші–травестії, вірші–орації, вірш. оповідання, інтермедії, діалоги.

Норма мовна – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку мови і суспільства. Мовна норма – головна категорія *культури мови*, а також важливе поняття загальної теорії мови. Розрізняють єдино можливі, обов’язкові мовні норми, які відбивають характерні ознаки системи мови, і *норми літературної мови*. В історії української літературної мови відбивається

змагання літературних норм, властивих східній і західній писемно-літературним практикам (варіантам української літературної мови), витворення на спільному мовно-культурному ґрунті єдиних літературних норм української мови. Усталенню цих норм в укр. мові сприяла наукова і видавнича діяльність І.Огієнка. Програмним гаслом журналу “Рідна мова”, що його заснував і редагував протягом 1933 – 1939 рр. І.Огієнко у Варшаві, було твердження: “Для одного народу – одна літературна мова, один правопис”. Становленню мовної норми в українській пресі присвятив ґрунтовні дослідження М.Жовтобрюх. Питання літературної норми висвітлюються в збірнику „*Культура слова*”.

Палеографія [< грец. *palaios* – стародавній і *graphō* – пишу] — допоміжна історико-філологічна дисципліна, що досліджує давні рукописи, історію письма (спосіб написання, форму літер, особливості матеріалу, на якому писали тощо), його еволюцію та характерні особливості.

Палімпсест [< грец. *παλίμψηστον*, від *πάλιν* – знову + *ψηστός* – зіскоблений, лат. *Codex rescriptus*] — старовинний рукопис, зазвичай пергаментний, із якого змивався (чи зіскоблювався) старий текст, а на його місці писався новий.

Пересопницьке Євангеліє – визначна рукописна пам’ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI ст. Один з перших українських перекладачів канонічного тексту, здійснений 1556 – 1561 рр. Михайлом Василевичем із Сянока та архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм у с. Двірці та м. Пересопниці на Волині (тепер село Рівне Рівненського р-ну Рівненської обл.). Написане на пергаменті пізнім уставом чорним чорнилом і циноброю (червоною фарбою). У рукописі є ще “дробне письмо”, яким виписані всі приписки, післямова тощо. Пам’ятка містить унікальний матеріал для вивчення історії української мови на всіх її рівнях та взаємодії народнорозмовних і книжних елементів в українській літературно-писемній мові XVI ст. У ній чітко проступають риси живої народної мови.

Писемна мова — мова, зафіксована на папері чи ін. поверхні за допомогою усталеної системи графічних знаків, що сприймаються зором та розташованих у

певній лінійній послідовності і співвіднесених із одиницями реального, звукового мовлення; одна з двох форм реального існування мови як засобу комунікації. П. м. виникла пізніше від усної і є вторинною (графічною) формою матеріалізації висловлення. Характерними для цієї мови є відтворюваність, властивість бути перенесеною у просторі і збереженою у часі.

“Повість временних літ” – визначна пам’ятка історіографії й літератури Київ. Русі, літописне зведення, складене у Києві на поч. XII ст. Написана мовою, близької до живої народної з нашаруванням церковнослов’янських елементів. Стиль лаконічний, місцями урочистий. “Повість временних літ” наклала відбиток на все наступне літописання східних слов’ян.

“Погодіна – Соболевського теорія” – умовна назва за прізвищами двох найбільш відомих авторів антинаукової теорії про російський етнічний характер населення Наддніпрянщини (зокрема, Києва й Київщини) за часів Київської Русі й неавтохтонність українського населення на цій території. Постала як новий етап боротьби російської шовіністичної науки з українським національним відродженням у XIX ст., коли передовою славістичною думкою було доведено самотність укр. народу та його мови, що до цього трактувалася в Росії лише як наріччя російської.

“Проста мова” – поєднання церковнослов’янських і давньоруських книжних елементів з українізмами та полонізмами, що проникали через посередництво польської мови. Застосувалася в усіх жанрах літератури й ділового письменства другої половини XVI – XVIII ст. писалася (або перекладалася) література розрахована *“для лепшаго вирозумленія люду христіанського посполитого”*.

Псалтір – Книга Псалмів, одна з книг Старого Заповіту Біблії (у православних грецькому та слов’янському варіантах Біблії), що містить 150 чи 151 пісен-псалмів.

Редакції пам’яток — див. *ізводи*.

Середній стиль – один з трьох традиційних стилів (“слогів”), що теоретично розроблялися й практично функціонували в Україні у XVII – XVIII ст. Його властивості розкривалися в зіставленні *звисоким стилем і низьким*

стилем, отже, у трихотомічній класифікації він був ніби своєрідною проміжною ланкою. За *теорією трьох стилів*, середній стиль передбачав емоційно спокійний, помірно прикрашальний виклад, присвячений менш важливим предметам і темам, ніж у високому стилі. Слова й стилістичні фігури в ньому більш–менш прямо співвідносилися з реаліями і поняттями середнього рівня. Із високого стилю запозичувалися т. зв. прикрашальні мовні засоби, із низького – прості, звичайні. Перевага надавалася частковим метафорам, не надто вишуканим судженням тощо. Середній стиль спирався на живу народну українську мову, особливо її лексику й фразеологію, менше – на її фонетичні й граматичні форми.

Скоріпис – тип письма давніх кириличних рукописів, у якому втрачено виразність у графіці букв, для якого характерні широта, розмашистість написання, зв'язність літер, їх нахил управо, значна кількість скорочень; утвердився як форма рукописного запису тексту для задоволення практичних цілей. У східних слов'ян з'явився в XIV ст. за панування *уставу*, але поширився разом *зпівуставом*; у XVI – XVIII ст. вже домінував у ділових записках.

“**Слово о полку Ігоревім**” – найвидатніша світська пам'ятка Київської Русі XII ст., шедевр світової літератури, створений під враженням походу новгород-сіверського князя Ігоря Святославича та ін. Руських князів проти половців 1185 р. Основою мови “Слова” є народнопоетична стихія, тогочасна жива розмовна мова.

Слов'янорусська (слов'яноукраїнська) мова – церковнослов'янська мова, що включає живі елементи загальнонародної мови – східнослов'янські, українські нашарування у фонетиці, морфології й лексиці; уживалася протягом всього феодального періоду аж до формування буржуазних націй /до I половини ХУІІІ століття/, як правило, у мові церкви, церковнослужбовій літературі.

Спісок – рукописна копія чого-небудь.

Старослов'янізми – лексичні, фразеологічні, фонетичні та інші запозичення зі старослов'янської мови.

Старослов'янська мова – перша літературно–писемна мова слов'ян, що створена Кирилом і Мефодієм на основі солунсько–македонського діалекту староболгарської мови та книжно–писемних традиціях давньогрецької мови (літературної мови Візантії) для репрезентації найдавніших перекладів (із 60–х рр. IX ст. до кінця XI ст.) грецьких богослужбових книг, представлена в пам'ятках, написаних двома системами письма: кирилицею і глаголицею.

Староукраїнська літературна мова – поширена в XIV – XVIII ст. в Україні, Білорусі, а частково і в прилеглих землях (Польщі, Молдові) мова юридичних документів, згодом – конфесійної, полемічної, художньої, проповідницької, історіографічної, частково наукової літератури. Українська й білоруська писемні мови XIV – I пол. XVI ст. представлені головним чином юридичними документами: дарчими й купчими грамотами, заповітами тощо.

Сучасна українська літературна мова – мова сучасних засобів масової інформації, ділового спілкування, науки, освіти, художньої творчості, розмовного стилю. У широкому розумінні ототожнюється з новою *українською літературною мовою* (у сучасних словниках, граматиках саме в такому розумінні використовуються тексти нової української літературної мови, що сприймаються сучасними читачами як нормативні). У вузькому розумінні – *літературна мова*, яку вживають три останні покоління учасників мовної комунікації, тобто часові межі її охоплюють 60 років. Визначальними для неї є літературні норми, яких дотримується середнє, найактивніше в суспільному житті, покоління.

Тендэнція [< нім. *Tendenz* < лат. *tendere* – прагнути] напрям розвитку якого–небудь мовного явища або мови в цілому.

Теорія трьох стилів – традиційне для Європи доби Відродження і бароко вчення про поділ мови на три стилі (“слоги”): високий, середній і низький. Успадкована з античних часів, зокрема через олександрівську філологічну школу. В Україні розроблялась у XVII – XVIII ст. викладачами Києво–Могилянської академії. Поділ на стилі передбачав обов'язкову залежність між предметами викладу, тематикою й добором мовних засобів та

жанрів. Певною мірою він перетинався із структурно-типологічним поділом літературної мови на слов'яноруську, книжну українську й живу народну.

Українізація – розширення суспільних функцій української мови, упровадження її до офіційного вжитку в державних, політичних, громадських і культурно-освітніх установах та організаціях у 20–х рр. на території УРСР та в місцях компактного проживання українців в інших республіках СРСР.

Українська мова – мова корінного населення України, а також українців, що проживають за її межами: у Росії, Білорусі, Казахстані, Польщі, Словаччині, Румунії, Канаді, США, Австралії та ін. країнах. Українська мова входить до другого десятка найпоширеніших мов світу, нею розмовляє близько 45 млн. людей.

Уста́в (унціал) різновид письма давніх рукописів із виразними, великими, геометричної форми, майже квадратними літерами, не зв'язаними одна з однією, написаними перпендикулярно до рядку, із рівними відступами між ними. У слов'янській писемності з'явився на основі візантійського літургійного уставу (унціального письма) з появою перших богослужбових Книг (Остромирове Євангеліє, Ізборник Святослава 1073 р. та ін.).

Ха́ртія [< грец. *chartion*, зменш. < *chartēs* – папір, лист із папіруса для письма < лат. *charta* – папір, лист папіруса] — старовинний рукопис, а також матеріал (звичайно папірус або пергамент), на якому його написано; урочиста назва деяких документів суспільно–політичного значення, декларацій; у середні віки – грамота.

Церковнослов'янська мова – територіальний варіант старослов'янської мови, яка виконувала функції писемно–літературної церковної мови на певній слов'янській території, мова будь–якого слов'янського народу, утворена на основі старослов'янської мови під впливом живомовного середовища. За походженням книжно–болгарська, своєю функцією наближалася до латині, яка од Середньовіччя була літературною мовою багатьох західноєвропейських держав. Розрізняють кілька локальних ізводів (варіантів) цієї мови: руський, болгарський, сербський та ін. В Україні проіснувала до кінця XVIII ст.

Четві-мінеї [< гр. мінея – “місячна”] книги релігійних пісень, молитов, відомостей про святих, розміщених за роками й місяцями.

“Ярижка” [< назви кириличної літери “Ъ” – єри] – офіційний правопис, який використовувався у Східній Україні в 1876 – 1905 рр. Після *Емського акта 1876р.* про обмеження вживання української мови, унаслідок чого всі українські тексти почали друкувати російською абеткою без будь-яких її змін і згідно з тодішнім російським правописом.

У словнику-мінімумі використано матеріали, уміщені в енциклопедії „Українська мова” (К.: Укр.. енцикл., 2000).

Джерела вивчення історії української мови

- ❖ Адельфотес. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. – Репр. вид. – Львів : Друкарня братства, 1591 / О. Горбач. 2-е вид. факс. – Мюнхен : Отто Зангер, 1988. – 816 с. – (Вступ. частина та прим. нім. мовою).
- ❖ Актова книга Житомирського міського уряду за 1582–1588 рр. / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. – К. : Наукова думка (Пам'ятки української мови), 1965. – 192 с.
- ❖ Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. [Серія актових до куме нтів і грамот / підготував до видання В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2004. – 252 с.
- ❖ Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року [Серія актових документів і грамот / підгот. до видання А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2002. – 392 с.
- ❖ Аполлонова лютня : поети XII – XIII ст. / Передмова В. Яременка; Упорядкування та примітки Маслюка, В. Шевчука, В. Яременка; За ред. В. Кречотня. – К. : Молодь, 1982. – 320 с.
- ❖ Беринда Памво. Лексикон словенороський (Київ, 1627). – Лексикон словенороський Беринди [Електронний ресурс] / Памво Беринда / Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. – К., 1961. – 324 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/berlex/be.htm>
- ❖ Гисторія... Г. Граб'янки. Летопись краткій... / Ред.: В. В. Німчук; НАН України. Ін-т укр. мови. – Житомир, 2001. – 277 с. – (Пам'ятки укр. мови XVIII ст. Сер. козац. літописів).
- ❖ Граматика слов'янська І. Ужевича / Підготували до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К., 1970. – 112 с.
- ❖ Грамоти XIV ст. / Упор., вст. ст. М. М. Пещак. – К., 1974. – 255 с.
- ❖ Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук, В. Русанівський та ін. . – К., 1981. – 316 с.
- ❖ Зизаній Лаврентій. Граматика словенська. (Вільно, 1596). [Електронний ресурс] / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наукова думка (Пам'ятки української мови), 1980. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/zyzgram/zy.htm>
- ❖ Зіновійв К. Золоте чересло: Книга народних ремесел, звичаїв та побуту в Україні, писана Климентієм Зіновієвим, поетом кінця ХУІІ – початку ХУІІІ ст. / Климентій Зіновійв; упоряд. В. Шевчук, О. Шугай; переклад з давньоукр. О. Шугая; вступ. стаття і примітки В. Шевчука. – К. : Мистецтво, 2009. – 336 с.

- ❖ Іван Федорович. Азбука (Острог, 1578). [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://litorpys.org.ua/fedorovych2/cf.htm> 6. Федорович Іван. Буквар (Львів, 1574). [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://litorpys.org.ua/fedorovych/bf.htm>
- ❖ Історичний словник українського язика / Під ред. Є. Тимченка; укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. — К.–Х., 1930–32. — Т. 1. — XXIV + 948 с.
- ❖ Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) (ККПС) / Підгот. До вид. Г.В. Боряк, Т.Ю. Гирич та ін. К., 1991. 344 с.
- ❖ Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підготував до видання В. А. Передрієнко. – К., 1984. – 127 с.
- ❖ Смотрицький М. Грамматіки славенскія правильное синтагма (Єв'є, 1619). [Електронний ресурс] / Мелетій Смотрицький / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наукова думка (Пам'ятки української мови), 1961. – Режим доступу: <http://litorpys.org.ua/smotrgram/sm.htm>
- ❖ Смотрицький М. Грамматіки Славенскія правильное Синтагма / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1979. – 492 с.
- ❖ Східнослов'янські граматики XVI–XVII ст. : матеріали симпозиуму / [Редкол. : І. П. Чепіга (голова) та інші]. – К. : Наук. думка, 1982. – 178 с.
- ❖ Українські грамоти XV ст.; [підгот. тексту, вступ. стаття і коментарі В. М. Русанівського ; відп. ред. М. М. Пещак]. — К. : Наук. думка, 1965. – 163 с.

Словники

- Дециця М. Ю. Малий український церковно–історичний словник / М. Ю. Дециця. – Львів : Основа, 1994. – 155 с.
- Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [укл. : Р. В. Болдирев та ін.; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982. — Т. 1 : А – Г. – 1982. – 632 с.
- Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [укл. : Н. С. Родзевич та ін.; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1985. — Т. 2 : Д – Копці. – 1985. – 572 с.

Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [укл. : Р. В. Болдирев та ін.; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. 3: Кора – М. – 1989. – 552 с.

Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [укл. : Р. В. Болдирев та ін.; ред. тому : В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 2003 – Т. 4: Н – П. – 2003. – 656 с.

Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [укл. : Р. В. Болдирев та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5: Р – Т. – 2006. — 704 с.

Етимологічний словник української мови : У 7 т. / [укл. : Г. П. Півторак та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 6: У – Я:– 2012. – 568 с.

Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд ; [под ред. О. Н. Трубачева]. – Вып. 1–40. – М., 1974–2016.

Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко та ін.; [ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Історичний словник українського язика / Під ред. Є. Тимченка; укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. — К.–Х., 1930–32. — Т. 1. — XXIV + 948 с.

Митрополит Іларіон. Етимологічно–семантичний словник укр. мови [за ред. Ю. Мулика–Луцика]. – Вінніпег – Канада : Накладом тов-ва «Волинь», 1979. – Т. I : А–Д. – 1979. – 366 с.

Полный церковно–славянский словарь (со внесениемъ въ него важнейшихъ древне–рускихъ словъ и выражений) / Сост. Священникъ магистръ Григорій Дьяченко. – М. : Типография Вильде, 1900. – М., 1993. – 1120 с.

Словник лінгвістичних термінів / [упор. Д. І. Ганич, І. С. Олійник]. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.

Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 томах / Інститут суспільних наук АН УРСР; Уклад. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький та ін. – К. :Наукова думка, 1977 – 1978.

Словник української мови XVI–першої половини XVII ст. : У 28 випусках. / НАН України. Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; уклад. Д. Гринчишин, М. Чікало. – Львів, 1994.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

Вузівські підручники та посібники

1. Бабич Н. Д. Історія української літературної мови [Текст] : практичний курс : Навч.посібник / Н. Д. Бабич; Мін. освіти України; Ред. М. П. Парцей, худож. Р. Різник. – Львів : Світ, 1993. – 376 с.
2. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства [Текст] : історія вивчення української мови: Навчальний посібник для студ. пед. ін-тів спец.02.19.00 «Українська мова і література» / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
3. Блик О. П. Історія української літературної мови. Практичні заняття [Текст] : навчальний посібник / О. П. Блик. – К. : Вища школа, 1987. – 207 с. : іл. .
4. Історія української літературної мови (вибрані теми): навчальний посібник з курсу „Історія української літературної мови” для студентів спеціальності ”Українська мова і література” /Л.І.Мацько, В.Ф.Христенюк; НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: НПУ ім.М.Драгоманова, 2004.– 72 с.
5. Історія української мови [Текст] : хрестоматія: Навч. посібник для студ. філол. фак. вищ. навч. закладів / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. – К. : Либідь, 1996. – 288 с.
6. Конобродська В. Л. Історія української літературної мови. Практичні заняття [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Л. Конобродська ; Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка. – Житомир : [б.в.], 2002. – 200 с. – Бібліогр.: с. 190–198.
7. Крижко О. А. Історія української літературної мови. Кредитно-модульний курс. Навчальний посібник для студентів напряму «Філологія» / О. А. Крижко. – Бердянськ, 2008. – 156 с.
8. Курс історії української літературної мови / За ред. І. К. Білодіда: В 2-х т. – К. : АН УРСР. — Т.1. – 1958; Т.2. – 1961.

9. Найрулін А. О. , І. О. Ніколаєнко. Історія української літературної мови : матеріали до вивчення курсу для студ. філол. фак-тів пед. ун-тів / А. О. Найрулін– 2-е вид., переробл. і доп. – Луганськ, 2004.
10. Ніка О.І. Історія української літературної мови. Навчальний посібник. – К., 2005.
11. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. К. : Наша культура і наука, 2001. 440 с., іл. (Видавничий проект Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»).
12. Огієнко І. І. Історія української літературної мови (Митрополит Іларіон) / І. Огієнко. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
13. Плющ П. П. Історія української літературної мови [Текст] : підручник / П. П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 423 с.
14. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – 424 с.
15. Сабліна С. В. Історія української літературної мови ХІХ – початку ХХст. Частина І. Конспект лекцій / С. В. Сабліна. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 51 с.
16. Стафєєва В.І. Історія української літературної мови. Навчально-методичний посібник / В. І. Стафєєва. – Ч. 1–2. – Ужгород, 2001. – 206 с.
17. Степаненко М. І. Історія української мови [Текст] / М. І. Степаненко; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К. : [б. в.], 1998. – 150 с.

Навчальне видання

Баденкова Вікторія Миколаївна

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Навчальний посібник

Підп. до друку 12.06.2017. Формат 60×84 1/16.

Ум. друк. арк. 1,8. Тираж 50 прим.

Видавець і виготовлювач

Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Ліон».

554038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1506 від 25.09.2003 р.